

H. Bergson ismeretelméletének bírálata

K é s z i t e t t e
Tráser László
magyar-történelem szakos tanár

Szeged, 1966.

Diss. B 610

Henry Louis Bergson 1859. október 18-án született Párisban, jómódu polgári család gyermekeként. Iskoláit is Párisban végezte egy előkelő intézetben, ahol kitűnt társai közül egyre izmosodó matematikai és filozófiai érdeklődésével. 18 éves korában az Annales de Mathematiques versenytételét teljes terjedelmében közli. Egyetemi éveit is úgy tölti, hogy több természettudományi studiumot végez, mint filozófiát.

A filozófiai "aggregation" középiskolai tanári versenyzésén 1881-ben második lesz, megelőzve Jaurest. Ezután vidéki középiskolák tanári évei következtek, miközben értek a gondolatok, melyek a későbbi munkák gerincét alkották. 1889-ben teszi le doktori vizsgáját a Sorbonne-on, hogy a különböző intézetek után 1900-ban kinevezzék a Collège de France filozófiai tanszékére. 1914-ben elnyeri a "Bezsületrend" lovagi címét, majd 1928-ban a Nobel díjat.

1941-ben halt meg. Életutja mindvégig töretlen pályán haladt, amely egyetlen pillanatig sem tért el a polgári környezet biztonságot, védelmet nyújtó világától, soha nem kényszerült eszméiért harcolni, mert soha sem került összeütközésbe a burzsoá államgépezettel, sőt mindvégig annak támogatását, bátorítását élvezte. Anélkül, hogy torzítanánk helyzetének megítélésében, bizvást mondhatjuk, hogy Bergson a XX. század eleji Franciaország állami filozófusa volt, mondhatni a hivatalos filozófiát képviselte.

Taine, "Franciaország klasszikus filozófusai, a XIX. században" című munkájában már érzékelteti azt a tendenciát, amelyet azután Bergson oly magas csúcsokra emelt - nevezetesen az irracionalizmust. Azonban a helyzet időközben megváltozott, mert Taine még a burzsoáziának egy bizonyos értelemben utolsó hősi korszakát lezárva, ennek a periodusnak gondolatait összesítve igyekszik a klasszikusok eszméit felvázolni - míg Bergson egy olyan új társadalmi szituációban

száll szembe a materializmussal, amikor már semmivé foszlott a kapitalizmus minden nimbusza, a Párisi Kommün véres valósággá emelte az osztályharcot, szétszaggatva a dédeltett illúziók lepkeszárnyát. Bergson ugyanakkor érzékelti kényszerült azt a feszítő erőt is, amely a technikai forradalom meg-megújuló rohamai során teremtődött a racionalizmus elsőpró sikere és az anakronisztikusnak tűnő konzervatív metafizika hamis, észellenes teóriája között^{ez}, fennáll, sőt egyre erősödik.

Bergson látja, hogy vagy elismeri a józan ész, tehát a materializmus igazságait, vagy szembefordul ezzel az állásponttal és vállalja az egyértelmű idealizmust. Gyakran tapasztalható ez a felismerés munkáiban, mert minden elkötelező döntés előtt menekül, ha másként nem, akkor az ítéletek, kategóriák szövevényes sáncai mögé. Erre szolgál egész gondolatrendszere, amely minden ellenkező állítás ellenére is egy egységes, összefüggő világnézetet takar, ez pedig nem más, mint szintiszta idealizmus. Korrigálhatjuk az állítást annyiban, hogy vannak "elhajlásai" ennek az idealizmusnak, vannak szálak, amelyek a materializmushoz vezetnének - ha a lényeg nem lenne összeférhetetlenül ellentétes a materializmussal, ha a lényeg nem lenne irracionalista.

Bergson életműve egészének elenzése meghaladná e dolgozat lehetőségeit. A munka inkább azokra a főbb csomópontokra irányul, amelyek vizsgálata kellő áttekintést adhat a XX. századi burzsoá filozófia egyik kétségtelenül ma is ható, nem egy irányzat elődjének tekintett gondolkodó nézeteiről. Alapjában véve Bergson filozófiája sok szempontból rokon azokkal a polgári irányzatokkal, amelyek ma is léteznek a burzsoá társadalmakban, így az ellenük való harc napjaink egyik időszerű feladata.

Bergson magyarországi fordítója és egyik első méltatója - Diones Valéria - a Teremtő fejlődés előszavában úgy jellemzi a munkát, mint "ezideig a legszélesebb távlat, amelyet ez a termékeny gondolat bevilágított". Ez a fáklya, amelynek fényénél előragyog az érintett világ - az intuición. Ahogy a fordító az előszóban méltatja "ez a magasfeszültségű, radikális empirizmus, a cselekvés formájú ténykörvonalaknak felülő, lapos, gondolatszegény empirizmus helyén. Ez a szellemvalóság elevevénybe nyuló és annak érvelését megérző spiritualizmus, a szellemiséget félénk fogalmisággal körül bástyázó, rendszerező spiritualizmusok helyén."

Ennyi csodálatos erény önkéntelenül is felkelti figyelmünknek azon tartományát, ahol szép szavak iránti érdeklődés lakozik, és ez szükséges is, mert a mű olvasása ezt megkívánja. Idézzük ismét a fordítót: "ez az intuición az a megismerésforma, amely félve mondja ki a kész gondolatszerkesztmények lekopott fogalmi bélyegét hordozó szókat, s ha már arra a sohasem látottra, amiről beszél, nem alkothat csupa sohasem hallott és soha semmibe bele nem szerkesztett szókat, a meglevő emberi gondolatkinccset mégis oly élő mintázásnak veti alá, hogy az így megelevenedett s nem szépségkereső, hanem valóságkereső metaforáktól átjárt beszéd elhozzon valamit ebből a bennünk lakó égből a Földre, megmutatván bennünket önmagunknak."

Bergson intuiciónjáról ír ilyen fellelkesülten Diones és ezzel a mindenek fölé emelt fáklya felettébb ingatag és homályos derengését a bizonyosság csodaragyogásával emeli. Az értelem már itt, az előszóban letaszittatja szerkesztményeinek arról a pompás dómjáról, mely alá oly hosszú ideig temette az intuiciónt, és evvel megteremtődött az új korszak, "a korszak", mely Bergsonnal indul. A lehetséges kérdések, melyek már itt felvetődnek, rögtön eltűnnek a fáklya tűzénél, mert fordítónk egyetlen idézete Bergsontól - és

a kérdéseket elfödi a válasz bizonyossága. Nem kell félni, hirdeti a filozófus, nem kerül ezzel filozófiánk az önkényesség, a szépirodalom, a költészet területeire, nem tesszük kockára egész objektivitását, nincs kitaszítva a művészi tetszőlegesség tartományába, mert - a filozófiai intuíció tárgyilagossága erősebb minden fogalmi pozitívumnál. Így jön létre az a roppant szerencsés állapot, amikor filozófusunk immáron elérte célját, megmutatta a szépítő perspektívát - és egyszerre látja a filozófia eddig két fővonalát, a fővonalakat, melyek addigra már csak puszta jelrendszer különbséggé fogyatkoztak, mert eredetijök azonnossá vált átéléseinkben. Abba a helyzetbe került tehát a gondolkodó, hogy az ugynevezett "igazi" valóságot, a mélyvalóságot sikerült meglátnia, ahol már nincs szükség sem idealizmusra, sem materializmusra - a valóság pedig az intuíció fényénél szinte magáért beszél. Arra a kérdésre viszont, hogy vajon igazat beszél-e az így meglátott és meglátatatott világ - két bizonyítékunk is van, dicsekszik a fordító, igaz, csak a bevezetés végén. Az egyik, amely napnál világosabb - "az eredeti és kérlelhetetlen tárgyilagosság", a másik már inkább adottság kérdése, - hiszen nem lehet mindenki tudós is, filozófus is -, "Bergsonnak, mint filozófusnak a tudást munkájában fáradhatatlanul végigkövető és nemcsak eredményeiben, hanem alkotása folyamán is ellenőrző tevékenysége." A kételyek hát eloszlottak, a varázslás megtörtént, a fegyvereket elővillantotta gondolkodónk. Elindulunk tehát az uton, remélve a győzelmet, "a gondolkodás merész, ám mozdulatlan ívein, a kérlelhetetlen makacssággal lehuzó anyag lonhaságán, az emberek értetlenségén". Illetve még egy pillanatra visszakoznunk kell, a merész ék megtorpan, fordítónk az utolsó előtti percben tesz egy féllépést oldalt, szinte mentegetőzve, hogy ezt ne az ő terhére írjuk azért, ő előre szól, ime: "ez a filo-

zófia a gondolkodást az élet, a lélek, a szellem távlataira beirányító, s magát minden idők filozófia történetébe beírt alkotás, melynek részletkérdéseire szólhatnak egyéni vélemények és értelmezések, alkalmazásain, előzményein és következményein vitatkozhatnak tanítványok és ellenfelek, de arról nem fog elfeledkezni a történelem, hogy volt egy gondolkodó, akiben az emberi megismerésnek metafizikai szerve kimondottan felismerte önmagát, megpillantotta saját teremtő alkatát és öntudatosan elfordult a megismerésnek máshol diadalmas ágát, a tudományt utánzó kutatásmódszerektől."

Az érdem tehát mégsem olyan egyértelmű, helyesebben van vitatkozni való bőven, akármely oldalról forgatjuk a munkát, erénye talán ott nyilvánul meg maradéktalanul, ahol öntudatosan elfordult a már bevett módszerektől, amelyek azért csak értek el eredményeket, ha vele nem is összemérhetőket. Ez a megjegyzés azonban valóban az utolsó volt utunk előtt, mert a munka előttünk áll. Választ kell kapnunk a kérdésre, vajon miért választotta filozófusunk ezt a látszólag oly dusan termő utat, vajon miért kellett lépnie a józan racionalizmus világos lépcsőiről, és egyáltalán - mit talált ebben a mások által sosem látott kertben?

"Elvitázhatatlan, hogy minden dolgok léte között a legbiztosabbak vagyunk a magunkéban, azt ismerjük a legjobban, mert minden más tárgyról oly tudomásaink vannak, melyeket lehet külsőnek, felületeseknek, itélni, ellenben magunkat belülről, mélyről vesszük észre", /Teremtő fejlődés 7. oldal/ - indítja Bergson az első fejezetet. Ez az indító megállapítás azonban sok szempontból azonnal megtorpanásra kényszeríti az olvasót. Mit jelent ez a kijelentés? Mindenekelőtt a dolgok létezését vitatja, helyesebben megengedi ezeknek vitathatóságát. Kétségesse, kérdésessé teszi a külvilágot, amely pedig itt minden, ami nem én, minden ami nem "magunk". Ez a kétely onnan adódik, hogy a világ - tehát a nem én - dolgairól nyert ismeretanyagot lehet kétségesnek, felületesnek itélni, hiszen szemben magunkkal, szemben önünkkel, a világ dolgait kívülről ismerjük meg, arról az oldalukról, illetve oldalaikról, melyeket érzékszerveinkkel meg tudunk közelíteni, fel tudunk deríteni. Ezt az ismeretanyagot, tehát azt, amely érzeteink által feltárulkozik, amely érzeteink által le-másolt, ezt - lehet külsőnek, felületesnek itélni. Miért? Mert "csak" ezekkel az érzékszervekkel ismertük meg tulajdonságaikat, csak ezekkel az érzékszervekkel ismertük meg törvényeiket, nem pedig mélyről, nem pedig belülről vettük őket észre. A belülről jövő észlelés csak saját magunkban lehetséges, és így, perdöntő erejét is csak saját önünk esetében használhatjuk. De vajon mi ez a különös fény, mi ez a különös erő, mely ilyen meghatározó erejű rólunk és a világról szóló ismeretanyagunkra nézve? "Már-már kialvó lámpa, mely csak ritkán lobban, akkor is alig pár pillanatra. De fellobban átlag ott, ahol életérdek kerül játékba. Személyiségünkre, szabadságunkra, a természet összességében el-

foglalt helyünkre, eredetünkre, sőt talán sorsunkra is vet valamely gyenge világosságot, amely azonban mégis át-töri az éjszakát, melyben az értelen hagy bennünket". /Teremtő fejlődés 244. oldal/

Ez a különös fény - az intuíció. Beleélés, átélés, meg-érzés, átlényegülés - értelmű Bergson használatában. Ezál-tal, így és csak ilyen módon válik lehetővé az élet dolgai-nak, a jelenségeknek, az igen magasfoku absztrakciót köve-telő törvényeknek a megismerése, még hozzá alkotó módon való megismerése. Az alkotó módú megismerés, a megismerendővel történő együtt-alakulást, egyszerre formálódást jelent, úgy hogy egyetlen kategória² sem a maga merev és mozdulatlan for-májában szerepel, megtelítődik ismerettel³, hanem készül, így az ismeret újdonságának, ismeretlenségének hatására. Ami el-len Bergson tiltakozása mélyen dialektikus, az pontosan az a filozófia "mely akár jószántából, akár kényszerűségből, de a tényeket előre megalkotott keretekbe szorítja, amelyeket véglegeseknek tekint". Tiltakozik ez ellen, szerinte a he-lyes megismerés "az együttműködés", ahol nincs lehetőség az előre elkészített keretekre, ahol a megismerés nem pusztá "önigazolása" a tudománynak, a filozófiának. Nála azonban a számára kettévált eszköz kettévált szférát, kettévált tar-tományt is szült, olyan két tartományt, melyek nemcsak lé-nyegi megismerési módjaikban, hanem alaptulajdonságaikban is különbözőek. Milyen két fő eszmélet formát különböztet meg Bergson? Az ismeretelmélet és az életelmélet tartomá-nyait. Mit jelölnek ezek az elnevezések? Az "ismeretelmé-let" kategória a "tudományos" megismerési módszerekkel mű-velhető diszciplinákat, "életelmélet" pedig csak az értel-mon tuli fényvel megvilágítható tájak tanait jelöli.

Véleménye szerint a tudományok, az egzakt tudományok, kémia, fizika, matematika, a mechanizmus - finalizmus olve alapján állnak, ezt a törvényt látja a természetben, helye-

sen eszerint tevékenykedik, vizsgál, elemez - mert "a természetben nincs más, mint az, ami ugyanazt termeli újra." /Teremtő fejlődés 46, 47. oldal/ "Amennyiben tehát matematikusok vagyunk, elutasítjuk az előreláthatatlant." /Teremtő fejlődés 47. oldal/ A tudomány csak az "ugyanazt, ugyanabból" elv szerint tud vizsgálni, tehát képtelen a szüntelenül változó világ lényegét feltárni, képtelen szüntelenül változó dolgok belső elemzésére. Éppen ez az oka annak a módszernek, hogy a "tudomány a dolognak csak az ismétlés oldalát jegyzi meg", /Teremtő fejlődés 32. oldal/ azt az oldalt, amely fellelhető a dolog előbbi és mostani, s így remélhetőleg a jövőbeni állapotában is. Melyek ezek az oldalak? A dolgok, tárgyak, jelenségek mennyiségi elemei elsősorban, azok az elemek, melyek mérhetők, kimutathatók az u.n. előregyártott skatulyák, keretek segítségével. A régi elemek új elrendeződéseként pusztán egy új kombinációnak felfogni minden egyes új jelenséget, szerinte ez a tudományos módszer lényege. "Ami valamely történet egymást követő pillanataiban redukálhatatlan és megfordíthatatlan, az kisiklik a kezéből." /Teremtő fejlődés 32. oldal/ A tudomány számára így a legjobb terület nyilván a szervetlen, élettelen anyag világa, az a világ, ahol nincs élet, mert itt a jelenségek előre lepergethetők, kiszámíthatók, pontosan a testek tehetetlenségének törvénye alapján. Ez az elmélet feltételezi a "tudományos" módszer mechanikus merevségét, az "eleve adott"-tól való elszakíthatatlanságát, tehát azt, hogy a tudomány csak mozdulatlan rendszert jelent, éppen ezért a mozdulatlan anyag birodalmába érhet el eredményt. Ez azt jelenti, hogy ha a vizsgálandó jelenség valami új, az eddigtől elütő dolog, akkor azt igyekszik a régi sémák számára hozzáférhetővé tenni, azaz igyekszik úgy átgyúrni, hogy az hellyel-közzel a múlt ismétlődésének lássék, tehát úgy lehessen vizsgálni, mint már vizsgált jelenségek már ismert elemeinek egy új kombinációját.

Amennyiben a tudományok ilyen módon folytatják tevékenységüket, úgy csak a részletek tisztázhatók általuk, a felületi jelenségek, ám semmi abból az igazi elenzésből, mely a dolgok lényegét jelenti, ahogy Bergson mondja "az élet kulcsát" /Teremtő fejlődés 34. oldal/ adja. Az élet kulcsa nem fellelhető a kémiai fizikai tudományok által, hanem ezek legjobb esetben is csak érintői; a "vitalitásnak" érintői /Teremtő fejlődés 34. oldal/, melyekből a lényeg születik, ez viszont több, mint ezen érintők mechanikus összegzése.

A "tudományos módszer" Bergson által vallott értelmezése lényegileg megfosztja e módszert a tudományosságtól. A dolgok szüntelen változó világában nem lehet mozdulatlanra dermedni. Valószínű, hogy a tudományok vizsgálati eredményei szempontjából a megvizsgált jelenségek részben meghatározók, részben már eleve korrigálják az új jelenség megvizsgálásának módjait. Nyilván amiben megegyezik az imént elengett dolog az előttünk állóval, annyiban a módszer, mellyel az előbbi tanulmányoztuk itt is megfelel, amennyiben eltérések vannak, annyiban a módszer is változtatásra szorul. A jelenségek, dolgok világának szüntelen változása pedig egy szüntelen belső állandóságot takar, pontosabban ez az állandóság a változáson keresztül jelentkezik, mert a változás és az állandóság elszakíthatatlan. A szüntelen változás nem "kiszámíthatatlanságot" jelent, amint hogy az állandóság sem jelenti a kiszámíthatóságot. Bergson előre látásról beszél, ami a dolgok, jelenségek előre láthatóságát jelenti, holott olyan tudomány, mely a dolgok, jelenségek, események, a dolgok kapcsolódásának, a jelenségek egymáshoz való viszonyának alakulásával, megjövendölésével foglalkoznék, - nincs. A tudósok feladata nem "a jövőbe látás" kockázatos vállalkozása, hanem azoknak a jelenleg is ható mély, belső törvényeknek, tendenciáknak a feltárása, amelyek a szüntelenül változó jelenségek mögött, illet-

ve azokon keresztül hatnak.

A szüntelen változó dolgok világa - egyébként is helytelen értelmezése ez a mozgásnak - amelyet változásnak nevezünk általában. Hamis értelmezés, mert egyrészt a szüntelen változás magábanrejt az, hogy szüntelen újdonság, de csak az előzőek alapján! Az előzőek alapján, ami nem jelenti pusztán az "egyszerű" elzemkombinációt! Tehát nemcsak azt eredményezheti, amit az új forma jelenthet, ugyanolyan tartalommal. Az új jelenségek ezekből a jelenleg is létező dolgokból keletkeznek, jól lehet ez a származás első tekintetre talán nem olyan egyértelműen felismerhető. A tyukból nem feltétlenül kell, hogy tyuk származzék, de cseresznyefa sem. Pusztán arról van szó, hogy a jelenségek lényege belső, elválaszthatatlan szálakkal kapcsolódik a dolgokhoz, amelyekből keletkezett. A dolgok "ujdonsága", új jellege nem a váratlan, előre láthatatlan jelenséget jelöli.

A változás meghatározottságát ugyanakkor az is kényszeríti, hogy az "új" dolgok csak úgy képesek a létezésre, csak úgy lesznek dolgokká, jelenségekké, tárgyakká, csak úgy realizálódnak, ha képesek tulajdonságaik és belső törvényeik szerint beleilleszkedni a már meglévő, vagy számukra még meglévő dolgok világába. Tehát csak annyiban újak, amennyiben bizonyos, az előzőektől eltérő jelekkel, sajátossággal bírnak, de viszont feltétlenül az előzőekkel összefüggő, az előzők lényegétől el nem szakítható jelleggel kell, hogy rendelkezzenek, ez "származásukból" következik, még akkor is, ha ezek a jegyek nem egyértelmű megfelelést mutatnak az eredetiükhöz képest.

A "szüntelen változás" más oldalról nézve szüntelen állandóságot, stabilitást, bizonyosságot jelent, de ez a jelenség még sem mozdulatlanság, még sem változatlanság, még sem leállott mozgás, még sem halott. Ez a mozdulatlanság a törvények stabilitása, a lényeg állandósága, a belső szükség-

szerű viszonyok tartóssága. Ahogy Engels mondja, "az igazi konkrét azonosság magában foglalja a különbözőséget, a változást." /A természet dialektikája 225. oldal/ A dolgok nem önmagukban léteznek, nem elszakítva, a kapcsolatoktól mentesen "vannak", hanem csak hatásaikban, viszonyaikban, saját "hatókörükben" eleven mozgásban valóságos a létezésük. Ez az egyedüli helyes szemléleti mód, amellyel a dolgokat vizsgálni lehet, és ez a szemléletmód a valóságos dolgok valóságos mélységeit feltárva, megmutatja a valóságos változást és az állandóságot, a szüntelen állandóságot, a folytonosságot a megszakítottságban, a szüntelen megszakítottságot a folytonosságban.

A kémia és a fizika, a biológia és a társadalomtudományok nem adhatják meg önmagukban a világ belsőleg állandó viszonyai egészének felismerését. Lépcsőfokokat jelentenek e törvények felismeréséhez vezető úton. De vajon van-e tudomány, amely a maga teljességében képes ezeket a törvényerőre emelt viszonyokat, ezeket a kapcsolatokat felismerni, és megmutatni? Ez a tudomány egyedül a filozófia lehet, amely fel tudja emelni a részeredményeket az általános szintézisére, meg tudja mutatni a kapcsolatok teljes mélységét, átlátva a tudományok által produkált eredmények összeségét. Csak-hogy a módszere, ebből szorosan következőleg, nem lehet az önkényes és tarthatatlanul az egyénre bízott belátás - nem lehet, mert pontosan az általa vizsgált jelenségek törvényei határozzák meg a felismerést és a vizsgálódás módszereit is!

A jelenségek nem az összerendezetlenség, a kaotizmus állapotában bolyonganak. A dolgok következetes törvények szerint léteznek és ezek a törvények semmilyen más úton nem közelíthetők meg eredményesen, csakis a tudományos vizsgálódás, kísérletezés, szintetizálás módján.

Bergson mindezt a módszert kirekeszti a filozófia fegyvertárából, de kirekeszti az élő anyag vizsgálatának módjá-

ből is, az életnek azon tulajdonságaira hivatkozva, melyek elűtöttek a szervetlen anyagétól - a megfordíthatatlanságra, az ismétlődhetetlenségre, a "soha előre nem láthatóságra". Véleménye szerint ezek a tulajdonságok azt eredményezik, hogy az élő anyagot nem képes a tudomány, tudományos módszer segítségével megközelíteni, a folytonos mozgásban lévő anyag kisiklik a tudomány előregyártott kereteiből, az egzakt módszerek alkalmazása csődöt mond, az élő anyag fátyla csak még sűrűbb lesz az avatatlan kutató előtt.

Az élőlény és az élettelen anyag szembeállítására egymást kizáró módszert követel. "Az élet áramnak látszik, mely a kifejezett szervezet közvetítésével csiréről-csirára ömlik". /Teremtő fejlődés 30. oldal/ Anélkül, hogy alaposabban vizsgálná, az "életáram" azonos, illetve nagyon sok vonatkozásban megegyezik avval az "életerő"-vel, amit Engels már a XIX. században bírált, mondván, hogy "itt mint a szervezetbe kívülről belejuttatott, nem mint bennerejlő, tőle elválaszthatatlan valami jelenik meg." /A természet dialektikája 292. oldal/ Ez pedig nem más, mint az idealizmus oly régóta hangoztatott álláspontja. Az élet hordozója az a szervezet, amely az adott időpontban létezik, de már önmagában hordja a jövőendő szervezetek hosszú sorát, amiképpen egyesíti magában mindazt, ami az előzőekből megmaradt, a múltból, az előzményből. Bergson úgy érti az élet áramlását, hogy ez az áramlás jelenti a folytonosságot, a "tartamot", tehát az állandóságot, a szüntelen változásban.

Felismerni az okok és az okozatok összefüggését, csak a már bekövetkezett, a már megtörtént események, dolgok, jelenségek fényénél vagyunk képesek, csak így "utólag" sikerül a keletkezett formát megnagyarázni. "Előre látni", annyit jelentene, mint ismerni a feltételeket, minden feltételt, amely között az új keletkezni fog "de ezek a feltételek maguk is elszakíthatatlanok a testtől, ezek alkotják a testet, sőt egybeolvadnak vele, mert jellemzői annak a pillanatnak,

melyben az élet éppen akkor tart a maga történetében." /Teremtő fejlődés 31. oldal/ Nem tehetünk tehát fel ismertnek olyan dolgot, "mely a maga nemében egyetlen, mely még soha sem volt és nem lesz újra soha". /Teremtő fejlődés 31. oldal/ Az élet jelenségei tehát az imént ismertetett okok következtében előre láthatatlanok, kiszámíthatatlanok. Az élőlényre vonatkozó ismeret szerinte nem lehet más, mint a folytonos fejlődésre, az állandó, a megszakítás nélküli fejlődésre vonatkozó ismeret, tehát magának a fejlődésnek, magának az áramnak, magának az "életnek" ismerete és ez az ismeret a "tartam" ismerete. /Teremtő fejlődés 26. oldal/

Egészen más a helyzet a szervetlen, élettelen anyag esetében. A szervetlen anyagnak nincs története, mert ez rendszer "minden pillanatban meghal és ujraszületik". /Teremtő fejlődés 26. oldal/ Története, "tartama", mely a változások folyamán a tulajdonképpeni lényegét, a változást magát, magánhordozná, azt a dolgok történetével láthatóvá tenné, - nincs. Nincs múltja, mert az a múlt, amellyel rendelkezik, bármikor megismételhető, bármikor megismétlődhet, tehát nincs jövője sem, mert ez az állapota is visszaforgatható anélkül, hogy múlttá, illetve történetté válnék. Valójában Bergson itt egyetlen dolog hiányára, illetve sajátos formájára utal - az időről állít valamit.

Az idővel kapcsolatban kifejtett álláspontjának tanulmányozása előtt a gondolkodó tisztázní igyekezvén nézeteit, az előzőleg használt élettelen és élő test helyett, "természetes", "lezárt" rendszert állít szembe a "megszerkesztett" "mesterséges" rendszerrel. A természetes rendszerek fogalmán az élőlényeket érti, az egyes élő, mintegy a természet által körülhatárolt, a természet által "egésszé tett" rendszert tekinti, szemben azokkal a rendszerekkel, melyeket "gondolkodásunk az egészből mesterségesen szakított ki". /Teremtő fejlődés 40. oldal/ Az itt használt "egész" jelentése a világ egésze, amelyben egészek, természetes egészek

lehetnek az élő szervezetek.

Azt az elvet, hogy ezek a természetes rendszerek a végülük a nagy egész mechanikusan magyarázható, elveti. Az indoklása így hangzik "nem lehet a priori elfogadni, mert akkor az idő haszontalan, sőt valóságtalan volna." /Teremtő fejlődés 40. oldal/ A mechanikus magyarázatok lényege ellen végez támadást a filozófus, mondván, hogy az előre kiszámított, előre látott világban "az időt megfosztják hatékonyságától, s ha nem csinál semmit, akkor semmi." /Teremtő fejlődés 41. oldal/ Mintha bizony ez az oly szépen hangzó állítás tartalmazna valami újat! Hiszen világos, hogy ugyanaz történt, ami megint csak nagyon régi fogás, először megfossza Bergson az időt magától az anyagtól, azután pedig hadakozni kezd az így teremtett üres absztrakcióval. A dolgok előreláthatósága ellen tiltakozik tehát, mert ez megfosztaná az időt az őt megillető hatalomtól, nem tenné képessé a teremtés, a változtatás tényére. De van még egy lényeges eleme a megállapításnak - az idő hatalommá, meghatározóvá, teremtővé vált, illetve ez a szemlélet így magyarázza.

Az idő teremtő erejének magyarázata a filozófus által - "ha minden az időben van, akkor minden belsőleg változik." /Teremtő fejlődés 47. oldal/ Ebből levonja a következtetést is, hogy mivel minden változik, "így ugyanaz a konkrét valóság nem ismétlődik soha." Ismétlés csak az elvonatkoztatottban, az absztraktban lehetséges, a konkrét valóságban sohasem. Nem lehetséges tehát másképpen a cselekvés, nem lehetséges tehát másképpen a gondolkodás, mint az önkényesen választott dolgok kiragadásával, a valóság elemeinek önkényes elrendezésével, a mindemből, az egészből, a részek kivágása és mesterséges összeillesztése. Ez az út áll a cselekedeteink előtt, ezen az úton mozog a gondolkodásunk. Elénk nem képes elviselni a szüntelen mozgót, a szüntelenül változót, amivel itt képtelen lenne megszerezni azokat a

fogódzókat, a vélt, vagy valóságos támaszokat, amelyek a bizonyosságot jelentik. Eppen ezért, mert "nem szereti a folyékonyat /változót/ mindent megszilárdít, amihez nyúl." /Teremtő fejlődés 47. oldal/

Evvel ismét visszatértünk az előbbiekben tárgyalt állításhoz - amikor az elme mechanisztikus jellegét vizsgálva, szembekerültünk a valóság szüntelenül változó, az állandóságot kirekesztő meghatározottságával. Valószínűleg egyetlen alapkérdésre kell itt választ adnunk, miért teszi ezt Bergson, milyen bizonyítékai vannak a szüntelen változás mellett és az ismétlődés jelenléte ellen? A kérdésre adott felelet ugyanis megoldaná azt a problémát, amit a gondolkodó felvet munkájában, mert ha állításai igazak, valóságosak, akkor a helyes módon végzett összegzés maga is igaz, ellenkező esetben viszont hamis. Tételének megoldásait az ő módszerével, az ugynevezett józan, racionális elme vizsgálati módszerének kirekesztése szolgáltatja, és helyette megjelenik egy értelmén tuli eszköz, egy olyan jelenség, amelynek igazságfelderítő erejét akár alkalmazni, akár ellenőrizni, csak olyan utakon lehetséges, amelyek lezárulnak a racionális elemzés előtt. Bergson maga mondja ezt, amikor arról beszél, hogy "cselekvésünk a valóság felületéhez tapadt tevékenység", hogy ez a tevékenység tehát a felszínen, a felületen mozog és csak az az elmélet adhat valamit, "az élet belső mozgásáról", amely "a mélységben dolgozik", tehát "a homályos intuíció", amely a cselekvésnél pontosan azért hasznavehetetlen, mert a cselekvés lényegénél fogva felszíni - az intuíció pedig lényegénél fogva "a mélységben dolgozik". /Teremtő fejlődés 48. oldal/

A valóság jelenségei, dolgai tehát a szüntelen változással nem jelentenek egyebet, mint kifejezik a belsőt, az élet mint lényeg által leírt mozgást, kifejezik azt a változást, amelynek igazi előidézője az élet szférájában, a dolgok mélységébe tartozik. Ennek a belső, valóságos fej-

lődésnek az előidézője az idő, amely, ahogy Bergson nevezi, teremtő, "valóságos idő" a telés és a folytonosság egysége, a fejlődés lényegi tartozéka. Ennek az u.n. valóságos időnek az a problémája, hogy mint Bergson mondja - "a valóságos időt nem gondoljuk. De "megéljük", mert az élet túlrad az értelmén. Érezzük, hogy fejlődünk, hogy a tiszta tartanban minden dolog fejlődik". /Teremtő fejlődés 47. oldal/ Ez az "érezzük" valószínűleg inkább szókép, közelítő kifejezés, mert nyilván nem valamely érzékszervünk segítségével érzékeljük, hanem inkább roppantul áttételes módon, tudatos tevékenységünk, tapasztalásunk, ismeretanyagunk szüntelen gazdagodása eredményezi érzésünket. "Érezni" - érzékszerv nélkül, valami közvetlen kapocs nélkül, mely köztem és a világ között funkcionál, lehetetlen. Van viszont valami, ami legalább ilyen bizonytalanul "bizonyos", ilyen különösen derengő lámpás a mélységben, megismerési módszer, csodapálca - az intuición.

Felesleges lenne e jelenség lebecsülése, vagy pedig teljes háttérbeszorítása, a tudományos elméletek, a megismerés problémái, az előttünk álló kérdések megoldásainál. Nyilvánvaló, hogy a valóban mély gondolatok alkotói minden bizonnyal e jelenséget is segítségüknek tekintik, mert a megsejtések nem nélkülözhetők az emberi gyakorlatnak és elméletnek semmilyen területéről. E jelenség nem valamilyen misztikus tevékenységnek az eredménye, de nem is egy jól körülhatárolt számításra alapul. Hogy módszerként felvetődik, azt valószínűleg elsősorban a cél indokolhatja. Nyilvánvalónak tűnik ugyanis, hogy az a gondolkodó, aki az ilyen "mélységekben" keresi az igazság helyét, evvel mintegy eleve elszakad a valóságos világban használatos módszerektől és gyakorlattól. Vizsgáljuk meg e módszert közelebbről.

1903-ban Párisban jelent meg Bergsonnak a Bevezetés a metafizikába c. tanulmánya, melyet rövid idő alatt több nyelvre lefordítottak, és több kiadást ért meg. A magyar

fordító Fogarasi Béla, aki az előszóban így méltatja a művet: "A Bevezetés a metafizikába olyan alkotás, amelyhez nem kell kommentár. Maga Bergson legnagyobb fontosságú művei közé sorolja, tán ebből értjük meg legjobban tanításainak egész jelentőségét és csakis ebből érthetjük meg filozófiájának módszerét."

A magyar fordítás egyébként egy készülő tanulmánykötet első állomása volt, Fogarasi ezt tekintette további tervének. Bergson véleménye is nagyon kedvező volt e téren: "Örömmel olvasom, hogy munkáim egészéről könyvet szándékozik kiadni. Bizonyos vagyok abban, hogy egy olyan tanítást fog terjeszteni hazájában, mely nem tart igényt arra, hogy az egész kész és deffinitív igazságot hirdesse, de végtelenül tökéletesedhetik minden jóakarát versenyző együttműködése által."

Fogarasi őszinte csodálata Bergson iránt itt is meg van, akár a filozófus másik fordítójánál "tisztelettel hajoltam meg nemcsak a nagy filozófus gondolkodása, de nagy író nyelve előtt is."

A munkában a megismerés módszerének elemzése a központi kérdés. Bergson szerint a megismerésre két lehetőség van. "Az első magában foglalja azt, hogy körös-körül járhatjuk a dolgot; a második, hogy beléje hatoljunk." /Bevezetés a metafizikába 5. oldal/

Ugy véli Bergson, hogy az első módszer a tőlünk elfoglalt állásponttól függ, és a szimbolumoktól, melyekkel kifejezzük magunkat.

A probléma azonban mélyebb, ugyanis a megismerés módjainak ez a kettéosztása lényegileg azonos rangra értékeli az intuiciót, a megismerés többi összes módszerével, mintegy azok ellenpólusául állítja, tehát ha nem azon az úton haladok, akkor feltétlenül ide kell jutnom. Igaz vajon ez az álláspont? Nem tekinthetjük igaznak, de még világosnak sem, mert a fogalmazás is tisztázatlan: körös-körül járni.

Ahogy később példát is hoz erre: "számtalan oldalról megvizsgálni", mintegy végtelen sok nézőpontból megközelíteni. De vajon ez még sem elég? Új kérdés jelentkezik, - mihez nem elég ez az ismeretanyag? A dolog megismeréséhez? De milyen alapon jelentem ki a dolog megismertségét? Vajon a "körös-körül járás" lehetséges-e egyáltalán? Lehetséges-e csupán külsőleg vizsgálnom valamely dolgot? Hiszen a külső - külszíni, kívüllévő - tulajdonságai egyszerűen értelmetlennek, érthetetlennek tűnnek összefüggéseik vizsgálata nélkül! Az összefüggések pedig már nem "kívül" vannak, hanem a dolog szerkezetét és strukturáját mutatják. Tehát a külsőleg való vizsgálódás vagy a teljes értetlenség, érthetatlenség jegyében történik, amit mindennapos gyakorlatunk cáfol és lehetetlenné tesz, vagy pedig eleve helytelen ez a fogalom, mert ilyen módszer nem létezik. Van azonban egy harmadik lehetőség is, ami valószínűleg leginkább megfelel Bergson gondolatainak. Az ugyanis, hogy a megismerés valójában nem így jön létre, hogy az igazi megismerésnek nem ez a módja. Azaz a mi ismeretanyagunk ugyan konkrétan létező és ható ismeretanyag, de nem ez az ismeret teszi a dolgot megismertté, mert ez csak felületes, felszínes ismeretet eredményez a dologról. Ez a módszer csak a külső jelenségeket, a külső összefüggéseket képes látni, a dolog mélységét nem tükrözi. Így érthetővé válik az intuíció szükségessége, megjelenésének oka, a megismerés módszereként.

Bergson ki is mondja a következtetést "ebből az következik, hogy az abszolútum csak intuícióban lehet adva, míg minden más az elemzéstől függ."/Bevezetés a metafizikába 7. oldal/ Tehát a tárgyak, dolgok, jelenségek lényegét illető ismereteink nem az érzékelhető jegyek alapján származnak, hanem egy olyan szférából, amely érzékszerveink számára már nem hozzáférhető. Ezért kell tehát tiltakozni a szubjektivitás, az önkényesség vádjá ellen, ezért kell olyan kritériumot keresni, amely "ellenőrizhetővé" teszi

az így kapott ismeretet. Dienes Valéria fentebb idézett "tényfürdője" is ezt a célt szolgálja, csak úgy mint az a megállapítás, hogy a filozófust mindvégig nyomonkíséri a természettudós és eredmények is csak így születhetnek.

Az intuíció és az abszolút viszonya a megismerés és a lényeg viszonya, Bergson szerint. A megismerésnek ez az egyetlen módja, amely képessé teszi a megismerőt, a teljesség felfogására a maga valóságában. A meglátás az átlátás, az eleven kapcsolaton - amely a szemlélődő és a vizsgált dolog között van - nyugvó megismerésforma ez, amelynek homályos titokzatosságát nem lehet figyelmen kívül hagyni. "Intuición a neve annak az intellektuális megérzésnek, melylyel valamely tárgy belsejébe helyezzük magunkat, hogy megtaláljuk azt, ami abban egyetlen és kifejezhetetlen". /Bevezetés a metafizikába 7. oldal/ A lényegyet kell megtalálnunk, azaz bizonyos mennyiségi és minőségi meghatározottságokat, amelyek folytán az illető dolog az lesz, ami, és ezáltal különbözik minden más dologtól. De ez a különбözöség megegyezőség is, hasonlóság is, a dolgok egymáshoz való hasonlósága, anélkül, hogy ezáltal megszűnnének különbözöek lenni. A dolgok létezése nem valami kiszakított, elkülönített, elszigetelt, egyedül való létezés, hanem a világ anyagi egysége alapján megvalósult mozgás, amely nem az elszigeteltségre épül. Az emberi megismerés sem választhat más utat, mint a két ellentét - elszigeteltség és összetartozás - alapján haladni a dolog teljessége felé. Bergson szembeállítja a két pólust és ennek alapján a filozófiát "a mindennapi élet gondolkodásával". A filozófiában a megismerés önzetlenül folyik, a fő elv valamely tárgynak önmagában való, érdek nélküli megismerése. A mindennapi élet számára viszont a megismerést valamely meghatározott érdek irányítja, a különböző szempontok mind ezt erősítik. Bergson szerint itt a lényegi eltérés a két módszert illetően: a gyakorlat célját szolgáló megismerés "kívülről" közeledik a tárgyhoz, és ezért az ismeretanyag felszínes, "a szempontoknak" megfele-

lően ellentmondásos, és szinte semmit sem mond ez az ismeret a dolog egyediségéről, szubsztanciájáról. A mindennapi élet megismerési módszere ugyanakkor hasznos ismereteket is képes nyújtani a gyakorlat számára, de szinte semmit nem ad a filozófiának, sőt alapvetően helytelen nézetek megjelenését és erősítését szolgálja - mondja Bergson. A valóság megismerésének az a két lehetősége, melyet a filozófus még tanulmánya elején ismertetett, alapvetően eltér a megismerés folyamatának irányát tekintve: a "körös-körül járás" azoknak a különböző szempontoknak az érvényesítése, amelyek az elmében felvetődnek, de amelyek kívül esnek a tárgyon, tehát mintegy küldőselegeseek; a "beléje hatolás" nem egészen helyes kifejezés, jobb lenne átlényegülést, beleélést használni, és ezek a kifejezések már jobban is tükröznék a módszert magát, amely szerint magában a tárgyban, dologban helyezkedve halad megismerési tevékenységünk. A tárgy, dolog, jelenség éppen konkrétsága miatt egyedi, egyszeri, utánozhatatlan, a fogalom viszont már általánosít, és így válik lehetővé, hogy "a tárgyat nem egyetlen fogalomra vezetjük vissza, hanem több fogalomra, amelyekben - mint hisszük, része van." /Bevezetés a metafizikába 21. oldal/ Bergson ezt gunyosan jegyzi meg "mint hisszük" - mondja, de ez csak azért történhetett így, mert mint már korábban megjegyezte, a gyakorlati megismerés is más és a filozófiai is. Az ő általa vizsgált ellentmondás abból adódik, hogy a fogalom nem fejezheti ki a maga általánosításával a dolog konkrétságát! A fogalom a maga mozdulatlan merevségével, lezárttságával, nem fejezheti ki a tárgy szüntelen változását, mozgását. A fogalom a létrejöttékor ható különböző - nem egyszer ellentétes - szempontok miatt nem képes megmutatni a dolog, tárgy, jelenség minden szubjektívtól mentes objektivitását. Bergson ezeket az ellentmondásokat azért jelenti ki, mert új módszerre van szükség, új kifejezőre van szükség, hiszen a filozófia csak ezek segítségével lesz képes továbbhaladni. Az általa észlelt problémák a gyakorlat során nem jelentkeznek,

"mert hallgatólag megegyezéssel tartózkodunk a filozófálástól."
/Bevezetés a metafizikába 21. oldal/

Ez a magyarázat annyira naiv, hogy szinte nevetséges, de érdekes módon mégis sokat elárul. Tartózkodunk a filozófálástól, mert az élet, a mozgó, eleven cselekedet folyamat ezt nem teszi lehetővé. De miért? Azért, mert a filozófia lényegét tekintve más természetű, a filozófia "érdek nélküli" önmagáért való, életidegen jelenség, szemben a valóságos világban mozgó gyakorlattal. A filozófia tehát lényegét tekintve idegen ettől a világtól. De akkor mi az értelme? Ha idegen a gyakorlattól, akkor csak azok számára ad valamit, akik "érdek nélkül", kedvtelésből /?/, unalomból vizsgálják a jelenségeket! Ez a lehetőség viszont csak meghatározott társadalmi formák uralkodó osztálya tagjainak lehet álláspontja, nem pedig a valóságos problémákkal küzdő, emberi gyakorlatot folytató embereknek. Bergson osztálykorlátai, kiválasztott köre, ahol nézetei virágoztak - ide összpontosították tanait. Elsősorban a burzsoáziának készült a gondolatrendszer, szinte függetlenül a filozófus hirdetett céljaitól.

+++

Bergson az intuición szükségességét, feltétlen hasznosságát azzal indokolja, hogy csak ez a módszer adhatja a tökéletest, az abszolútát, a felszínes megismerés viszont, mely erre képtelen, nem eredményez mást a gondolkodás terén, mint hogy "a filozófiát mindörökké iskolák közötti torzalkodásra kárhoztassuk" általa. /Bevezetés a metafizikába 21. oldal/ Itt nyíltan ki is mondja ezt a választási lehetőséget, mert úgy véli, hogy a két út valamelyike elkerülhetetlen.

Az inéti elemzés során Bergson a fogalmak mozdulatlanságának érvét emelte ki, az intuición mozgásra, változásra alkalmas jellegével szemben. A fogalmak látszólagos, sőt ténylegesen meglévő mozdulatlansága következtében képtelenek a jelenségek kielégítő tükrözésére, akkor, ha a fogalmakat elkülönítve, kiragadva vizsgáljuk. Méginkább ez a helyzet az

ujjonnan megjelenő dolgok, vagy csak részint ismert dolgok
ujjonnan megjelenő tulajdonságaival. A már meglévő ismeretek
meghatározó súlya alatt a fogalom nem képes az új jelensé-
get megmutatni, nem képes az újnak helyet adni. Jó példa er-
re a város fogalmának a változása, illetve változatlansága.
A város kezdetben az ókorban, de még előbb is azt a néhány
nagyobb települést jelentette, amely akár lakói számát te-
kintve, akár a település bármely más méretét - házak száma,
írástudók száma, templomok száma, stb. - tekintve, minőségi-
leg különbözött az állam legtöbb településétől, azaz külön-
bözött a vidéktől. Ma ez a helyzet már megváltozott. Ez a
fogalom, hogy város, egyként használatos Tókióra, New York-
ra, Szegedre, - holott nyilvánvaló tény, hogy még csak fel-
sem vetődik Tokió és Szeged között, mint város - város kö-
zött a hasonlóság, szinte semmilyen értelemben, nemcsak mé-
reteit tekintve, hanem szokásaik, sajátosságaik, belső tör-
vényeik alapján sem. Egyetlen közös pontjuk van, a város fo-
galma szempontjából, hogy a körülöttük lévő vidékhez viszo-
nyítva valóban más jellegűek, elütnek a vidék településeitől -
sajátos környezetük, sajátos termékeik révén. De ez a meg-
egyezés - hogy sajátos környezetük az oka különbségüknek,
és ez a környezet nemcsak földrajzilag meghatározó, hanem
nyilván történeti, gazdasági és kulturális szempontból is -
csak még jobban kiemeli az eltérést e két város között.
Érezhető minőségi különbség is van a két dolog között, olyan
minőségi különbség, amely az egyik jelenséget szinte össze-
hasonlíthatatlanná teszi a másikkal. A fogalom mégis egy-
forma mindkét esetben - város.

A fogalom azonossága azt mutatja, hogy az ellentétek
nem oldódnak fel magában a fogalomban, hanem tovább élnek
és újabb problémát szülnek. Ezeknek az ellentmondásoknak a
megoldása szinte egész ismeretünket megrázná, új formákba,
új kifejezőeszközökbe kényszerítené. Ez a megoldás nyilván
nemcsak a fogalmak megváltozását eredményezné, hanem isme-
retanyagunk belső strukturájának, logikájának, kategóriáinak

változását is. Ennek a változásnak a ténye reálisnak látszik, hiszen hogy ilyen változás van, azt szinte állandóan tapasztaljuk. Részben egyszerű módon új fogalmak keletkezésével, amelyek új szó formát is felvesznek, részben pedig úgy következik be ez a változás, hogy a fogalmak tartama lassabban, vagy ugrásszerűen megváltozik és szóformáját megtartva, új fogalomként kapcsolódik gondolatainkba. E jelenségek mellett tapasztaljuk a fogalmak tartamának szüntelen gazdagodását, illetve csökkenését. Semmilyen létező nem képes a mozdulatlanságra, így a dolgokat tükröző fogalmak maguk sem mozdulatlanok. Csak hogy itt ellentmondás van, hiszen az előbb említett mozdulatlansága a fogalmaknak szembekerül ezzel a megállapítással. A megoldás valószínűleg ismét csak a valóságban van, adott esetben az emberi gyakorlatban. A fogalmak ugyanis nem önmagukban léteznek, és sorba rakva ülnek a polcokon, hanem emberek használják, szüntelen használják őket tevékenységük közben. Az emberi viszonyok hordozójává lett fogalmak viszont mindig csak egy konkrét valóságra vonatkoznak, egy olyan konkrétumra, amely érzékszerveinkkel elérhető, megvizsgálható. A fogalmak itt, azaz használatuk közben, mindig úgy alakulnak, színesednek, kopnak, ahogy azt a konkrét dolog, vagy jelenség megkívánja. Nyilván csak ezen a módon képesek az emberek tevékenységük során dolgozni a fogalmakkal.

A kérdés viszont változatlanul áll, vajon így megoldódtak-e a fenti ellentétek? Nem, az ellentétek nem oldódtak meg. A fogalom azonnali alakulását az emberi gyakorlat szükségleteihez, megnehezítik a fogalom előző tartamának maradványai, azok a mintegy tradicionális elemek, melyek egy-egy fogalomban fellelhetők. Tovább szítja az ellentmondást az az általánosítás, amely jellemzi a fogalmakat, mert ez feszültséget teremt a konkrét dologgal szemben. A konkrét dolog lényege ugyanis nem esik egybe a fogalom tartamában levő lé-

nyeggel - eltér attól. Nehézséget okoz a fogalmak bizonyos rendezettsége - tartami szempontból - bár ez a rendezettség

alkotja a tudományokat is. Ez a rendezettség ugyanis megátolja az új jelentkezését, mert azonnal egyik, vagy másik körbe kívánja helyezni. Főképpen pedig az új jelenséget is a régi fogalmak szerint vizsgáljuk, azokkal írjuk le, és igyekszünk megtalálni a hasonlóságot is, a régi, már meglévő fogalmakkal. Vajon ezek az ellentétek megoldódtak-e egyes tényezők hatására? Nyilván nem. Ezek az ellentétek a világhoz való viszonyunk egészét, a tudományok minden területét felöleli, megoldásuk is csak ilyen módon realizálódhat.

Bergson más utat ajánl.

Filozófiai alapvetésként összegzi a tételöket, melyek egész gondolatrendszerének lényegét képezik. Tételöket sorol fel, melyek nem egymástól elkülöníthető axiómák, hanem szinte lépésről-lépésre vezetnek a betetőzéshez, addig a pontig, ameddig egyáltalán el lehet jutni a filozófia módszerével.

Indításképpen a valóság helyzetét igyekszik meghatározni, "van egy külső és szellemünknek mégis közvetlenül adott valóság." /Bevezetés a metafizikába 29. oldal/ Ez az állítás önmagában is több tétel összegezését jelenti. Az állítás egyébként is érezhető módon definíció jellegű, szinte minden szava elhatárol, illetve elkötelez. A valóság tehát mindenekelőtt "van", létezik. Itt több lehetőség is adódik, de Bergson megelégszik annak a megállapításával, hogy ez a valóság létezik. Nem mond semmit arra vonatkozólag, hogy vajon tőlünk független-e ez a valóság, avagy netán Istentől is független, vagy mi a helyzet? Más oldalról folytatja a jellemzést: "külső", kívüllevő, tehát "non-én" ez a valóság. Nincs is tehát létezésünk összetartozását illetően semmi bizonyos, amit filozófusunk elárulna, hacsak a következő félmondat nem: "szellemünknek mégis közvetlenül adott valóság." Vajon miért a szellem az, amely számára mégis közvetlenül adott ez a valóság? Az érzékek szóba sem kerülnek? Ugy látszik azonban, hogy itt valamiről nem esik szó, de el-lene igen. Arról beszélt Bergson, hogy a valóság rajtunk kívül van, - de a szellemünknek mégis közvetlenül adott ez a valóság. A rejtély kulcsa valószínűleg a már régebben osto-

rozott köznapi megismerés és az intuíció különbsége. Az intuíció, melynek segítségével számunkra "közvetlenül adott" a dolog, annak lényegébe helyezkedik, szinte minden közvetítő nélkül. Ezt Bergson már egyébként hangsúlyozta egy ízben, mondván: "az intuíciótól eljuthatunk az elemzéshez, de nem az elemzéstől az intuícióhoz. /Teremtő fejlődés 230. oldal/ Ha burkoltan is, de már itt, fejtegetéseink elején összetartozónak mutatja a valóságot és az intuíciót, amely ezt a diót a maga "közvetlenül adottságával" feltöri.

Bergson nyitva hagyja azokat a kérdéseket, amelyek a valóság lényegére irányulnak, nem határolja el magát azoktól a nézetektől, melyek a valóságot idealista módon értelmezik, egyetlen szempontból vizsgálja a kérdést, a megismerés módszerét, lehetőségét illetően. Azt a lehetőséget, hogy Bergson materialista módon értelmezze a valóságot, sajnos nem vethetjük fel kellő megalapozottsággal, mert a következő állítás - ha az előzőekből erre nem derült volna fény - minden kétséget kizár.

"Ez a valóság a mozgalmasság /mobilité/. Nincsenek dolgok, amelyek keletkeztek, csak dolgok, amelyek keletkeznek, nincsenek állapotok, amelyek megmaradtak, csak állapotok, amelyek változnak". /Bevezetés a metafizikába 29-30. oldal/ A valóság, amelynek természetére vonatkozólag az imént még voltak nyitott kérdések, mostmár megmutatkozott "tisztá formájában" - mozgalmasság. Változás. Mozgás. De - minek a mozgása? Vagy lehetséges, hogy a mozgás maga az, ami lényeg és ami mozog az csak a "hordozott"? Felcserélhetők ezek a szerepek? Talán válaszol és többet elárul a következő kijelentés: "...minden valóság /törekvés/ tendencia, ha megegyezünk abban, hogy tendenciának nevezzük a folyton megújuló irányváltozást, in statu nascendi." /Bevezetés a metafizikába 30. oldal/ Ez a megállapítás látszólag nem megy túl az előzőn, a valóság - mozgás. Dolgok mozgása, szüntelen mozgása, szüntelen változása, anélkül, hogy akár valamennyire is háttérbe szorulna a mozgás. Elsődleges ez a mozgás, olyannyira, hogy a valóságra is elsősorban az a jellemző, hogy mozgás. Nem

tagadja Bergson, hogy dolgok mozognak itt, de a lényeg nem "a dolgok mozgásában" van, hanem pusztán a mozgásban. A mozgás elszakítása a dologtól viszont nem leplezhető, mert ez a föléhelyezés már a valóságos viszony felbontását jelenti, ami torz képet eredményez. Ez az állítás viszont már nem különíthető el az idealizmustól és hiába egyezünk meg bármilyen elnevezésben, a dolog lényege nem változik.

Bergson mostmár megvizsgálja a megismerés folyamatát és az említett nézet alapján feltárja a "dolgok valóságos természetete és megismerő tevékenységünk ellentmondását is". "Mikor értelmünk természetes hajlandóságát követi, egyrészt szilárd észrevételekkel és másrészt merev fogalmakkal halad előre". /Bevezetés a metafizikába 30. oldal/

Ezt a problémát érintettük már a fogalmak tartama és a valóság ellentétének, és hasonlóságának vizsgálatakor. A probléma itt újból előkerül, konkrétabb és talán súlyosabb szituációban. Bergson egyoldaluan, mereven, a helytelen szemléletből következő nézőpontból veti fel a kérdést. A gondolkodás - mondja - olyan, mint valami háló, amely "kifogja" a benne fennakadó valóságelemeket, szinte véletlenül és semmi esetre sem a lényegét megtalálva. A lényeg a gondolkodásnak nem természetes hajlandósága alapján lelhető fel, mert a gondolkodás hajlandósága a mozdulatlan függvényének tekinti a mozgót, a mozgást és ezzel eleve megfordítja a viszonyt. A valóság, amelyre pedig a szüntelen mozgás jellemző, nem képes mozdulatlan dolgokat produkálni - mondja Bergson - legfeljebb "egészen lelassult jelenségeket". Az értelem megismerő tevékenysége így arra összpontosul, ami megragadható, ami állandó, ami bizonyos. Ezek az elemek alkotják tudásunk alapjait és ezeken épül fel roppantul araszolva haladva egész ismeretünk. A folyamat nehezebbé válik még azért, hogy megismerési tevékenységünk szüntelen kapcsolatban, kiegészítő viszonyban áll a gyakorlattal, tehát mindenből az a lényeges számunkra, ami felhasználható. Nem törekszünk - legalább is, ha az értelem természetes hajlandóságát követjük - a tiszta, önna-

gáért való, érdek nélküli megismerésre.

Láthatjuk, hogy Bergson itt a megismerés folyamatának egészét bírálja és teszi kérdésessé, a lényeg ily módon való elérhetősége szempontjából. Anélkül, hogy a folyamat egészét elemeznénk, szükséges néhány megállapítás, bár ezeknek a továbbiak során még gazdagodniuk kell.

A megismerés folyamatjellegű tevékenység. Ez a folyamat szükségképpen bizonyos alapokra épült és ezek az alapok valóban "szilárdak", állandóak, bizonyosak. A legalapvetőbb ebből a szempontból a világ megismerhetősége, - mégpedig - maradéktalan megismerhetősége. Nincsenek megismerhetetlen - Bergson szóhasználatában: továbbhaladó dolgok. Az emberi gondolkodásnak nem kell "természetes hajlama ellen" fordulnia, a lényeg eléréseért. A dolgok lényege ugyanis nem korlátozható a mozgásra. Nem a mozgás - de éppen így az idő sem - alkotja a dolgok feletti, lényegi szférát. A világ, a valóság, a mozgásban lévő anyag produktuma, a mozgás és az anyag egymástól semmilyen formában el nem szakítható. A megismerés a dolog lényege felé irányul, de mindig egy konkrét helyzetben! A dolog adott vonatkozásban mutathat olyan tulajdonságokat, melyek nem lényegiek, de a megismerő számára a konkrét helyzet ezt állítja célként. Megismerési tevékenységünk és a gyakorlat szüntelen kölcsönhatásban vannak, egymástól a két folyamat elválaszthatatlan. Sőt nem is minden esetben elkülöníthető a két folyamat, hanem ugyanazon tevékenység két oldalát képezheti. Így következik a szüntelen alakulás, ismereteink - melyeket, mivel bizonyos konkrét helyzetekben helytálltak, bizonyos konkrét céloknak elegendőek "lezártnak" valójában csak az adott szituáció szempontjából "befejezettnek" tekinthetjük - folytonos, valóban szünetnélküli változása. De ez a változás semmiképpen nem ötletszerű, vagy önkényes, hanem a konkrét valóság megkövetelte, szükségszerű módosítás. Nem jelenti ez a bizonytalanságot, az előre láthatatlanságot. Arról van csak szó, hogy ismereteink a valóság új meg új próbatételét állják ki szüntelenül. Mivel pedig a valóság maga nem rendezetlen,

törvények nélküli, így az ismeretek, melyek a jelenségekről állítanak, a gyakorlat által igazoltak - maguk is a főbb törvények vonalán haladnak. Nyilván nem direkt módon megy ez végbe, mert a törvény nem azon mód szembetűnő, hanem tendencia jellegű, előbukkanó és látszólag eltűnő. Ismereteink így eleve nem össze-vissza alakulnak az új meg új jelenségek hatására, hanem a kibontakozó törvények irányát mutatják. Semmi kétség nincs aziránt, hogy helyesek azok az ismeretek, melyek az emberi gyakorlat évezredek folyamata során kialakultak és megszilárdultak, biztosítva az emberiség létét és szüntelen előrehaladását. Az sem kétséges, hogy a megismerés egyre mélyülő tendenciát mutat, egyre újabb és újabb mélységeit tárva fel sokszor ugyanannak a dolognak. Ez nem jelenti azt, hogy az előző ismeretek föltétlenül helytelenek voltak, hanem csak esetleg arról van szó, hogy az új jelenségek ily módon már nem értelmezhetők, a gyakorlat ezt az állítást ilyen körülmények között már nem igazolja. Az anyagi világ végtelen "mélységeihez" alkalmazkodni kell a megismerő tevékenységnek is, ami azonban egyáltalán nem jelenti a régi szüntelen tagadását, vagy a bizonytalanságot, de a régi úton való haladást sem. A dolgok világának összefüggéseit megértve juthatott csak el az ember jelenlegi gyakorlatának magaslatára. Ez a gyakorlat az előzmények végtelen sorára épült. És a konkrét helyzetek s kérdések szüntelen változásával, az ismeretek közötti belső összefüggések is változnak, szüntelen haladva a mind mélyebb törvények felé. Bergson kiragadott egy törvényt, mindenek fölé emelte, ám ezzel csak bizonytalanságot teremtett.

+++

Nézzük azonban tovább filozófusunk fejtegetéseit, aki a megismerés érdeknélküliségét hiányolja a gondolkodóknál. Ugy véli, az alapvető probléma ott van, hogy "minden fogalom" /és minden észrevétel is/ csak gyakorlati kérdés. Hiányzik a dolog iránt önmagáért való érdeklődés. A dolog megismerése tehát magáért a dologért kell, hogy történjék, mert

ebben az esetben olyan tényezők, melyek megzavarják a megismerőt - nem érvényesülnek. A dolog megismerése egyébként csak ezen a módon mehet végbe, ha a "teljes" igazságot akarjuk elérni, ahogy Bergson mondja, "az abszolútot csak így érinthetjük". Vizsgálati módszert ajánl hát filozófusunk, amelynek segítségével megoldjuk az eddigi filozófiai iskolák ellentéteit és végre belépünk a tökéletes ismeret birodalmába.

Vajon hogyan folya le ez a megismerés, mint alkalmazott gyakorlat - a valóságban? Az elsők között jelentkező probléma lenne az a kérdés, hogy milyen szempontok szerint vizsgáljuk a dolgot, melyet kiválasztottunk ismeretünk tárgyául. De ez is csak azért lenne az elsők közül való, mert eltekintünk attól az alapkérdéstől, hogy mit ismerjünk meg? Minek alapján jelöljük ki a megismerendő dolgot? Valamely tulajdonsága alapján? De akkor előzőleg meg kell vizsgálnunk más dolgokat, abból az "érdekből", hogy az említett tulajdonság azoknál hogyan jelentkezik? Ha nem tulajdonság alapján választjuk ki a vizsgálandó dolgot, akkor - mivel azt a szempontot, hogy amit a gyakorlati tevékenység élénk emel, eleve elvetjük - nem marad más lehetőség, mint a teljes ötletszerűség, a teljes "szubjektivitás szempontja", tehát azt vizsgálom, amit akarok! Hangsúlyozza, hogy a kiválasztást egyes-egyedül én döntöm el, mindentől függetlenül. Nem is jelentene ez talán filozófusunknak problémát, de az emberi tevékenységnek annál inkább! Azt jelenti ez, hogy megismerési tevékenységünk folyamatát a dolgok "logikája" irányítja - akaratunktól, szándékunktól függetlenül? Nyilván nem, pontosabban akaratunk és szándékunk nem játszik alárendelt szerepet - de semmi esetre sem önállóan meghatározó szerepet! Nem csak rajtam mulik, hogy megismerési tevékenységemnek útját megszabjam. A valóság előbb említett törvényei, mint fonalak kötik össze a dolgokat, tehát azoknak az ismereteknek, melyek - akár a nagy tudományos felfedezések, /Kopernikus, Newton, Einstein/, akár a részletekben va-

ló eligazodás elveit feltárók - valóban alapjaiban érintik az emberi tevékenységet, nem lehetnek elszakadva ezektől a főbb ösvényektől, nem lehetnek másfelé tartók, mint amerre a törvények mutatnak. Megismerési tevékenységen tehát nem egy előre látható folyamat, a feltérképezhető akadályokkal, hanem egy olyan folyamat, amelynek meghatározhatom a célját, de a célhoz vezető utak közül a legeredményesebbet csak a valóság "lépcsői" adhatják. Csak a valóságban folyó vizsgálatok során dől el, melyik uton lehet és melyiken kell haladni a cél elérése felé. De a tevékenységet vajon milyen mértékben határozzák meg a dolgok, amelyek az utat jelzik? Csak abban a mértékben vizsgálom a dolgot, jelenséget, amelyen mértékben ezt a kitűzött cél megkívánja.

Az embert Holdra érése szempontjából a Hold és környezete számtalan tulajdonsága "érdekli", ez tehát szenvedélyes kutatómunkára kényszeríti az embereket. De a feltároló jelenségeket csak abból a főszempontból vizsgálják, hogy mi segíti elő, illetve mi gátolja az ember Holdra érését. Vajon miféle egyoldalúságot, - hiszen Bergson lényegében egyoldalúságot ért a "nem érdeknélküli megismerésen" - eredményez ez a módszer? A felmerülő jelenségek közül azok, amelyek nem szolgálják a főcél, egyértelműen elvesznek az emberiség számára? Nem az-e a megszokott, az alkalmazott gyakorlat, hogy végtelen sok jelenség, dolog közül csak néhánynak a bizonyos cél érdekében való vizsgálata eredményezi az új meg új célok és eredmények megjelenését? Feltétlenül ez a reális folyamata a megismerésnek és egyben az emberi gyakorlatnak.

Foglalkozni kell, ha csak érintve is a problémát, a cél meghatározásának, kiválasztásának kérdésével. A cél itt abban az értelemben használatos, hogy mi a feladata megismerési tevékenységünk egy adott szakaszának, mi az előttünk álló kérdés, amelyre válaszolnunk kell, amelynek megoldását meg kell találni? Annak a folyamatnak, amelynek révén megvilágosodik az elérendő dolog, jelenség, eredménye a közvet-

len cél és a végső cél kitűzése. Felismerjük, hogy jelenlegi munkánk főfeladatának elérése érdekében előre láthatólag ezeket a lépéseket kell megtenni, mert így válik - jelenlegi ismeretünk szerint - leginkább eredményessé tevékenységünk. Az emberi szükségletek kielégítése tevékenységünk egyetlen és végső célja, anélkül, hogy lehetősége lenne a megismerésnek akár egyszer is a Bergson által oly nagyon hiányolt, "önmagáért való" megismerésre. Az ember lét és fajfenntartási feladatai nem engednek ilyen fényűzést, nem teszik lehetővé, hogy előkelő érdeklődőként, kíváncsi idegenként éljünk a világba, önkényesen és a magunk kedvtelésére tapasztaljuk a dolgokat. Az a cél, amit Bergson emel a magasba, vagyis a tökéletes ismeret, a teljesség birtoklása elérhetetlen és hamis illúzió. A dolog csak a maga konkrét valóságában "tökéletes", csak abban az állapotban teljes - abszolút. A dologról szól ismeretünk bizonyos konkrét szempontok szerint - "tökéletes" lehet. Azt jelenti ez a kifejezés, hogy ismeretünk maradéktalanul megfelelt az adott helyzet követelményeinek, így tökéletesnek bizonyult. De ez a helyzet egy adott, konkrét szituáció, egy adott konkrét környezetben, azaz a valóságban! Ám mi történik akkor, ha mi a dolgot, "magáért a dologért" vizsgáljuk? A dolog, mely anyagi, nem olyan természetű, hogy kellő munkával és kitartással egyszer, csak a végére érjünk. A dolog végtelen mélységű. A dolog kapcsolatait, viszonyait vizsgálva, tulajdonságainak számát vizsgálva a különböző helyzetekben, belső strukturáját, mint kevésbé lényegi és lényegi tulajdonságok, sajátosságok rendszerét vizsgálva, mennyiségi és minőségi meghatározottságait vizsgálva - egyként a végtelen felé haladunk. De természetesen e néhány szempont távolról sem adja a teljes képet, mert a szempontok, amelyek elszakíthatatlanok a dologtól és vizsgálatukat megköveteli a teljesség igénye - gyakorlatilag felsorolhatatlanok. A dolog megismerése ilyen szempontból - önmagáért való okból, a teljesség igényével - lehetetlen. A

dolog megismerése csak a konkrét viszonyok alapján megválasztott szempontok szerint lehetséges, a teljesség igénye pedig csak a jól elhatárolt szempontok körén belül érvényesül. Nem lehet megismerni a dolgot általában, részletei, elemei híján, még akkor sem, ha Bergson szerint ez a módszer forradalmi megújulást eredményezne a gondolkodásban. A megismerés módszerének megváltoztatása egyébként Bergson bárhogy is akarja feltüntetni, csak megkerüli a problémákat, de meg nem oldja azokat. Belehelyezkedni a dologba, beleélni magunkat a dologba - ez a módszer nem adhat racionális, a viszonyokkal reálisan számoló eredményeket. E módszer önkényessége, szubjektivitása összetartozik a magáért való megismerés önkényességével.

Bergson állítása szerint "érthető, hogy gondolkodásunk merev fogalmakat vonhat ki /szűrhet le/ a mozgalmas valóságból, de mindenképpen lehetetlen, hogy a fogalmak merevségével rekonstruáljuk a valóság mozgékonyosságát". /Bevezetés a metafizikába 31. oldal/ Az állítás értelme abban a már előbb is tárgyalt ellentétben keresendő, ami a dolgok mozgékonyága és a fogalmak mozdulatlansága között van. Az ellentmondást azonban itt különösen kiélezi, a szembeállított pólusokat antagonisztikus viszonyba helyezi - mintegy lezár minden utat a feloldásra. A megállapítás, mely általában a filozófiai iskolákra vonatkozik, "általában" az emberi gondolkodás filozófiai eredményeire, illetve Bergson nézete szerinti eredménytelenségre vonatkozik - alaptétele filozófusunk gondolkodásának. Bergson állítása a megismerés "eddiggi módszerének" helytelenségét jelenti ki, s ezzel egy olyan módszer fölött mond ítéletet, amely a "dogmatizmus" és a "relativizmus" vizsgálati módszeréhez egyébként hozzátartozott.

Tehát nincs különösebb fontossága, de Bergson a filozófiát egyrészt iskolákra bontja - ezzel is hangsúlyozva az egyéni kezdeményezés, szabadság, szubjektivitás jelentőségét

a gondolkodásban - másrészt a két fő irányzatot, mint a dogmatizmus és relativizmus harcát jelöli meg. Nyilvánvalónak látszik, hogy a dogmatizmus a fogalmak változatlan-ságát, változhatatlanságát jelöli, a relativizmus pedig a fogalmak bizonytalanságát, ingatagságát fejezi ki. Evvel Bergson látszólag ismét felülemelkedik a filozófia szoká-sos ellentétein, nem sorolja magát egyik táborhoz sem, pe-dig valójában csupán olyan "új" nézőpontot keresett, amely lehetővé teszi eddig nem használatos szavakkal kifejezni a fő ellentétek egy oldalhajtasát. Lényegesebb talán az, hogy a két rendszer, szerinte alapvetően megegyezik abban, "hogy minden megismerésnek szorosan körülhatárolt fogal-makból kell kiindulnia, hogy eljusson velük a tovafolyó valósághoz." /Bevezetés a metafizikába 31. oldal/ A fo-galmak és a valóság viszonya tehát az alapvető és kissé emlékeztet ez a kijelentés a középkor nominalizmus és re-alizmus vitájára. Annak elbirálása, hogy a fogalmak vajon csak a valóság merev tükrözésére képesek, vagy van lehe-tőség a mozgás a szüntelen változás visszaadására is - vég-sősoron nem elméleti kérdés. Bergson ezt eldönteni csak a saját álláspontjának igazolásával tudja, vagyis elméleti problémává teszi azt a kérdést, ami alapvetően gyakorlati jellegű. A fogalmak és a valóság viszonya ugyanis bármennyi-re is ellentmondásos viszony, nem tartalmaz antagonisztikus ellentéteket, ennek bizonyítéka az emberi tövékenység, amely elmélet és gyakorlat egységeként hozza létre nélkülözhe-tetlen alkotásait, hirdetve az emberi munka örök diadalát.

Bergson nézete szerint a tudomány és a filozófia meg-kísérelte a mozgó, változó valóságot merev, megkonstruált fogalmakból felépíteni. Ez a módszer általános érvényű volt, csak igen kevesen voltak képesek arra, hogy "felhagyjanak vele - ők viszont a tudomány újat alkotói, illetve újjáal-kotói". Ez a módszer, melyet a tudomány kionelkődő alakjai, a felfedezők és a jövőbelátók műveltek, fordított ut, a szokásoshoz képest. Értelmünk "elhelyezkedhet a mozgó vi-

lágban, magáévá teheti szünet nélkül változó irányát és végre megragadhatja annak az intellektuális szimpátiának /együttélésnek/ segítségével, amelynek intuicióját neve." /Bevezetés a metafizikába 31. oldal/ Ez a munka azonban - mint Bergson is mondja - hallatlan erőfeszítéssel jár. A kategóriák szüntelen újjáteremtését követeli, az értelemnek teljesen a mozgásra kell hagyatkoznia. Ez a filozófia - írja Bergson - végre ment lesz "az iskolai vitáktól", elvetette a mesterkélt kifejezéseket és maga a mozgás válik így elérhetővé, megfoghatóvá. A gondolkodás megszokott formái itt "érvényüket veszítik - előtérbe kerül a közvetlen mozgás, az áttételek, szűrők nélküli valóság mozgása. Filozófálni abban áll, hogy megfordítsuk a gondolkodás munkájának megszokott irányát." /Bevezetés a metafizikába 31. oldal/ A megszokott irány szerint - miként ezt egy másik helyen már érintette Bergson - a gondolkodástól halad a dolog felé. Értelmünk a gondolkodás produktumaitól halad a dolgok felé. Ez a szokásos út. A filozófia útja ellentétes - megfordított - irányu a dolgoktól halad a gondolkodás felé! A különbözőség az irányultságban mutatkozik. Valójában mélyebb összefüggéseket érint Bergson: a tudat, a tudat termékei és a valóságos mozgás összefüggéseit. Nem szólhatunk nála valóságról, mert ezt a kérdést korábban érintettük, és tapasztaltuk, hogy filozófusunk ezt homályban hagyta, a valóság számára mozgást jelent. A tudat és a valóság /mozgás/ közé falként emelte a tudomány és a filozófia a tudat saját produktumait, amelyek mint eleve meghatározó kategóriák befolyásolták, átformálták, lekeresztették az új meg új ismereteket, a valóságból /mozgásból, szüntelen változásból/ származó ismereteket. Az előbbi kijelentésben, amely a filozófia, mint a gondolkodás irányát jelentő fogalom meghatározását adja, valójában arról van szó, hogy az értelem, a gondolkodás nem a "szokásos utat" követi, hanem a fogalmak, kategóriák, ítéletek, azaz a tudat produk-

tumainak érintése nélkül vizsgálja a világot - akkor eredményeket ér el. Ellenkező esetben az eredmény elmarad, illetve szinte semmi újat nem jelent a korábbiakhoz képest. A filozófia feladata Bergson szerint mostmár abban áll, hogy megkeresse és megtalálja azt a módszert, amely lehetővé teszi érintkezését "a valóság folytonosságával és mozgalmasságával" anélkül, hogy az így nyert eredményt befolyásolnák "elszárítanák" a tudat produktumai, a már kész és régóta meglévő sablonok. Ha a filozófia követi a Bergson által ajánlott utat, akkor kétségtelen "eredményekhez" jut, bár ezek az "eredmények" gyakorlati hasznát nem nyújtják, viszont általános kiterjedésűek, egyetemes érvényűek lesznek, minthogy a filozófia "megszabadulva a kötelességtől, hogy gyakorlatilag értékesíthető eredményekhez jusson, beláthatatlanul nagyobbá, szélesebbé fogja tenni kutatásainak területét".
/Bevezetés a metafizikába 32. oldal/

Bergson a matematika eredményeihez és módszereihez hasonlítja a filozófiában alkalmazott és általa felismert módszert, amelyről azt mondja, hogy "ezt a megfordítást senki sem végezte még módszeresen". Evvel a kijelentéssel a felfedezés jelentőségét kívánja érzékeltetni, de egyben rámutat a kudarcok okára is. A matematikát forradalmasító differenciál és integrálszámítás valóban új és meglepő felfedezéseket hozott. Lehetőség nyílt az új szemléleti módra, amely a mozgás valóságosabb, tökéletesebb értelmezésén alapul. Talán a tudomány történetében először nyílt rá lehetőség, hogy leírják a mozgást, a változást, igen nagy pontossággal, de úgy, hogy ez a leírás tartalmazza a mozgást, mint egészet és a részletekre bonthatóságot is, tehát az egyes helyzeteket, pontokat, amelyeket útja során befut a test.

Bergson értelmezésében a filozófia is hasonló nehézségekkel küzd, mint a matematika, mielőtt ott létrehozták volna az említett módszert. Úgy látja, hogy a matematika

és a filozófia szoros hasonlósága - bár igyekszik elhatárolni a matematika "chimerájának" útjából a filozófiát, szinte predestinálja a két tudományt egymás eredményes módszerének átvételére. A matematika a mennyiségekkel foglalkozik, "a nagyságok tudománya", a filozófia pedig a minőségek változásaival. A matematikában bekövetkezett változás a filozófiában úgy jelentkezik, mint a "kvalitatív differenciálások és integrálások végrehajtásának feladata".
/Bevezetés a metafizikába 33. oldal/

A filozófia mindeddig - Bergson fellépéséig - "elfelejtkezett" az intuicióról, illetve nem használta oly mértékben, ahogyan pedig a megismerési tevékenység megkövetelte volna. Az elfelejtkezés okára és körülményeire - melyeket Bergson részletesen tárgyal - még visszatérünk, előbb azonban vizsgáljuk meg, hogy a fenti kijelentését a minőségek differenciálására és integrálására vonatkozólag, hogyan lehet konkrétabbá tenni? A tudat által létrehozott - Bergson értelmezésében egyáltalán nem a valóság hatására - produktumok, a valóságos mozgás /mint a világ lényego/ lendületét, szüntelen változását igyekeznek keretek közé szorítani /Kantnál a kategóriák "rendező" szerepe némileg hasonló, de ez a rendezés, a mozgásnak ez a "lefékezés", idő után leállítása, mozdulatlanná tétele, nem kedvez a valóságról /mint mozgásról/ alkotott, tükrözött, tudatunkban keletkezett képnek, hanem elsekélyesíti és mozdulatlan végpontok morcv rájárává teszi azt. Az értelem - mondja Bergson - igyekszik a mozgás egyetemesességét, oszthatatlan folyamatát, végtelenségét, darabokra, mozdulatlan szigetekre felbontani, igyekszik feldarabolni az egységest, a feloszthatatlant. Az értelem állomásokat keres a mozgásban, végpontokat, amelyek lehetnek kezdőpontok is, de - mozdulatlanok! Ezt az alapkérdést véli megoldani Bergson a filozófiai megismerés új módszerével - mert a gyakorlati megismerés továbbra is változatlan módon fog funkcionálni, az értelem imént érintett törekvé-

seivel - amelynek eredete visszavezethető a matematika viv-
mányaira. "Megragadni azt, ami az intervallum között végbe-
megy, ez több, mint emberi, de a filozófia nem lehet más,
mint törekvés arra, hogy túllépjük az emberi feltételeket."
/Bevezetés a metafizikába 34. oldal/ Ez a kifejtés már sok-
kal világosabb és az előbbi tárgyalás alapján érthetőbb is.
Bergson alapelvéről van itt szó, kidolgozott módszeréről,
a véleménye szerint egyedül helyes utról, a megismerés cél-
ravezetőségéről. Előző állításai alapján, melyek a különbö-
ző tudati termékek - a tudomány, a logika, "apparátusává"
nőtt kategóriák és fogalmak a valóságos mozgással nem össze-
egyeztethető tulajdonságaira irányultak - bizonyított tény-
nek tekintette, hogy a megismerés eddigi útja a magasabb cé-
lok /filozófiai igény/ mértékeivel mérve nem járható. Ilyen
módon nem jutunk a mozgás közelébe, legfeljebb hamis illu-
ziókat kergetünk. A megoldás a már többször hangoztatott
módszer alkalmazása - az intellektuális szimpátia megterem-
tése, az intuición. Bergson maga is foglalkozik avval a prob-
lémával, hogy mi lehetett oka az intuición háttérbe szoruló-
sának, miért nem emelkedett egyedüli rangra a megismerés
módszereként, ami joggal megilleti, hiszen az igazán nagyot
alkotók mindnyájan igénybevették segítségét. A felelet sze-
rinte a tudat "már előzőleg fennálló fogalmainak" sematizá-
ló, merevítő hatása. A válasz azonban nemhogy megoldaná, ha-
nem szaporítja a kérdéseket. Mit jelent a "már előzőleg" ki-
fejezés? Mi előtt voltak fogalmaink? Valószínűleg az egyet-
len helyes értelmezés az, hogy fogalmaink - az "élet áram",
a szellem hatására - már megismerési tevékenységünk előtt
fennállottak. Nem változtat ezen az ellenvetés, hogy Berg-
son esetleg a filozófiai megismerés előtti időre gondol,
mert a megismerés nem választható külön gyakorlati és filo-
zófiai szakaszokra. Ebben az esetben Kant gondolatainak a
hatása aligha elkerülhető. Bergson az intuición elfelejtésé-
ről beszél, mint a megismerés akadályáról, de inkább az a
helyzet, hogy a kialakult fogalmak, törvények rendszerét
szorították háttérbe és a sejtések fantasztikus kísértésé-

nek engedtek azok, akik a jövőt kutatták a tudományban. Ugy tűnik, akkor követnénk el a hibát, ha az intuiciót, pusztán kevésbé racionális jellege miatt, kirekesztenénk a megismerés módszerei közül, de nem jár el helyesen Bergson sem, amikor legfőbb és egyetlen módszerként kívánja alkalmazni. Véleménye szerint, annak hogy a filozófiai megismerés - amely a legmagasabb szintű megismerés - Bergsonnál magáért a dologért történő megismerés - nem egyetlen módszert tart üdvöztőnek, legfőbb oka az, "hogya egyszer megragadtuk az intuiciót, oly kifejezés - és alkalmazásmódot kell keresnünk, hogy az gondolkodásunk szokásaival összevágjon és szorosan körülhatárolt fogalmakban nyujtsa a támaszpontokat, amelyekre oly nagy szükségünk van". /Bevezetés a metafizikába 33. oldal/ A megismerés egyre nehezebbé válik Bergson véleménye szerint, hiszen a "logikai tökéletesítés munkáját egész évszázadokon át folytathatjuk, míg a módszer teremtő aktusa pillanat műve," de az évszázadok munkája nem megy veszendőbe, a logikai tökéletesítés - mondja Bergson - szimbólumok halmozását, rendszerezését, újracsoportosítását "eredményezi", anélkül, hogy a megismerésnek hajdan valóságos tartama mélyülne. Ezt a folyamatot Bergson így írja le "a tenger fenekére vetett horgony folyékony tömeget hozott fel magával, amit a nap hamarosan szilárd és különálló homokszemekké szorit. És éppenígy a tartam intuiciója is, ha kitesszük az értelem sugarainak, nagyon is hamar merev, széjjelvált, mozdulatlan fogalmakká válik". /Bevezetés a metafizikába 34. oldal/ /Tartam alatt a valóság lényegét, a mozgást érti./

Igen szép és költői a kép csak éppen a régi módon értelmezi a már sokszor tárgyalt kérdést. Valami azonban felbukkan ebből a megállapításból, mint olyan újdonság, amely eltér az előzőktől. Az a sajátos vonása villan fel az ember

megismerési tevékenységének, ami a szüntelen ismétlődés és elmélyülés dialektikus viszonyában jelentkezik. Bergson ezt

a viszonyt metafizikus egyoldalúsággal az ismétlődés mozzanataira korlátozza. A tények, dolgok, jelenségek megismerése nem egyszeri aktus, nem a pillanat műve. A tapasztalt jelenségre, az észlelt dologra, a vizsgált eseményre - illetőleg az ezekből levont következtetésekre, elméletekre, hipotézisekre - vissza-visszatérni, ez egyáltalán nem felesleges vagy az igazi jelenséget elhomályosító, tehát értelmetlen tevékenység. A tudomány történetében számos példát találunk arra, hogy később esetleg hosszú idő után találják meg a vizsgált dolog, jelenség valóban helyes értelmezését.- De nem ezek a gyakran látványos események a kirívóak, a megszokott, a kialakult gyakorlattól eltérő jelenségek, hanem az egyszeri és maradéktalanul helyes értelmezése a dolognak. A jelenség magyarázata valószínűleg az, hogy a dolog megismerése nem tekinthető befejezettnek, néhány jól körülhatárolt szempont alapján, legfeljebb csupán annyit mondhatunk, hogy ismerjük a dolog helyzetét, az adott /a vizsgált/ szituációban. De ez valóban csak a vizsgált helyzetre érvényes, mert a helyzetek végtelen variációja, végtelen számú új elemet is lehetővé tesz, ahol már nem feltétlenül érvényesül a vizsgált szituációban észlelt törvény. Így tehát mind gyakrabban lép fel annak az igénye, hogy a már elemzett jelenséget ismét vizsgálat alá vonjuk, mert az újonnan jelentkező szituáció változásokat idéz elő, az ismertnek tekintett dologban - olyan változásokat, amelyeket előzőleg nem tapasztaltunk. Ez a folyamat a megismerés, és az, hogy a tevékenység folyamata jellegű, akár az egyes dolog, akár általában a valóság viszonylatában - ide vezethető vissza. A dolgok szüntelen, folyamatos vizsgálata eredményezi az ismeretet, ami azonban csak annyira merev, amennyiben a visszatérő tapasztalatok megegyeznek és annyiban ingatag, amennyiben más és más sajátosságot mutat - ugyanaz a dolog, megegyező vonatkozásban. Nem lenne helyes azonban, - és Bergson alapvető ismeretelméleti tévedése is ez talán - a dolgok-

ról szóló ismeretünket két, az imént említett kategóriára bontani, illetve ezeket egymással élesen szembeállítani, elkülöníteni. Nincs abszolút biztos és abszolút bizonytalan ismeretünk, nincs két ilyen külön rész az általunk ismert világról, alkotott tudati képben. Ugyanez a helyzet a következtetéseinkkel is. Bergson azt kifogásolja, hogy a logika és a szaktudományok belső kategóriái, hipotézisei, következtetései, bizonyításai, egyszerűen a bennük folyó elméleti kutatómunka, az a munka, amelyik nem mindig kapcsolódik közvetlen gyakorlati tevékenységhez, - Bergson terminológiájában ez azt jelenti, hogy nincs lehetőség az intuíción - ez a munka nem eredményezhet mást, mint a "szimbolumok szimbolumának" rendszerbefoglalását, nem eredményezhet mást, mert itt nem a "biztos ismeret" megszerzésének módját /amely egyébként Bergson szemléletében egyetlen mód/ alkalmaztuk - csak "az analízis mérhetetlen munkáját". Ismeretanyagunkat így bontja két részre, összeegyeztethetetlenül két elkülönülő részre, - a "természetes és mesterséges elemre". Természetes elemen érti az intuícióval megszerzett ismeretet, mesterséges elem pedig az analízis torzított képeit. Ez a megállapítás halálos sebet kíván ejteni a megismerés "eddig" módszerén, ami a természetes - valóságos - világ, valóságos törvényein és az emberi értelem harmonikus viszonyán alapult. Valójában azonban másról is szó van itt. A módszert támadja, hogy az eredményt lehetetlenné tegye. Bergson nem arról ír, hogy ezek és ezek a tudományok eredménytelenül küzdenek a problémákkal, mert megállapításaik, következtetéseik, bizonyítékaik, azaz konkrét eredményeik - eredménytelenség; nem erről ír, hanem a módszert támadja, helytelennek nevezve, és a lényeghez /a dolgok lényege a mozgás, tehát a mozgáshoz /Bergson így értelmezi ezt/ nem férő erőfeszítésnek. Egy megjegyzéssel pedig bizonyít is, önmaga felé, amikor arról beszél, hogy a dolog megismerését a "körös-körül járással" csak felszínesen, nem az igazi "elmélyüléssel" lehet elvégezni. A cél tehát elő is villan,

meg fátyol alatt is marad. Azt mondja, vizsgáljuk meg a dolgokat az intuició módszerével, és akkor így eljutunk ahhoz, amit eddigi módszereinkkel csak sejtések ellenőrizhetetlen titkának véltünk. Bergson azonban eléggé előljár ebben a homályban, mert tudja, hogy mi a dolgok lényege - a mozgás - és tudja azt is, hogy az eddigi módszerekkel ezt tökéletesen elérni képtelenek vagyunk. De milyen alapon, hogyan jött rá erre? Vajon egy harmadik módszert alkalmazott, amit még meg sem említ? Vagy pedig arról van szó, hogy igenis az eddigi módszerrel, amit gunyosan "körös-körül járásnak" nevezett - egyébként mint erre már utaltunk, helytelenül és indokolatlanul - jutott el a dolgok általa választott lényegéhez, majd hogy az utat eltüntesse, kikiáltotta, hogy ez az út nem jó, új és jobb módszer kell, és íme neki sikerült meg is találnia! Kevésbé költőien fogalmazva a tudományos eredmények megdöntésére tett kísérlete Bergsonnak nyilván nem indok és érdek nélkül való, még akkor sem, ha esetleg ezt nem az imént vázolt szándékossággal követte el. A racionalizmus ellen támad, az irracionális vértetében. Nem ő az első és nem is az utolsó, aki vállalkozik erre a küzdelemre - kilátástalanul.

Mielőtt azonban Bergson Bevezetés a metafizikába című művének összegző értékelését adnánk, vizsgáljuk meg a munka befejező gondolatait.

Az előzőekben szó esett a tudományok "szimbolizmusáról", amely csak gátolja és elhomályosítja a megismerés igazi eredményeit. Azt fejtegette Bergson, hogy a valóság dolgainak viszonyait a tudományok fejezik ki, "önállósulni igyekezőn" a világtól és ezért használják a jelzéseket, amelyekből az újabb következtetések már a jelzések jelzéseivé váltak, és nagyon messze kerültek az eredeti dolgoktól. A tudomány szimbolizmusa tehát a dolgok viszonyaival foglalkozik és létrejöttének oka az önállósulás a valóságtól. Az önállósulásra a valóság szüntelen mozgásának, változásának következtében

volt szükség, mert a jelzések, jellegükből következően merev, egyértelmű, változásra képtelen szimbolumok, illetve tudatunk csak azok rendszerében képes észlelni a világot. Tudatunk képtelen helyét találni a mozgás örök áramlásában, lényegéből következik, "a leszögezõ, szétválasztó, rekonstruáló munka, amely viszont csak merev, jól elkülöníthetõ jelek felhasználásával végezhetõ". /Bevezetés a metafizikába 35. oldal/ Ezt a munkát végzi tehát a tudomány. Ha átgondoljuk, elég sivár munkát tulajdonít Bergson a tudománynak és szinte teljesen valóság-idegen tevékenységet, még az általa értelmezett valóságtól is idegen mozgást. A tudomány ezek szerint csak üres héj, burok, amely nem tartalmaz semmit és szinte kívül is van mindenon. A filozófia helyzete meg egyezik a tudományéval. A filozófia "mélységes életére szimbolumok gazdag leplét borította és elfelejtette olykor, hogy a tudományoknak elemzõ fejlődésükben szükségük van a szimbolumokra, de akkor a metafizika legfõbb létjogosultsága abban áll, hogy szakít a szimbolumokkal". /Bevezetés a metafizikába 35. oldal/ A kijelentésben két részre is vissza kell térnünk, hogy az érteleme megvilágosodjék, mert egyrészerõl arról beszél, hogy "a tudományoknak elemzõ fejlődésükben szükségük van a szimbolumokra", és ez ellentétben állónak látszik az elõzõekben mondottakkal, másrészt nem haszontalan tisztázni "a metafizika legfõbb létjogosultságát".

Az elsõ probléma a tudományok és a szimbolumok viszonya. Az itteni kijelentése szükségesnek tartja a tudományok szimbolizmusát, mert ez az elemzõ fejlődés módszere, máskor viszont az állította, hogy a tudomány csak elszegényedik, elsorvad, a lényegtõl oltávelodik, a szimbolumok mozdulatlan rendszere miatt. Valójában azonban Bergson nagyon is egyértelmûen foglal állást.

"A modern tudományt attól a naptól kell datálni, amelyiken felállították a mozgást, mint önálló valóságot - attól a naptól, amelyiken Galilei a lejtõn egy golyót gurított

lefelé, és szilárd elhatározással feltette magában, hogy ezt a mozgást felülről lefelé önmagáért, önmagában fogja vizsgálni, ahelyett, hogy a Fent és Lent fogalmaiban keresné a mozgás elvét, két mozdulatlanságban, melyekkel Aristotelés a mozgást elegendően megmagyarázotttnak vélte. És ez a tény nem áll egyedül a tudomány történetében, örökre fenntartom, hogy a nagy felfedezéseink közül, legalább azok közül, melyek a pozitív tudományokat ujjaalkották, vagy újakat alkottak, megannyi horgonyvetés volt a tiszta tartam mélységeibe. Mennél életteljesebb volt az érintett valóság, annál mélyebb járó volt a horgonyvetés". /Bevezetés a metafizikába 34. oldal/

Ezekhez a gondolatokhoz nem kell hozzátenni semmit. A tudomány igazi és egyetlen módszere az intuición. Nem lehetséges más módon elérni azokat a "mélységeket", melyeket pedig el kell érni a lényeg megértéséhez, a nagy eredmények megalkotásához. A tudomány igazi fejlődése soha nem is ment végbe más úton, új és korszakalkotó felfedezésekhez nem jutottak volna az intuición hiányában. A tudomány valahogy úgy fejlődött, hogy a nagy szellemek, a kiemelkedő tudósok a századokon keresztül lépdelve üzentek, alkottak egymásnak, míg a közbülső időkben a kis középszerűek rágcsálták, tépdesték a zseniális sejtéseket. A zsenik módszere volt az intuición, a középszerűeké az elemző analízis. A nagyok számára nem kellett "fogalom-séma", nem kellett a szimbolumok mozaikjából kirakott építőjáték - nekik a valóság kellett, úgy ahogy volt, olyan bonyolult és összetett formában, mert képesek voltak arra, amire oly kevesen képesek a földiek közül - látták, nem a parányi részletek kusza darabját, de a dolgok nagy rendjében felismerték a vizsgálándót és úgy cselekedtek. Többen voltak azonban a középszerűek, akik nem voltak képesek a "tisztá felismerésre" hanem csak azokon a kutfőkön csüngtek, akik "a tiszta tartam mélységeiből" merítették ismeretüket. Az egész leírásnak van egy olyan jellege, amelyet Bergson igyekszik ugyan cáfolni, de valójában

ez is elméletének lényegéhez tartozik. Az intuitív megismerés a kiváltságosok sajátja ugyanis, azon keveseké, akik képesek "átlátni" a dolgokat, akik képesek beleélni magukat a jelenség lényegébe. Igen helytelen állítás lenne, ha az emberek tehetségének azonos színvonaláról beszélnék, ha valamiféle rosszul értelmezett egyenlőséget igyekeznénk bizonyítani. Ez nem lenne igaz. Nyilvánvalónak látszik, hogy a csillagász, aki kora színvonalán áll, képes olyan összefüggések megértésére, amelyet egy orvos, vagy egy lakatos esetleg beláthatatlannak tűnő ismeretanyag elsajátítása után sem mondhatna megoldottnak. Miért?

Talán a legdöntőbb ok az, hogy a csillagász számára munkája - kora szintjén - nem egyszerűen bizonyos mennyiségű ismeretanyag felhalmozása és rendezése, hanem ezen túl, szenvedélyes érdeklődés a jelenségek iránt, sokszor csak számára érthető összefüggések megalkotása, különösen régebbi ismeretanyagából kerülnek ki ilyenek, asszociációk először ötletszerűnek látszó, később majdnem törvényszerű megjeleneése, és így tovább, ilyen és hasonló jelenségek okozzák azt, hogy a hivatását, alkotó munkáját egyéniségének minden színével szerető ember rendelkezik valami plusszal, többlettel, ami azonban egyáltalán nem irracionális jelenség, legfeljebb még nem ismert lélektani, emocionális, tudati tényezők sajátos kapcsolata. Ez a többlet teszi képessé a kutatót, hogy megérthesse azokat a viszonyokat, amelyek kialakulnak a dolgok között, mert az átlagos ismeretanyag, mellyel megoldának a problémát, nem elégséges megértésükhöz. Ez a többlet teszi képessé a kutatót arra is, hogy meghaladja a kor megoldásait, tulszárnyalja társait, akik esetleg ugyanavval a kérdéssel foglalkoznak.

A váratlan ismeretek bizonyos vizsgálódás után nem is lesznek oly váratlanok, hanem a dologgal, a problémával nagyon is összefüggők, csak eddig éppen nem folytattak kellő intenzitású kutatást ilyen irányba, vagy nem vettek figye-

lenbe bizonyos objektív összefüggéseket, illetve nem vizsgálódtak olyan körökben, ahol pedig észrevehetőbb lett volna a megoldás. Van azonban számtalan olyan eset, ahol a megoldás nem a vizsgálódás körének kiterjesztésében van, hanem egy ötlet, egy az adott kérdés viszonyaival harmonikusan meg-egyező elméleti, illetve gyakorlati konstrukció adja a probléma megoldását. Az imént érintettük az okokat, amelyek elő-idézhetik az ötletek, a szellemes megoldások megtalálását, hangsúlyozva az okok racionális jellegét, külön ki kell emelni a megoldások objektivitását, tehát azt, hogy a már meglévő vagy később jelentkező objektív anyagi összefüggések, viszonyok, törvények adták a megoldás alapját. Ezeket az összefüggéseket helyesen felismerni, a cél érdekében kellően csoportosítani, meglátni azokat a tendenciákat, amelyek a jövő várható helyzetét kialakítják és ennek megfelelően cselekedni - ehhez kell az alkotó, munkájában kibontakozó ember.

Foglalkoznunk kell Bergson megjegyzésével is - "a metafizika legfőbb létjogosultsága abban áll, hogy szakít a szimbolumokkal." A filozófia szükségessége azért vetődik fel, mert Bergson, mint a későbbiek során kifejti, részben megvédi a filozófiát Kant ellenében, de azt is mondja, hogy csak az új, eljövendő filozófia - ebben Bergsonnak nyilván oroszán-része van - érdemes arra, hogy foglalkozzunk vele és hirdessük. Ez kicsendül egyébként a Fogarasihoz írott - már fentebb idézett - leveléből is, amelyben egy tan alapjainak a lerakásáról ír, amelyet hirdetni és gazdagítani kell s ez a jövő feladata. Ez a filozófia abban más, mint a megelőző rendszerek, hogy nem a "szimbolumok leple alatt munkál", nem a jelzések jelzéseit farigcsálva hozza össze a saját rendszerét, melyet alkotója ugyan a többitől elkülönítve épít, hiszen lényegileg különbözőnek lát minden más rendszertől, ám de valójában legfeljebb a jelzések kulcsa más, a lényeg meg-egyezik - nos a Bergson által ígért filozófia nem ilyen lesz, hanem a közvetlen valóságból véve anyagát, nincs szüksége sem jelzésekre, sem más fedőjelekre, mert a valóságos moz-

gással eleven, közvetlen viszonyban van, az intuíció révén. Ujdonságnak végső fokon csak a módszer tekinthető, mert ez hozza meg a változást a filozófia egész területén. A változásra egyébként nagyon nagy szükség van, mert Bergson véleménye szerint a filozófia csak úgy, mint a tudomány, üres héj csupán, hajdan volt tartalmak anakronizmusa, a mozgó, változó világ se benne, se rajta nem lüktet. Olyannyira, "hogya szórul szóra ahhoz tartanánk magunkat, amit a metafizikusok és a tudósok mondanak, éppen úgy, mint annak tartalmához, amit tesznek azt hihetnők, hogy az előbbiek a valóság alatt mély alagutat vájtak, az utóbbiak pompás hídak vertek felette, de a dolgok élő folyamata tovasiklik, suhan a két mesterséges alkotás között, anélkül, hogy érintené azokat." /Bevezetés a metafizikába 36. oldal/

Ez a kép felette szomorú, érezhető a helyzet tarthatatlansága, csak éppen az nem világos, hogy merrefelé haladva jutunk tovább? Természetesen azok számára, akik olvassák e munkát, egy percre sem kétséges, hogy merre tovább, hiszen ezt már annyiszor eldöntötte filozófusaink. Az újabb és újabb szomorú helyzetrajzok csak azt szolgálják, hogy az olvasó, aki Bergson követőjének vallja magát, számoljon le magában minden részrehajlással a régi filozófiát illetően, mert csak a hét vízben fürösztöttek üdvözülhetnek az intuíció megvilágította tündérkertben.

Valójában Bergson rá van kényszerítve, hogy a filozófia egészéről mondjon ilyen véleményt, néha bizonyos árnyalatokat meg is különböztet. Bergson a materializmust, ha talán szándéka szerint nem is a Marx, Engels, Lenin által megmutatott dialektikus materializmust támadta, végső fokon erre irányult egész munkássága. De annak, hogy konkrétan és nyíltan a tudományos materializmus ellen forduljon, számára nem volt lehetőség. Ez a lehetőség azért zárult le előtte, mert nézeteinek "objektivitása", pártokon felülállása őt egy harmadik utas koncepcióba kényszerítette. Ebből az alap-

állásból viszont nem lehetett a dialektikus és történelmi materializmus ellen fordulni konkrétan, mert ez álláspontjának leleplezését jelentette volna. Bergson pedig éberrel vigyázott arra, hogy az általa megadott kereteken belül a materializmus pontosan olyan lehetőségekhez jusszon, mint azok az idealista nézetek, amelyek Bergson számára nem kielégítőek.

Hiveit és követőit, nyilvánvaló, elsősorban az osztályérdekek által meghatározott "gondolkodókból" toborozta. Azonban egy jelentős réteg és ez volt elsősorban a kispolgári olvasótábor, az újdonság varázsa, a régiről mondott kritika egyetemenessége, látszólagos megalapozottsága, széleskörű természettudományos ismeret, gazdag és költői nyelvezet, szóképek tükrében villodzó sejtések, a jövő perspektívájának univerzitása, sokszor állítások látszólagos trivialitása, könnyen érthetősége, mely azonban tartogat meglepetéseket a buvorakodóknak is, ilyen és még sok más hasonló tulajdonság tette filozófiáját vonzóvá.

Részben az előzőek igazolására, részben az elmélet kiszélesítésére lesz hasznos, ha visszatérünk az elemzett munka zárórészéhez, amelyben Bergson filozófiával foglalkozó gondolatainak szintézisét igyekszik megalkotni. "Hogy még egyszer a platonikusok nyelvén beszéljünk, mondjuk - a szavakat a lélektani értelmüktől megfosztva, Eszmének a könnyű megérthetőség bizonyos biztosságát, Léleknek egy bizonyos életnyugtalanyságot nevezve, mondjuk, hogy a modern filozófiát valami láthatatlan ár hajtja az Eszme fölé". /Bevezetés a metafizikába 35. oldal/ E láthatatlan ár - az intuició hiánya, pontosabban annak a szükségletnek a költői kifejezése, amely az intuiciót óhajtja. A modern filozófusok tehát keresik a bizonyosságot, amelyről azonban nem tudják, hogy az intuició birtokában könnyen megszerezhető, de sürgető vágyuk közepette, hogy megleljék végre az igazit, megtalálják végre a világ értelmét, - e hajsza közben lepi

meg őket Bergson. A könnyű megértés bizonyos biztonságát keresik, azt a csodálatos állapotot, amelyet Bergson élet-
elemének érez, hiszen ekkor jön létre az oly régen áhított
tünemény, az emberi érzések legfényesebbike, az intuíció.
E megfeszített iramu keresés közben "nyugtalanok" a modern
filozófusok, nyugtalanságuk neve egyébként életnyugtalan-
ság - hiszen még mindig nem találták meg az igazit, pedig
ha azt vesszük, már elég régóta keresik a bölcsék követ.
Az iménti tétel azonban tartogat valamit, amelyet ha meg
tudnának filozófusaink - bizonyosan meghökkennének. Ők
ugyanis Bergson szerint egy módszert keresnek, és nem is
sejtik, hogy ez az módszer milyen elkötelezettségeket tar-
togat. Az igazság megtalálásának útja, ugyanis nem felté-
tel nélkül való. Bergson a könnyű megértés biztonságáról
beszél, ami csak az átlátás, beleélés módján lehetséges.
De kinek hiányzik ez a biztonság? Az eddigi ismeretanyag,
az eddigi módszerek nem eredményezték ezt a biztonságérze-
tet a filozófusoknak? Miben bizonytalanok? A lényegét ke-
resik a dolgoknak - bár időnként eltévelyednek, és mivel a
lényegét a mozgást megtalálták, így hát csak általában ke-
resgélnek, és valószínű, hogy ez az önmagáért folyó megismer-
és, amelyet Bergson annyira kívánatosnak ítél. Ez a lényeg
azonban nagyon misztikus képet is ölthet, így megragadása
nem kevésbé tűnik homályosnak. A modern filozófusok ezek
szerint azok lennének, akik az eddigi gyakorlati tevékeny-
ség és ismeretanyag alapján, nagy buzgalommal keresik a "még
igazibb" lényegét a dolgoknak, a megismerés még igazibb mód-
szerét. Am ez a keresés, feladását jelenti az előző elveknek.
A bizonyosság hiányáról beszél Bergson, ami sarkalja a gon-
dolkodókat. De miféle bizonyosság lehet az, amit nem az em-
beri gyakorlat tesz megdönthetetlen erejűvé? És hogyan lehet
bizonytalanságról beszélni az eddigi eredmények eltagadása
nélkül? Fel kell áldozni tehát a modern filozófusoknak mind-
azt, amit eddig elértek és ez az ár úgy véljük tulságosan
magas, az ígért sikerekért.

Ugyanakkor van egy olyan értelme is annak a kijelentésnek, amely a megismerés minden értékét kétségesse teszi. Hiszen miféle bizonyíték lehet súlyosabb az emberi gyakorlatnál? Mi lehet jobb bizonyíték a tényeknél, a valóságos világ valóságos dolgainál? A szubjektivitás lápvilágára tévedt gondolkodó elveszti minden biztonságát, csak az intuíció lidércfényei hivatgatják fakó lánguktól derengő vizekre. És ezen az úton nincs megállás, Bergson egyre mélyebbre jut az általa kavart bizonytalanságban. A kezdetben hangoztatott objektivitás, a tények elenzése, - egyáltalán a kezdetben meglévő ragaszkodás a valósághoz - semmivé lett.

Említettük már, hogy Bergson munkája befejező részében általános érvényű filozófiai megállapításokat tesz, amelyek azonban a már többször érintett ellenfeleket, így Kantot, támadják vagy látszatengedmények formájában fordulnak szembe az óriással. "Oly súlyos csapásokat mért Kant a mi tudományunkra és a mi metafizikánkra, hogy ezek még máig sem ocsudtak feljes kábultságukból." /Bevezetés a metafizikába 36. oldal/ A csapás tehát óriást idéz és nem kivétel hatása alól még a modern filozófia sem. "Szellemünk szívesen hajlana a lemondásra, hogy a tudományokban csak teljesen relatív megismerést, a metafizikában üres spekulációt lásson." /Bevezetés a metafizikába 36. oldal/

Az első kérdés, hogy Kant filozófiájában valóban ilyen következtetést lehet-e levonni? Illetőleg ez a következtetés-e a döntő Kant nézeteiből. Vajon a kanti gondolatoknak ez volt-e egyedüli filozófiai hatásuk? Kant filozófiájának ellentmondásossága kétségesse teszi az egyoldalú következtetések helyességét. Bergson úgy akarja feltüntetni, hogy Kant már elvégezte azt, aminek ő csak következményeit látja és megoldását adja. Bergson azt szeretné, ha Kant utódjaként, sőt a Kant által létrehozott filozófiai rendszerben jelentkező problémákat megoldó gondolkodónak tekintenék. Ellenfeleink is csak annyiban tekintik Kantot, amennyiben ez nem érinti ezt a gondolatfolytonosságot. Elhatárolja magát a mo-

dorn filozófusoktól, hogy így tartsa magát távol a Kant által bírált nézetektől. "Azok a tanok, melyeknek mélyén intuició rejlik, mentek a kanti kritikától, épp oly mértékben, mint amennyire intuitívek és ezek a tanok alkotják az egész metafizikát, feltéve, hogy nem a tételekben megmerevedett és halott, hanem a filozófusok élő metafizikáját vesszük ennek." /Bevezetés a metafizikába 39. oldal/

Bergson Kant nézeteinek nem ellenfele, mert valójában elismeri ezeknek az állításoknak a jogosságát, avval a kitérővel, hogy Kantnak igaza van, de ő a kivülről álláspontjából csak így láthatja, mert másra nincs lehetősége, míg Bergson az intuició által "belülről" vizsgálja a dolgot. Bergson így érthetővé teszi, mintegy megmagyarázza, például az anti-nómiák feloldhatatlan ellentmondását, egyben hangsúlyozva a Kant által mutatott ut járhatatlanságát. "A tiszta Ész egész kritikája azon a tételen nyugszik, hogy értelmünk képtelen mást tenni, mint platonizálni, vagyis minden lehető tapasztalatot előzőleg meglévő formákba önteni." /Bevezetés a metafizikába 38. oldal/

De hiszen Bergson is ezt állítja! Bergson is azt mondja, hogy gondolkodásunk nem tesz mást, mint a már meglévő ismeretanyag fogalmakba kényszerített mozaik-kockáival végez különböző "kísérleteket" amelyeknek eredményeként rendszerek, sémák alakultak létre, - egyszóval a valóság üres formái mozognak, de nincs mögöttük semmi a lényegből. A megismerés folyamata csak egyetlen módon mehet végbe, hiszen Kant bebizonyította a racionális ut járhatatlanságát - és ezt a lehetőséget az intuició adja.

A lezárt, befejezett rendszerek, amelyek éppen lezárt-ságuk következtében rendszerek, azaz olyan törvények szükségszerű viszonyai, melyek éppen belső összetartozásuk alapján alkotnak egységet úgy, hogy ezeket a tudományok megszabt módszereivel kielégítő eredménnyel át lehet tekinteni, meg lehet mérni, föl lehet használni - ezek Bergson számára vagy

a "halott dolgok" mozdulatlan világa az éleventől, az élet-
től legyőzhetetlen messzeségbe, vagy éppen Kant által be-
bizonyítottan oly ellentmondásoktól terhesek, melyek ra-
cionális ész számára feloldhatatlanok. A "kritikai szemlélő-
dő" nem képes semmiféle megoldást adni. Ezek a rendszerek
így tehát mindenképpen hasznavehetetlenek, a maguk filozó-
fiai formájában különösen azok. A filozófia igazi feladata
abban áll, hogy kövesse az élet szabad mozgását, törvények-
től, érdektől, szokástól nem befolyásoltan - hirdeti Berg-
son.

"Még ma is úgy tetszik nekünk, mintha a kanti kritika
minden metafizikára, minden tudományra vonatkozna. De való-
ságban mindenekfölött az antik filozófiára vonatkozik, ve-
laminth arra, - a még mindig antik formára, melyen a modern
gondolkodók is legtöbbször meghagyták gondolataikat." /Be-
vezetés a metafizikába 36. oldal/

Az "egyetlen és kész rendszerrel" szembeállítja a rend-
szernélküli, szabadon áramló, parttalanul folyó gondolatanya-
got, amely a valóság szüntelen mélységeibe merülve tesz hi-
tet az élet örök mozgása mellett. Kant a megismerési tevékeny-
séget a józan ész, a racionális elme munkájának tekintette. E
tevékenység során a való világ oly ellentmondásaiba ütközik
a gondolkodó, amelyet nem tud megoldani. Am a megismerés nem
egyetemes érvényű, mert dolgok vannak, melyek a "magánvaló-
ság" bélyegét viselik és ezek a racionális elme Kant által
vizsgált módszereivel - nem megközelíthetők. Kant éppen sa-
ját alapelvei következtében volt kénytelen létrehozni szer-
felett bonyolult és nehézkes rendszerét, de az azután logi-
kailag jól felépített, "elméleti sikon" - tehát nem a való
világ valóságos viszonyai között folyó megismerési gyakor-
lat alapján - szinte cáfolhatatlan konstrukciónak látszik.

Bergson cáfolata nem is Kant racionális rendszere el-
len irányult, racionális fegyverekkel. Ő magát a racionaliz-
must támadja az irracionális állásaiból. Meghagyja Kant

egész filozófiáját, mondván, hogy ez a valóság ilyen látásából adódik, mely egyoldalúságra, merevségre, küldösleges ellentétek felnagyítására vezet. Egyrésztől felmagasztalja Kantot, mint a racionalizmus legnagyobb alakjainak egyikét - de ugyanez a felemeltetés szolgálja az intuició alapjait és érdemei megvilágítását. Bergson ugyanis úgy véli, hogy az intuició, mint a megismerés igazi és kirekesztőleges eszköze, megoldja azokat az ellentmondásokat, amelyekkel a kanti filozófia szembetalálja magát. És ez a tétel egyrésztől alapot ad az intuició alkalmazására, mintegy jogossá teszi használatát, másrésztől Kant nézeteinek tiszteletbentartását eredményezi, hiszen Kant mint a racionális gondolkodás őriása, nem tudta megoldani a felmerült ellentéteket - tehát így a racionális gondolkodás alkalmatlansága is bebizonyosodott.

A megismerés folyamatának, eredményeinek elemzése, szintetizálása alapján jött létre minden filozófia, így a materialista filozófia is, amely ugyan nem ment soha az ellentétek felmerülésétől, de nem is lehet célja "ellentmondás mentes állapotot" teremteni, mert az a valóság helytelen tükröződését eredményezné. Ezek az ellentétek nem a felületes, külső szemlélődés eredményei, nem az összefüggések figyelmen kívül hagyásából származtak. A dolgok lényegéhez tartozik az ellentét, ezek nélkül a valóságos világ, valóságos dolgai összeszárást papírmassák csupán. Ezek az ellentétek nem általában feszülő ellenpólusok, nem valamiféle misztikus homályba burkolt végpontok, nem, hanem olyanok, melyeket Bergson szerint az okozott, hogy a racionalizmus módszereivel, a logikai lépcsők egymásutánjai, a kanti kritika "szavánfogta a metafizikust is és a tudóst is, és metafizikát és természettudományt a szimbolizmus legszélsőbb határáig hajtotta". /Bevezetés a metafizikába 36. oldal/ Ellentétben e megállapítással, a dialektikus materializmus szerint az ellentmondások mindig a konkrét valóság konkrét ellentétei, melyeknek megoldása más szín-

ten, de újabb feszüléseket eredményez. Bizonyos azonban, hogy az ellentmondások egyáltalán nem valami egyenes vonalú, egyenletesen gyorsuló mozgás formájában léteznek, azaz nem egyre gyorsabban növekszenek az ellentétek, hanem hasonlóképpen a hullámok terjedéséhez, egymást keresztezve, kioltva és erősítve, gátolva és serkentve, egyszerre több oldalon is érintkezve környezetükkel - tendenciaként. Tulajdonképpen merev, a lényegét félreismerő álláspont az, amely alkalmasnak vél néhány, meghatározott számú ellentétet, mint az alapvető ellentétek kirekesztőleges formáit. Az alapellentmondások nem korlátozhatók három, vagy négy jelenségre, mint megnyilvánulásuk legszemléletesebb példáira, mert ez hamis képet ad a világról. Bergson nem a megszámlált ellentmondást kifogásolja, hanem az egész kanti filozófiát zsákutcának itéli. Kant a racionalizmus minden erőnyét alkalmazta, gondolatrendszerének megalkotásakor, és ezt a hatalmas munkát nem lehet nyilvánvaló módon egyetemlegesen elmarasztalni, még akkor sem, ha erre nem egy tévedése, megalapozatlan, sőt hamis állítása is ad okot. Filozófiájának ragyogó tisztasága és ész győzelmét hirdető elemei tulmutatnak a munka korlátain. Bergson tulajdonképpeni ellenfele ez a Kant volt!

Bergson filozófiájának létérdeke, hogy a racionalizmust mint egészet, minden eredményével és torzításával együtt a világ lényegének elsajátítása szempontjából hasznavehetetlennek nyilváníthassa. Forma szerint Bergson ezt a megállapítást csak a filozófia területére korlátozza; tehát azt állítja, hogy a filozófia nem tud mit kezdeni, illetve csak a relatív igazságokig tud eljutni a racionalizmus eszközeivel. Nyitva hagyja a lehetőséget a tudomány számára, gazdálkodjék szabadon a racionalizmus módszereivel - eredményeit azonban végső fokon kétségesse teszi.

Bergsonnak az a törekvése, hogy a filozófiák fölé emelkedjék, már említésre került. A Bevezetés a metafizikába c.

mű végén újabb bizonyítókra lel - minden filozófia közös, de csak egyetlen dologban, mondja, ez viszont elegendő már a közös alap megteremtésére, az eredetüket, megszületésüket tekintve. Vagyis minden nézet alapja nem a valóság, illetve a valóság híven tükrözött képe, hanem az a tény, hogy a gondolkodó első és teremtő aktusként - lemerül a tartam mélységeibe. Ez a kimondott, vagy kimondatlan, fölismert, vagy elleplezett intuición. "Tették ezt többen, mint sem hitték, és sokkal többen, mint mondták." /Bevezetés a metafizikába 35. oldal/ Egy talajról nő tehát a gaz is, meg a kalász, csak az egyik mélyebb gyökereket enged, a másik csupán a tartam felszínén kötődik. Világosabban kifejezve ez azt jelenti, hogy az intuición a forrása minden filozófiának, és mivel ~~egy~~ oly eltérő eredményeket produkálnak a filozófusok - egy pillanatban mégis közösek - ezt a közös pillanatot kell megvizsgálni és a lehetőség szerint kiterjeszteni, hogy megszűnjék az eltérés. Az állítással szembekerül az a jogos megállapítás, hogy a módszer - még ha a vizsgálódás elindítója valóban mindenütt az intuición volna is - elsősorban formai jellegű, azaz a módszer esetleg^{es} azonosságából távolról sem következik a tartam azonossága. Bergson ezt nyilván ismeri, de mivel az intuición számára "elmélyedés, lemerülés a tartam mélységeibe", így uniformizálhatónak vélte a módszer eredményeit.

A másik probléma az intuición szerepe. Ez a szerepe mentes minden misztikustól, de nem úgy, ahogy azt Bergson teszi, mert nála csak látszólag van meg az intuición~~x~~ dolgokhoz, jelenségekhez, tényekhez kötődése, valójában számára az intuición "teremtő erő" és pontosan azt jelenti ez a funkció, hogy az intuitív megismerés nem az elemzés folytatásaként, az elmélyült vizsgálódás következményeként jön létre, hanem racionális előzmények nélkül, a józan ész, a racionalizmus számára követhetetlen és ellenőrizhetetlen utakon. Bergson nem

ugy tekint az intuicióra, mint egy olyan jelenségre, amelynek nem ismerjük ugyan a mechanizmusát, de ez csak időlegesen van így, és bizonyos tudományok fejlődése - pszichológiai, stb. - ezen belül egyes szakágak, stb. egyáltalán a gondolkodás folyamatának minél pontosabb feltérképezése, a gondolkodás belső törvényeinek felfedése, a gondolkodás racionális és érzelmi attribútumainak felismerése - azt eredményezi, hogy megismerjük az intuició létrejöttét kiváltó okokat. Bizonyosak vagyunk tehát abban, hogy el fogunk jutni az intuició lényegének megismeréséig. Bergson azonban nem így látja. Számára az intuició racionális módszerekkel cleve megközelíthetetlen, mert a fogalmak merevsége, a logika merevsége, a tudat tevékenységének korlátai gátló körülmények, a mozgás szüntelenül változó lényegének felderítésében. A mozgás lényegének megértésére egyetlen eszköz alkalmas, de ennek nyilvánvaló módon hasonlóan mozgékornak és "tisztának" - előző megállapításoktól, előzően létrehozott kategóriáktól mentesnek - kell lennie ahhoz, hogy tárgyát kellőképpen megvilágítsa, ez az eszköz az intuició. Az intuició pedig - ez az előzőkből is következik - irracionális jelenség, és egyéb módon Bergson szerint nem értelmezhető. Bergson ezt így nem jelenti ki, de vajon van-e más értelmezése a Bevezetés a metafizikába c. munka bármely megállapításának az intuicióról? Nincs, mert nem is lehet. Bergson nem azért választja az irracionalizmust, mert nem látja a buktatókat, vagy mert ez számára kényelmes, vagy mert ez - a "modern" - Bergson előtt egyszerűen nincs más lehetőség. Világosan látja a kanti filozófia megoldhatatlan problémáit, a korlátokat, melyeket nem tudott túllépni az óriás. Ebbe az irányba ment tovább Hegel, de ő már eljutott a dialektikáig. A mozgó anyag törvényei maguk is kifejezik a mozgást és mégis racionális, világos ez a kifejtés! Továbbmenve ezen az uton, már csak a marxizmushoz lehet jutni, az pedig a XIX. század utolsó éveiben már maga a pokol kapuja, a burzsoá gondolkodónak.

Kant módszereit már meghaladta a világ, Bergson így nem élhet velük, de egyébként is nagyobb egyéniség volt, hogy sem ilyen olcsó fogással éljen. Tovább menni nem lehetett nem volt hát más kiút, mint új csapást vágni - az irracionális vadonában.

Valószínűleg álláspontunkat igazolja például Mach és Avenarius esete is. A racionalizmust választották - ha ugyan Berkeley filozófiájának lényege nem is a racionalizmus - és egyszerűen visszamentek Berkeley érveire, nézeteire, sőt nem egy ízben átvették terminológiáját is. Csakhogy ezt nem lehet büntetlenül csinálni - és Machot is Avenariust is leleplezte, rég meghaladott nézeteiket áltudományos koncepciójukat lerombolta Lenin!

A Bevezetés a metafizikába című munka elemzésének a végére értünk. Bergson - mint ezt már a fordító is hangsúlyozta - e művét a legfontosabbak közé sorolta, mert gondolatainak kifejtését talán legtömörbben és leginkább rendszerezve itt kísérli meg. Amint a cím is mutatja - Bergson a metafizika alapjait, lényegi részét igyekszik megvilágitani ebben az írásában. Csak azokra a kategóriákra koncentrált, amelyek filozófiájának alapjához nélkülözhetetlenek és azt az utat kívánja megjelölni, amelyen véleménye szerint a továbbhaladás várható.

A megismerés folyamatával foglalkozik, de csak a módszerre koncentrálna vizsgálódását, ami valóban lényegi, ám de Bergsonra is vonatkozik a régi kritika - első az, amit megismerünk és csak azután jön a hogyan. Számára ez az "amit" a mozgás, de mint ahogy erre már történt utalás, egyáltalán nem megnyugtató módon tisztázta a mozgás lényegét. A mozgás definíciója - az ugyanott van és még sincs ott - szójáték csupán, ha nincs mögötte az anyagi világ valóságos ereje. A mozgás nem öncélú, önmagában lévő valami. A dolgok mozgását, a dolgok belső, szükségszerű, lényegi viszonyai, a törvények determinálják. A mozgást úgy feltüntetni, mint a felfelé ívelő

élet szelének lökései - hamis próbálkozás. Nem a misztikum derengése teszi a világ lényegét, és nem is ez a jellemzője az emberi gondolkodás alkotó tevékenységének. A Bergson által választott módszer viszont éppen erre a "derengésre" alapozza a vizsgálódás jellemző sajátosságát, és megleli az intuiciót. A módszer irracionálizmusa elengedhetetlen az öncéluság igazolásához, nélkülözhetetlen a szubjektivitás és a relativitás bizonyításához. Csak hogy az irracionálizmus Bergson e művében, de másokban is, leplezett formában, nem egyértelmű világossággal mutatkozik. Az intuición bár csak materiális megismerések révén érhető el, teljességgel más valami, mint e megismerések összefoglalása, vagy szintézise.

"Mert sohasem fogjuk intuicióval megragadni a valóságot, vagyis intellektuálisan együtt átérezni legbelső mivoltát, ha külső, felületes megnyilvánulásaival nem vagyunk régi barátságban, ha ezáltal nem nyertük meg bizalmát. És nemcsak arról van szó, hogy a legfeltűnőbb tényeket magunkévá tesszük, ezt a rengeteg anyagot fel kell halmozni és össze kell olvasztani, hogy bizonyosak legyünk abban, hogy e vegyületben egymás által semlegesítjük az előzőleg fogalmazott és idő előtti eszméket, melyeket a megfigyelők tudtak nélkül megfigyeléseik alapjává tettek." /Bevezetés a metafizikába 40.old./

Több állítás összegeződik e két mondatban, amelyek azonban korántsem ellentmondás-mentes állítások halmazát tartalmazzák. Az intuicióval megragadott valóság azt jelenti, hogy "intellektuálisan együtt átérezni legbelsőbb mivoltát". A valóság azonban nemcsak legbelsőbb lényegből áll, hanem a valóságnak vannak felszínes, külsődleges, nem lényegi tartozékai. Ezekkel az elemekkel már csak a barátságot kell tartani, és talán túlzás, de kegyeikbe kell férfköznünk. Bergson nem használ - nyilván szándékosan - a racionalis elemzésre, ismeretgyűjtésre utaló kifejezéseket, hanem csak olyan formában beszél erről a folyamatról, mint érzelmeink és a dolgok harmóniájáról. Ez a viszony, a "barátság" alkotja a "fel-

szini" megismerést, és ez teszi lehetővé az eredményes tevékenységet a dolgok lényegének vizsgálata körében. Az inént Bergson nem beszélt az ember és a dolgok valóságos kapcsolatáról, és hogy ennek a látszatát elkerülje, igyekszik a lehetőségekhez képest az intuición mellé megengedni a felszíni megismerés tevékenységének jogosságát, sőt szükségességét. De ugyanakkor új probléma jelentkezik - meddig terjed a felszínes megismerési tevékenység határa? Bergson tiltakozik az ellen, hogy csak "a legfeltűnőbb tényeket" tegyük magunkévá, de ezzel szemben egy meghatározhatatlan megjelölést alkalmaz - "rengeteg dologról" beszél, de minden közelebbi megszorítás nélkül, ezáltal ugyanolyan bizonytalanságot hagy a megjegyzés után, mint ami miatt tiltakozott. A rengeteg dolog nem osztat el semmi kétséget, nem teszi lehetővé, hogy akár egyetlen konkrét szempont alapján is leszűküljön a vizsgálandó dolgok köre. Nyilvánvaló, hogy Bergson ezt látja, sőt így is akarta, hiszen ha tovább megy egy lépéssel, és azt igyekszik meghatározni, hogy általában mik a dolgok legfelületesebb, felületes, lényegi vizsgálatának jegyei, akkor kényszerül megmutatni a dolog tulajdonságaiban is ezeket a jegyeket, és ez már egy nagyon lejáratos recept. Milyen meghatározása ez a dolgoknak, amelyeket vizsgálni kíván? Semmi esetre sem jelenti sem a tudományos meghatározottságot, sem a valamelyest is konkrét meghatározottságot. Egyetlen célt szolgál, hogy Bergson megismerési módszerének látszólagos tudományosságát, névleges racionalizmusát megőrizze a legfelületesebb támadók pontatlan tüzetől.

Bergson kedvenc eszméje az intuición és végső fokon nincs is olyan tétel a Bevezetés a metafizikába című munkába, amely közvetve vagy közvetlenül nem ezzel függne össze. Ez a helyzet az itt elozott megállapításokban is. Mert elárulja a nagy titkot, hogy nivégre kell azt a rengeteg dolgot megvizsgálni, mi értelme van az egész tudománykodásnak - ezeket az ismereteket csak azért gyűjtjük, hogy az első benyomások haniskás képét megvilágítsa a rengeteg dolog barátsága so-

rán leszűrődött fényesség és csak még inkább sürgető szükségé válják az igazi megismerés, az intuición. Bergson azon állításai, melyek a tények ismeretét hangsúlyozzák a megismerés folyamatában, csak felszínes és látszólagos valóságához kötődést mutatnak, szinte semmit nem jelentenek a világ dolgainak, jelenségeinek tényleges megismerése szempontjából. Az első benyomás torzítása ellen szól, pedig a megismerés nem a benyomásokra, "az első élményre", "az első gondolatra", "az első sejtésre" épül, nem ez az alapelem a további folyamat szempontjából, hanem az a sokkal összetettebb és bonyolultabb tevékenység-sorozat amelynek során a nem-ismeretből ismert lesz, s ez a folyamat nem alapezódhat egyetlen sejtésre. A szüntelen folyó gyakorlat, a meg-megújuló absztrahálás, a sejtésekkel is számotvető emberi gondolkodás nem hajlik meg Bergson nézetei előtt. A megsejtést, a megérző - átérző képességet csak a megismerési folyamat egyik tényezőjeként egy meglévő elemeként veszi alapul a valóságos tudományon nyugvó filozófia.

Bergson említette, hogy a matematika szinte kizárólag az által emelkedett oly hatalmas csúcokra, hogy művelői alkalmazták az intuiciónt, egyik fő elvként tekintették a "sejts és bizonyítsál" - jelszót. Bergson álláspontja ismeretes, szerint ez a kirekesztőleges módszer, a tények sejtések nélküli vizsgálata csak megalapozhatja az intuiciónt, de avval semmi esetre sem egyenrangú, eredményessége pedig joggal kétségbevonható. Kalmár László professzor a Magyar Tudományban megjelent cikkében erről így nyilatkozott:

'A legjelentősebb matematikai eredmények valamely új matematikai elmélet megalkotásában állnak. Így alkotta meg például Galois az említett, a magasabb fokú egyenletek algebrai úton való megoldhatóságára vonatkozó probléma megoldása végett az ugynevezett Galois elméletet, melynek jelentősége lényegesen túlnő e probléma megoldásán, bár az magábanvéve is nagyon jelentős tudományos eredmény volt.

Nyilvánvaló, hogy az elmélet-alkotási tevékenység sem a "sejts és bizonyítsál!" jelszó követésének eredménye. Mind- ez azt mutatja, hogy a "sejts és bizonyítsál!" jelszó még a matematika elméleti fejlesztésére irányuló tevékenységnek sem vonatkoztatható minden fajtájára.

Teljesen elhibázott dolog azonban a "sejts és bizonyít- sál!" jelszót a matematika alkalmazásaira vonatkozó tevékeny- ség eredménye, tudományos értékének megállapítására alkal- mazni." /Magyar Tudomány 1963. 821. oldal/

Kalmár professzor világosan kifejtette nézeteit, és megállapította, hogy még az elméleti matematika fejlesz- tése sem tekinthető kizárólag az említett jelszó kirekesz- tőleges alkalmazása eredményének. Lényegesen más a helyzet az alkalmazás gyakorlati folyamatában, mert "a matematika alkalmazása a legritkább esetben kíván sejtést, vagy bizo- nyítást". Márpedig a matematika alkalmazásaként, bizonyos vonatkozásban a matematika gyakorlataként jött létre nem egy - látszólag tisztán sejtésen alapuló elmélet.

A sejtések egyébként sem szembeállók a gyakorlattal, nem sejtés kontra gyakorlat viszony van a megismerés folya- matában, hanem amint Kalmár professzor is hangsúlyozta, a sejtés csak egyik eleme a megismerésnek. Nem kirekesztőle- ges, de nem is lebecsülendő szerepű. Nagyon valószínű az, hogy az ismeretszerzésnek sokféle módja, az ember és a vi- lág végtelennyi kölcsönhatásának számtalan formájában meg- nyilvánulnak olyan elemek, amelyek sejtésként jelentkeznek. A lényeg itt nem az, hogy ezek a sejtések miben különböznek a megismerés többi formájától, hanem sokkal inkább az, ani- ben megegyeznek környezetükkel - a valóságról állítanak va- lanit, objektív és szubjektív kapcsolatok egysége alapján. Bergson alapvetően eltorzítja ezt a jelenséget, mert a sej- tés formájában - tehát a megérzés, az intuitív megértés alakjában erősen szubjektívnek, önkényesnek tetsző tété- leket, állításokat, nem hagyja meg eredeti helyükön, tehát

az emberi megismerés valóságos, elmélet-gyakorlat egységét realizáló folyamatában, nem veszi figyelembe az intuició értékelésénél azt a számtalan más ismeretszerzési formát, amely pedig sohasem hiányzik az intuició környezetéből, hanem kiragadja azt, és mindenek fölé emeli. A megismerés folyamata nem formájában, nem a módszerben, hanem tartalmában azonos. Éppen ezért nem emelhetünk külön, a különbözőség alapján egy ismeretszerzési módot az egyetemlegesség és a kirekesztőlegesség fokára, mert erre nincsen semmiféle indoklás.

A megismerés folyamata az ember és a világ szükségszerű viszonyának alkotó megvalósulása, így tehát ez a folyamat már eleve nem lehet esetleges, vagy véletlenszerű, nem lehet önkényes módszerek alapján nyugvó - nem tartalmazhat olyan jegyeket, melyek csak a szubjektív "az én tudatom" meghatározó erejét igazolják. A megismerés kölcsönhatás, alkotó gyakorlat, amelynek lényegét éppen ez a kölcsönhatás, a világ és az ember szüntelen mélyülő, változó, formálóerejű kapcsolata alkotja.

A megismerés folyamata a konkrétól az absztraktig vezet, de nem ut ez az üres semmi felé, nem öncélú játék tudásunk gyarapítása érdekében, hanem a nagyon is valóságos világ konkrét törvényeinek felismerése, annak érdekében, hogy elméleti szintézisünk teljes súlyával hasson a világ ropantul szerteágazó viszonyok bonyolult rendszerét alkotó objektív valóságára. Ám maga a kívánt hatás is csak úgy lehetséges, ha az előfeltételek nem mentesek a konkrét anyagi dolgok valósághű vizsgálatától. Vajon elegendő-e a Bergson által említett barátság a felszíni jelenségekkel? Egyáltalán felvetődhet-e egy olyan szubjektív kritérium, amely önkényesen, a fáradtság, vagy valamely más, esetleg hangulati állapot függvényévé teszi a megismerés előmunkálatainak, bizonyos értelemben a dolgokba való behatolásnak a mértékét? Szubjektív határ-e a megismerés előfeltételeinek kialakítása?

Ez a kérdés teljes biztonsággal eldönthető, hiszen a

legszorosabb kapcsolatban, szükségszerű viszonyban van a megismerés egész folyamatával. Ez a folyamat pedig egyáltalán nem a szubjektivitás önállóságát, az egyén meghatározó, "teljes függetlenséggel" meghatározható álláspontját hirdeti. A megismerési tevékenység objektív, anyagi törvények felismerését és a megismert, "birtokba vett" törvények, összefüggések alkalmazását jelenti, ismét csak nem önkényes célok érdekében. Így nyilvánvaló, hogy a szubjektív döntés erejére hagyatkozó ismeretelmélet irracionális, idealista ábránd, hamis következtetések levonására.

Vajon ez Bergson számára rejtett, ismeretlen megállapítás lett volna? Ugy véljük, akár eljutott ilyen következtetésekig, akár nem, már sokkal előbb eldőlt a kérdés. Az intuiciónó lényegéhez tartozik - Bergson értelmezésében - a szabadság, a döntés teljes joga, a kiszámíthatatlan, előre láthatatlan lehetősége a változásnak, az élet belső áramlásának felismerhetetlenségéből következőleg. Az önkényesség, a mozdulatlan dolgok mechanikus rendjétől, a "fizikai dolgok" - tehát a nem élők lebecsült és felmérhető világától való teljes függetlenség, ez az a sajátság, ami az intuiciónó jellemzője. Az említett példában Galilei önmagáért a mozgásért vizsgálta a mozgást, mintegy nem befolyásoltatva magát környezetétől, azaz elődei egész tevékenységének eredményeitől, a konkrét viszonyok konkrét követelményeitől, a problémáktól, melyeket korának feladatai közé számítottak. Nem lenne helyes nyilván a pragmatizmus hasznosság-elméletét igazolni, és az eredményeket így feltüntetni. De a gyakorlati tevékenység - amely a megismerési folyamat legnagyobb szintű realizálása - által felmerülő követelmények hatását kiiktatni és üres önkényességgel pótolni az ember és a világ szükségszerű kapcsolatának törvényeit - ez hamis, torz képe az emberi tevékenységnek, és idealista koncepciót eredményez.

Lukács György Az ész trónfosztása című munkájában azt írja /19. oldal/, talán nagyon is erre a szabadsághirdetésre

célozva, mintegy csaló, reakciós ábrándra: "Világosan szem-
betűnik itt az irracionálisizmusnak egyik igen fontos rendeli-
tetése: legfontosabb társadalmi feladatainak egyike a reak-
ciós burzsoázia szempontjából abban van, hogy bizonyos ké-
nyelmet nyújtson az embereknek a világnézet területén, hogy
a teljes szabadság illúzióját, a személyes önállóság, az
erkölcsi és érzelmi magasabbrendűség illúzióját nyújtsa ne-
kik olyan magatartás mellett, amely valóságos cselekvései-
ben szakadatlanul összekapcsolja őket a reakciós burzsoázi-
ával és feltétlenül ennek szolgálatába állítja."

A szabadságnak ez az értelmezése lényegében önkényessé-
get jelent, azt az álláspontot, hogy úgy döntök, úgy teszek,
ahogy akarok, nem befolyásolhat semmi.

++++

Anélkül, hogy Bergson egész munkásságát alaposabb elem-
zés tárgyává tennénk, szükségesnek látszik, pontosan a berg-
soni koncepció megértéséhez, néhány általa használt, és ál-
tala sajátos értelművé alakított kategória vizsgálata. Ezek
a kategóriák "központi fogalmaknak" is nevezhetők, mert hasz-
nálatuk már eleve feltételez egy egész gondolatkört és nem
egy helyen már mint általunk ismert tételt használja ezeket
Bergson. A legdöntőbb ok, ami miatt vizsgálunk és elemeznünk
kell ezeket a kategóriákat az, hogy ezek a kulcskérdései filo-
zófiájának és végsőfokon ezek a kategóriák alkotják összekap-
csolódva, egymást erősítve és kiegészítve Bergson gondolat-
rendszerét.

Melyek ezek a legfőbb kategóriák? Mindenek előtt az "in-
tuíció". Ezzel a fogalommal találkozunk Bergson műveiben a
leggyakrabban. Nemcsak közvetlen formában bukkan elő, hanem
szántalan egyéb áttételes megjelenése van. A Bevezetés a me-
tafizikába c. munka foglalkozik a fogalom megkonstruálásával
és több más műve például a Teremtő fejlődés a kategória gya-
korlati alkalmazásával. Elemzését megkíséreltük már, ám

mint tapasztaltuk, a vizsgáldás közben többizben előbukkan-
tak olyan fogalmak, illetve érezhető volt a fogalmak olyan
értelmezése, amely eltért, vagy lényegileg más volt az ál-
talunk használthoz képest. Nyilvánvaló, hogy a dialektikus
materializmussal ilyen élesen szembenálló filozófiának szin-
te minden gondolata kiragadható és elemezhető lenne a szem-
benállóság jegyében. Csakhogy nem ez a cél, hanem meg kell
találnunk azt a néhány alapvető eltérést, amelynek azután
negláthatjuk a jól vizsgálható, konkrét megnyilvánulási for-
máját. A lényegi eltéréseket tartalmazó alapvető, a filozó-
fiai rendszer egészét meghatározó kategóriákat kell tehát
megvizsgálnunk. Nagyon vázlatosan, de mégsem szubjektív dön-
tések alapján kiragadva úgy véljük, hogy a gondolatrendszer
csomópontjait kiemelve, a következőket kell elemeznünk -
szabadság, idő, tartam. Bergson megítélése szempontjából
ezek központi fogalmak és ami az önkényesség látszatát meg-
cáfolja, az az, hogy maga a gondolkodó is ezeket a fogal-
makat tartotta alapvetőnek munkáiban. Erre utal Idő és sza-
badság, Tartam és egyidejűség című munkája. De mint már em-
lítettük és a Bevezetés a metafizikában című művének vizs-
gálata során is észlelhető volt, ezek az elemek Bergson fi-
lozófiájában valóban a központi helyet foglalják.

Úgy véljük, hogy mielőtt megkíséröljük elemezni ezeket
a fogalmakat, néhány észrevételt kell tennünk, pusztán az
alapvető kategóriák ilyen meghatározására is. Minden filo-
zófiai rendszer tartalmaz bizonyos legáltalánosabb, a rend-
szer egésze szempontjából lényegi fontosságú fogalmakat. Ezek
általában a lét és a tudat viszonyára vonatkoznak, illetőleg
maga a lét és tudat. Van azonban egy harmadik út. Ezt járja
Bergson. Nem kíván belebocsátkozni a lét és tudat ellentmon-
dásaiba, úgy véli, sokkal közelebb jár az igazsághoz, ha
"felülről" szemléli ezeket. Így keletkeztek ezek a kategó-
riák. A dolgok az időben léteznek és az idő az a folyam, amely
egyesíti magában a dolgokat, amely a maga szüntelen változá-

sai folytán megváltoztatja, alakítja, formálja a dolgokat. Az anyag szembenáll a "szellemmel", de ez a szembenállás eredendő lényege és antagonisztikus. Ezek a gondolatok le-szűrhetők Bergson filozófiájából, de valóban csak mint következtetés vonhatók le, mert nyíltan szinte sohasem fejti ki ezeket az eszméket, hanem általánosságban mozogva és az ellentétes nézetekkel szüntelen kapcsolatban.

A mozgást szándékosan nem említettük itt, mert a mozgás járulékos elem, azaz csak az idő - szabadság - tartam relációban értelmezhető a bergsoni gondolatrendszerben. Néhány alapvető tulajdonságát - fizikai, biológiai mozgások ellentmondása stb. - már említettünk, néhányának az érintése még hátra van.

Ezek után kezdjük a szabadság-kategória vizsgálatát, mert ennek a kategóriának szerves folytatását képezi az idő - tartam fogalom is.

Bergson az Idő és szabadság című tanulmányának bevezetőjében így jelöli ki a munka célját: "A problémák közül azt választottuk, mely a metafizikában a lélektannal közös, a szabadság problémáját. Megkíséreljük megállapítani, hogy a deterministák és ellenfeleik minden vitája a tartam és terjedtség, az egymásután és egyidejűség, a minőség és mennyiség előlegezés összezavarását hordja magában; ha egyszer ezt a zavart eloszlatjuk, talán eltűnnek majd a szabadsággal szemben emelt ellenvetések, a róla adott meghatározások, sőt bizonyos értelemben maga a szabadság problémája is."

Ami első pillanatban szembetűnik, hogy ígéretben nincs hiány, Bergson tág teret enged a csapongó képzeletnek a szabadság fogalom és az ezt körülvevő vita elemeinek eltűnésére. De ugyanakkor az is szembetűnik, hogy Bergson mennyire átgyurja, mássá teszi az eredeti fogalmat, amelyet pedig nyilván olyan tartalommal telítve kellene vizsgálnia, amely hagyományos, tehát amely okot adott a vitára, és bizonyos objektivitás kellene a probléma vizsgálatához, ám ez az ob-

jektivitás nagyon távoli Bergson elemzésétől. Bergson a szabadság-fogalom tanulmányozásakor éppenugy használja a "saját" kategóriáit, tehát tartam, idő, stb. mintha ezek már bebizonyított elvek volnának, olyanok, amelyek alkalmazása szükségszerű és perdöntő. A bevezetőből idézett részletből kitűnt a fogalom nagyfoku átalakítása Bergson saját kategóriái szerint és ez már eleve tagadja az eredményes vizsgálódást, hiszen az általa konstruált körön belül mozog. Azonban baj van filozófusunk gondolataival is, mert kategórikusan kijelenti, hogy

"de akármelyik képhez folyamodjanak is, nem bizonyítják be, nem fogják bebizonyítani soha, hogy a lélektani tény a molekuláris mozgást szükségszerűen határozza meg."
/ Idő és szabadság 141. old./

Látszólag a fizikai deterministák ellen harcol, ezen azonban nemcsak a kifejezésben jelöltekot érti, hanem materialistákat általában, tehát ellenfeleket. Természetesen elég kétes értékűek Bergson szemében ezek az ellenfelek, mert mint kijelenti "a józan ész hisz a szabad döntésben" a determinista viszont megtévedt. Bergson azonban nem e kevés ellenfelének, hanem népes táborának hirdeti az igazságot, így akad^{no}junk fenn e kijelentésen, hanem figyeljünk tovább.

"...a legtöbb érzet bizonyos molekuláris mozgásokhoz látszik fűződni". Érdekes módon fejezi ki az érzet és a világ kapcsolatát és ez a "molekuláris mozgás" kifejezés ismerősnek is tűnik. Valóban ismerős, hiszen éppen az imént mondta Bergson, hogy soha nem fogják bebizonyítani a "molekuláris mozgás" és a lélektani jelenségek szükségszerű összefüggését.

Ha az idézett kifejezést jobban megvizsgáljuk, akkor kiderül, hogy a Bevezetés a metafizikába c. mű valóság fogalma ez, tehát ilyen módon fejezi ki Bergson az anyag, az objektív anyagi valóság fogalmát. A meghatározó tényező itt

a mozgás, mert ez kerül előtérbe Bergson gondolatainak fejlődése során. Molekuláris mozgásról beszél, hiszen így tudományosnak is és objektívnek is tűnik - a hívők előtt. Elvész azonban ez a látszólagos nemesség, ha egy kissé jobban megvizsgáljuk a kifejezést. Mit tisztáz így Bergson? Milyen ez a molekuláris mozgás tudatunkhoz viszonyítva? Hogyan érzékeljük ezt a molekuláris mozgást? Vajon mi a molekulák mozgását érzékeljük, vagy azok hatását? Vajon a molekulák általában a mozgás elemi részei, vagy csak egyes mozgásformák - ha ilyenek vannak, mert Bergson csak a fizikai és biológiai mozgás különbözőségéről beszél, nem pedig mozgásformákról - alkotó részei?

Valószínűleg ilyen megválaszolatlan kérdések miatt állt el Bergson a molekulák védőköntösétől és alapította meg a "tisztá mozgás" szüzi fogalmát.

Térjünk azonban vissza a szabadság problémájához annál is inkább, mert új tényezők vetődtek fel, amelyek meghatározzák, vagy legalábbis befolyásolják ezt a jelenséget. Névszerint kimondva, ez az energiamegmaradás, bár Bergson időnként erőmegmaradást mond helyette. Talán első pillanatban nem tűnik fel, hogy miért probléma az energiamegmaradásának törvénye, de Bergson nemcsak ezt deríti ki, hanem egy súlyos ellentmondást is felvet. Ime:

"Fontos kérdeznivaló tehát az, hogy vajon az erőmegmaradás elvének szokásos kiterjesztése a természet összes testeire nem foglal-e már is magában némi lélektani elméletet, s vajon az a tudós, akinek a priori semmi kifogása nem volna a szabadság ellen, gondolna-e arra, hogy ezt az elvet egyetemes természet törvénné emelje?" /Idő és szabadság 142. oldal/

Több fontos kérdezni való is szerepel itt, de csak a legfigyelemreméltóbbakat vizsgáljuk. Az energia megmaradásának elve egy természeti törvény, amelynek a lélektani jelenségekkel vajon milyen kapcsolata van, vajon milyen alapon lehet meghatározó a lelki életre? A törvények egyetemes

jellegének felismerése az embertől függ, azaz tevékenységének eredménye és célja a törvények sajátosságainak, hatókörének, intenzitásának feltárása. De az ember emeli vajon a természeti törvényeket az egyetemes, a legáltalánosabb szintre, avagy az ember súlyozti ezeket a törvényeket alacsonyabb fokra? A tudós "dönt"? Ez a már több ízben említett utópia egyébként a filozófiában szubjektív idealizmusként szerepel. Valóban filozófusunkhoz illik a kérdés "ha egy tudóst megkérdeznénk?" - csak hogy még egy elfogulatlan tudós sem tudja eldönteni, mert nem ő dönt. A tudós legfeljebb a felismerés helyessége, vagy helytelensége között tud dönteni, de az anít helyesen felismerünk, tőlünk, így döntésünktől is függetlenül létező valóság.

Ezt talán még Bergson is elismerné, ha nem volna kényszerítve a saját elmélete által. Az energia megmaradásának elve törvény, amelynek igazát a fizikusok, kémikusok, egyáltalán a természettudósok elismerik. Ez a törvény viszont a világ anyagi egységére épülő elmélet, az objektív valóságnak megfelelő elmélet alapját képezi, egy olyan egyetemes értelmezését a természet jelenségeinek, amely lehetőséget teremtett hatalmas felismerések és folyamatosan előrehaladó gyakorlati tevékenység végzésére és végső fokon, filozófiai síkon a dialektikus materializmust eredményezi. Lehet-e ezt a törvényt meghagyva, illetve kikörülve indeterminista nézeteket vallani? Nem, erre nincs lehetőség. Ellenben ez a törvény egy elismert összefüggés, amelynek igazában nem lehet "komolyan" kételkedni, viszont ki lehet vonni a hatásköréből jelenségeket. De ahhoz, hogy ez megtörténjék, előzőleg a célt is világosan kell tisztázni, amely esetünkben két részből áll. Egyrészt a világ dolgait, jelenségeit el kell különíteni, mégpedig a fizikai élettelen és az élőlények tartományára. Másrészt, amíg kimutatható a fizikai jelenségek tartományában uralkodó abszolút determinizmus, addig ellenpólusként az élők világának indeterminizmusa álljon, semmitől sem korlátozott-

tan. Tehát az energia megmaradásának törvénye mint az abszolút determinizmus törvénye igaz, feltétlenül igaz a fizikai világra, de tökéletesen csődbejutunk, ha ezt az elvet akarjuk alkalmazni az élőlények tevékenységére, adott esetben a legmagasabb rendű funkcióra, a lelki élet jelenségeire.

Ez volt a vezérfonala a Bergson által megkonstruált elméletnek és ennek a háttérben maradt gondolatsornak eredményeként jutott el a filozófus a lelki élet indeterminizmusához.

Megtalálható még olyan mellékérvecske is indoklásában, mint az, "alapjábanvéve "nagyon sokáig meg voltak egy egyetemes megmaradás elv nélkül." /Idő és szabadság 143. oldal/ Ennek a komolysága ismét csak a cél határozottsága végett nem vitatható.

Már az előzőekből is kitetszett, hogy Bergson az energia megmaradásának elve alatt egy roppant mechanikus determinizmust ért, egy olyan determinizmust, amiben okozat követi az okot, amely feltétlenül és maradéktalanul teljesül, "mint napra éj következik." Ezt a determinizmust szeretné Bergson az egyetemes energiamegmaradásának törvénye alatt elismertetni.

"Jegyezzük meg ezen kívül, hogy az energia megmaradás törvényének minden értelmes alkalmazása oly rendszerre vonatkozik, melynek mozogni tudó pontjai vissza is tudnak térni eredeti helyzetükbe. Ezt a visszatérést legalábbis lehetségesnek fogjuk fel, és elfogadjuk, hogy ilyen feltételek között semmi sem változott volna meg, sem az egész rendszeren, sem annak elemi részein. Szóval az idő nem fog rajta, és az emberiség homályos és ösztönyszerű hite ugyanazon anyaggyenyiség, ugyanazon erőgyenyiség megmaradásában talán éppen onnan származik, hogy a tehetetlen anyag olyan, mintha nem is tartana, vagy legalább is nem őrzi meg a lefolyt időnek semmi nyomát. Nem így az élet tartományában. Itt már ugy lát-

szik, a tartam ok módjára hat és az a gondolat, hogy egy bizonyos idő múlva megint minden a régi helyére kerüljön, valami képtelenség-félet burkol, mert ilyen visszafordulás még élőlényvel nem esett meg sohasem.." /Idő és szabadság 144. oldal/

A gondolatmenet, amelyet az imént, mint a háttérben meghúzódót említettünk, válaszolva a rejtett összefüggéseket, most sok szempontból igazoltnak látszik. Bővült azonban néhány új elemmel is. Bergson a Teremtő fejlődés című munkájában is beszél az idő változtató, alakító munkájáról, arról a hatásról, amelyet az idő okoz. Ott úgy fejezi ki, hogy minden élőlényen van egy olyan hely, "ahová az idő beírja magát", ami jelzi az idő múlását. Mert az idő múlása okozza a változást! A szüntelen "telés" eredményezi a szüntelen változást. A fizikai jelenségekre azonban ez nem érvényes. Ezt mondja ki itt is. És mivel ezt így értelmezi, ezért válik mechanikussá, merovvé az energia megmaradás törvénye, mert csak a fizikai világra alkalmazza, és csak úgy értelmezi, mint a halott testek mozdulatlan törvényét. A térben létező dolgok megfordíthatóságát nagyítja ki és szögezi szembe indokolatlanul az időbeliség egyirányúságával. Az általa említett példában a bolygók mozgásának kiszámíthatóságát idézte bizonyítékkul és a jövő előrelelathatóságát. Csakhogy ez mozdulatlanságot, pontosabban változatlanságot jelent. De ez nem igaz, mert ha így lenne, akkor semmiben sem különbözne a világegyetem mostani helyzete egy korábbi tetszésszerinti megválasztott állapotától. Nem különböznék az anyag sem semmilyen korábbi állapotától. Hogyan jött létre akkor az élet az élettelen anyagból? Hiszen előzőleg az anyag változatlan volt, tehát a fizika mozdulatlan törvényei szerint létezett. A "mozogni nem tudó pontok" nem térnek vissza többé eredeti helyükre és ennek lehetőségével értelmetlenség játszani. A csillagász csak egy határértéket tud megmutatni, előrevetíteni, objektive létező törvények alapján. Am

ez a határérték még nem valóság, de nem is lehet azzá, mert a csillagász véges szánu feltétel alapján hozza létre még a legpontosabb határértéket is, szemben a valóság végtelenségével, kiszámíthatatlanságával. Bergson abszolút értelemben beszél megfordíthatatlanságról, abszolút értelemben szól a visszarendezhetőségről. Abszolút értelemben viszont ez nem igaz. A bolygó ugyan oda tér vissza, és még sem ugyan oda, mert a helyet alkotó anyagrészecskék közben "elmozdultak" a környezet, a helyzet, maga a kérdéses bolygó is - változott. Ugyanugy, mint az élet tartományában, ugyanugy és még sem, mert a szerves anyag sajátosságai más törvényeket szabnak. De ezek a törvények nem a fizikai világ törvényeivel szembenállók, hanem mások. Mert más dolgok nyomán jöttek létre. Kiszámíthatóság és kiszámíthatatlanság, előrejeláthatóság és előrejeláthatatlanság - állította szembe Bergson. Itt azonban ismét csak a merev metafizikus értelmezés volt a szemlélet alapja. A "fizikai világ" jelenségei kiszámíthatóak, de ez az előrejeláthatóság nem igaz abszolút értelemben. A megvalósult lehetőség mindig több, gazdagabb, tehát ilyen értelemben más még a lehető legpontosabban bevált előrejelzésnél is. Jóval bonyolultabbnak bizonyul az élő szervezet, amelynek mozgása nyilván törvények - felismerhető, gyakran alkalmazható törvények - alapján megy végbe, de ez csak bonyolultabb működés, nem pedig kiszámíthatatlan. Az előrejeláthatóság éppen úgy nem igaz abszolút értelemben, ahogy a kiszámíthatatlanságot nem tekinthetjük annak. Meg kell jegyeznünk, hogy Bergson a kiszámíthatóság, illetve az előre nem láthatóság alatt végső fokon a megismerhetőség problémáját érti. Tehát úgy véli, hogy a fizikai világ jelenségei megismerhetők, elsajátíthatók, a tudomány módszereivel /racionális módszerekkel/, ezek eredményezik a tudomány szimbolizmusát, ám az élő világ tartományában e módszerek használhatatlanok, illetőleg maga az élet lényege megismerhetetlen és elzárt az ember elől. Ezt a nehézséget kívánja

megoldani az intuición segítségével. Hozzá tartozik azonban a gondolathoz az a megállapítás is, hogy Bergson ezt a nézetet megint csak nem mondja ki ilyen határozottsággal, hanem már az eddigiék során is szüntelenül visszatérő burkoltsággal és határozatlansággal. Ez a határozatlanság természetesen nem az ő szubjektív állásfoglalásának következménye, hanem sokkal inkább annak a nézetnek társadalmi osztálygyökereire mutat, amelyet filozófiájában képvisel. A kettősség, a materializmus és az idealizmus részigazságainak elfogadása, a fölülemelkedés, egyáltalán a harmadik utas koncepció kényszeríti ki ezt az állásfoglalás-mentességet, illetve végső fokon ezt a nagyon is idealista, szélsőségesen idealista nézőpontot.

Az inénti fejtegetés azonban még nem meríti ki Bergson szabadságelméletét. Részletesen foglalkozik az ember cselekedeteinek szabadságával, igyekszik meghatározni a szabad tett fogalmát. Ez a problémakör tekinthető a szabad választás, más néven a döntés vizsgálatának.

"A szabad elhatározás ugyanis egész lélekből árad; és a tett annál szabadabb, minél inkább azonosul az alapvető énnel.

Igy értve ritkák a szabad tettek, még azoknál is, akiknek leginkább szokásuk magukat megfigyelni és okoskodni azon, amit tesznek". /Idő és szabadság 152. oldal/

Ezzel a megállapítással az egyik probléma az, vajon milyen kritérium alapján állapítom meg, hogy ebben a cselekedetemben mennyire volt döntő "alapvető énem"? Ám hogyan állapítom meg én, hogy mi a helyzet egy másik ember cselekedeteivel? Epre a kérdésre nyilván többféle válasz van, lényegileg azonban vagy elismeri a gondolkodó a környezet és az egyén kölcsönösen meghatározó viszonyát, vagy tagadja. Bergson már ezzel a megállapításával is a szabad tetről, a kölcsönhatás tagadása mellé állt, nem ismerte el a kölcsönös meghatározottságot cselekedeteinkben. De a még egyértelműbb értelmezés kedvéért nézzük meg, hogy az előbb fel-

vetődött kérdésre, amely a szabad cselekedet kritériumaként vetődött fel, Bergson milyen választ ad?

"Azt akarjuk tudni, miféle oknál fogva határoztuk el magunkat és azt találjuk, hogy ok nélkül, sőt talán minden ok ellenére határoztunk. De bizonyos esetekben éppen ez az okok legjobbika." /Idő és szabadság 154. oldal/

Az ok nélküli cselekedet lesz tehát tetteink királya, az a cselekedet, amelyet nem köt a környezet durva járna, hanem szabadon csapong a végtelen világban. Vajon miféle szabadság ez? Talán sokkal helyesebb lenne az önkényesség, a szeszélyektől függő összevisszaság megjelölés, mintsem, hogy szabadságról beszéljünk. Még szerencse, hogy Bergson szerint is ritkán cselekszenek így az elmélyült szellemek, hát még a közönséges emberek. Nem kell itt megvizsgálni egy valóban ilyen cselekedet következményeit, pusztán Bergson egész koncepciójához való kapcsolódását, amely ebben a tételben is megnyilvánul. Ez az összefüggés valóban sok águ, de ha csak azt nézzük is, hogy az élet tartománya és a szabad cselekedet milyen viszonyban van, akkor is felfedünk egy meghatározó kapcsolatot. Az élet tartományának egyik legfőbb ismérve a cselekedetek, tettek - előreláthatatlansága. Ez a tulajdonság érvényes minden élőre, különös sulyal az emberre, mint tudatos lényre:

"Szóval akkor vagyunk szabadok, amikor tetteink egész személyiségünkből áradnak, mikor azt juttatják kifejezésre, mikor meg van köztünk az a kimondhatatlan hasonlítás, melyet néha a mű és a művész között találunk." /Idő és szabadság 155. oldal/

Ahogy egy helyen később említi, "az a tett, amely az énből és csakis az énből árad", nevezhető szabadnak. Anélkül, hogy részletes vizsgálódást végeznénk, ha nagyon vázlatosan is, de elemeznünk kell ennek az elméletnek néhány fő vonását. Emлитettük már az önkényességet, az indeterminizmust. Ez azonban még nem meríti ki a koncepció egészét.

A hegeli értelmezés a felismert szükségszerűséget érti szabadságon. A dialektikus materializmus tovább megy és megmutatja, hogy nem elégséges a felismerés, a cselekedet a döntő, amely megváltoztatja a szüntelen gyakorlati tevékenység során átalakítja a világot. Am ez az átalakítás nem önkényes cselekedetek eredménye, nem a belső hangoknak engedelmeskedő ember tettei nyomán jön létre, hanem a valóság rendszerezett és alapos ismerete nyomán tapasztalt törvények irányába hat. Azonban az ilyen cselekedethez szükséges, elengedhetetlenül szükséges a valóság alapos ismerete, olyan megismerés, amely az objektív törvények racionális felderítését tűzi ki célul. Pontosan a nagyobb szabadság, a mindinkább növekvő szabadság alapvető feltétele az, hogy urrá legyen az ember a természetén és hatalmába tartsa. Ehhez azonban csak a világ mind teljesebb és a valóság törvényeihez, összefüggéseihez, szükségszerűségeihez maximális mértékben alkalmazkodó, arra épülő, azon alapuló megismerési tevékenység, ismeretelméleti módszer szükséges. Bergson azonban ezt tagadja és éppen a szabadság önkényességéhez szorosan kapcsolódó szubjektivitást "érdeknélküliséget" hirdet az ismeretelméletben. A bergsoni koncepció "önmagáért" valósága ugyanarra a szabadság-koncepcióra épül - és megfordítva - amely a cselekedeteink, tetteink okát az "énben és csak az énben" látja, azaz valójában ok nélküliek ezek tettek! Önkényesek. Az intuición hasonlóképpen. Vajon mire kell ez a nagyfokú "szabadság"? Lukács György említett válasza - úgy véljük - itt is helyénvaló.

Mielőtt lezárnánk a bergsoni szabadság-fogalom vizsgálatát, még nézzük meg néhány kevésbé jelentős motivumát. Azért merjük "kevésbé jelentősnek" mondani a kiragadott két jelenséget, mert részben már az előzőekben kifejtettük a szabadság Bergson által értelmezett lényegét, így ezek inkább járulékos elemek, részben közvetett uton már történt ezekre több ízben is utalás. Az egyik elemezni kívánt sa-

játosság a lélektani jelenségek "térenkívülisége", a másik pedig a metafizikus merevségű tételek egyik szép példája:

"Az egész homályosság onnan származik, hogy a tanakodást ezek is, azok is térbeli ingadozás formájában képzelik, mikor pedig az dinamikus haladás, melyben az én s maguk a motívumok is, mint igazi élő lények folytonos alakulásban vannak. Az én, ki a maga közvetlen megállapításaiban csalahatatlan, szabadnak érzi magát és ezt ki is jelenti; de mihelyt magyarázni próbálja szabadságát, csak a téren át megtört sugarakban látja magát." /Idő és szabadság 162. oldal/

Bergson szerint tehát a már többször előkerült "belső hang" valóban van, hiszen a függetlenül létező "én s maguk a motívumok is" nyilván azt a bizonyos igazi döntést sugallják, amelyet nem indokol semmi, viszont az én legteljesebb kiteljesedése, olyan kiteljesedés, melyet nem befolyásol semmi. Kiderül itt egyébként a "lélek" térenkívülisége, anyagi valóságtól, sőt még az érzetektől is független létezése. Felvetődnek a régi kérdések, hogy vajon mi kapcsolja össze a lélek és a test tevékenységét, mi miatt vannak együtt? Erre Bergson nem felel, de nem is tudna, hiszen olvágta a szálakat, kijelentve többször is, hogy a lelki élet jelenségei nem függnak egymástól sem, a fiziológiai folyamatokkal pedig nyilván csak a legelvetemültebb deterministák kísérlik meg összhangba hozni. Az én tehát egy teljesen sajátos helyzetben van, végső fokon szellemi módon létezik és kormányozza az embert. Ám ez a kormányozás cselekedeteken keresztül valósul meg és ezért, amikor utólag kívánják elemezni, a cselekedetek már többé nem tükrözik az ént, mivel a cselekedetek konkrét térbeli jelenségek, a lelki élet viszont a maga sajátos megfoghatatlanságában létezik, szellemi módon.

Igy tevődik át a szabadság kérdése a "tisztán" - úgy értve, hogy anyagi oldalaktól, anyagi viszonyoktól mentesen - lelki kérdések körében, hogy onnan már semmi erő át

ne rángassa a földi világba. Semmi erő alatt itt a Bergson által kigunyolt szerencsétlen deterministákat kell érteni. Tehát miután sikerült a művelet, azaz sikerült a szabadságot kizárólag lelki jelenséggé tenni, onnan már tég a perspektíva, mert hiszen a lelki életben nem uralkodik semmilyen törvény, semmilyen hatás, a motivumok és az én legteljesebb önállóságot élvezik. Illelnek ide a kijelentés - és hogy mit fognak tenni, azt csak az Isten tudja...

Két jelenség gyakran előbukkant az elemzés során, az egyik inkább kimondhatlanul, de Bergson számára döntő kategóriaként, amelynek elemzése még hátra van, - az időről beszélünk. Érintettük egyébként a másikat is, ez pedig a tartam, a tartamosság.

Az idő és a tartam fogalma Bergsonnál végső fokon egybe olvad, mert az idő valóságos megjelenési formája a tartam. Ezért az idő elemzése valójában a tartam vizsgálata. A tartam megint csak egy olyan kategória, amely azt a célt szolgálja, hogy Bergson az idő fogalmát teljesen szubjektívvé tegye, és az így átdolgozott fogalommal tetszése szerint operáljon.

Bergson azok ellen is harcol, akik azt állítják, hogy "a pszichikai tények is törvényeknek engedelmeskednek, mint a természet tümenényei". /Idő és szabadság 171. oldal/ Csak közbevetőleg jegyezzük meg, hogy Bergson szereti és használja is az ilyen kifejezéseket, mint a természet tümenényei, hiszen ezek annyi féle lehetőséget megengednek és mégis olyan szép tendenciájuk van - mint az, hogy a világ dolgai nem egyebek tümenényeknél, léteznek-e vagy sem, nem tudjuk, hiszen mint a Bevezetés a metafizikába című munkájában kijelentette "minden dolgok léte közül legbiztosabbak vagyunk a magunkéban". De itt most nem ez az elemzés tárgya, így hát térjünk vissza a lelki jelenségek törvényeire, illetve ennek ellenkezőjére, amit Bergson állít. Az okság törvénye ellen hadakozik és hogy diadala teljes legyen a metafizikusan értelmezett okság fölött ül tort.

"Már pedig ezen törvény szerint minden tüneményt feltételei határoznak meg, vagy más szóval ugyanazok az okok ugyanazokat a hatásokat keltik. Vagy az kell tehát, hogy a tett feloldhatatlanul legyen előzményeihez kötve, vagy az, hogy az okság törvénye itt érthetetlen kivételt szenvedjen." /Idő és szabadság 172. oldal/

Azonnal felvetődik az okság értelmezésének kérdése. Miért törvény az, hogy ugyanaz legyen ugyanabból? A valóságos világ valóságos dolgai nem elhatárolt szigetek, hanem egységes, összefüggő, számtalan kapcsolattal, viszonytal, tendenciaként ható szükségszerű kapcsolattal együtt létező dolgok. Még ha ugyanaz az ok lép is föl, korántsem biztos, hogy ugyanazt a hatást éri el. A körülmények közben átalakultak a jelenségek helyzete megváltozott, egyszóval minden mindig mozgásban van és ez a szüntelen változás nem teszi lehetővé a merev rendszerek merev sémáját. A valóság nem kirakós játék, ahol csak az elemek helyzete cserélődik, de maguk az elemek mozdulatlanok. A valóság szüntelenül változik, mozgásban van. Hogyan, milyen alapon tételezi akkor fel Bergson, hogy a legmagasabban szervezett anyagnak, az agynak funkciója a valóságos világ tükröződése olyan merevségű, mint valami rendszerecske, melynek létét egy sajátos törvények és méginkább meghatározott célok érdekében gondolkodó filozófus fölállít?

A valóságban nem ilyen az oksági kapcsolat, mert nem az ugyanazt ugyanabból elv érvényesül. Ez csak merev és elszigetelt rendszerekben igaz. A lelki élet jelenségeire egyáltalán nem. A lelki élet jelenségei pontosan a tudat tükröző tevékenysége folytán, hallatlan bonyolultsággal változnak. Nem elég a jelenlegi ismeretanyagunk ahhoz, hogy úgy tudjuk levezetni egy motívum megjelenését, mint egy kétismeretlenes egyenlet megoldását. De ez valószínűleg sohasem lesz így. A legfőbb törvényeket keressük, és ezeket igyekezve alkalmazni jutunk el a lelki élet jelensé-

geinek mind magasabbrendű megismeréséig. Ámde Bergson ezt az eredményt, melyet akár most elértünk, akár holnap fogunk, kiveti a kezéből, hiszen nála nincsenek törvények, aniket megismerhetnénk. Abból a tényből kiindulva, hogy a lelki élet, az érzelmek, a hangulatok nem olyan összefüggésben vannak az előidéző vagy előidézett fiziológiai folyamatokkal, mint a tehetetlen golyó az őt mozgásra kényszerítő erővel - mivel ez a kapcsolat nemcsak közvetlen módon érvényesül és mivel távolról sem valamiféle merev determinizmus alapján jönnek létre ezek a folyamatok, illetve jelenségek, így Bergson tagad minden oksági viszonyt a lelki élet és a fiziológiai folyamatok között. Bergson tulajdonképpen kiélezi és antagonisztikussá teszi azt a minőségi különbözőséget, ami az anyagi világ dolgai, tárgyai között megvan, és mivel a törvények, melyeket ismerünk, nyilván alkalmazkodnak ehhez a helyzethez s megváltozott módon kényszerülnek érvényesülni, így az eltérés, amit tapasztalunk, pl. az okság különböző megjelenési formáinál, pontosan azt a változást tükrözi, ami a hatókörébe tartozó anyagformák között bekövetkezett. Az anyag különböző megjelenési formái úgy alakítják az egyetemes törvényeket, ahogyan azt különbözőségük meghatározza. És ezért ropantul merev és a valóság viszonyaival ellentétes az az álláspont, amely azt hirdeti, hogy az egyetemes törvények azonos módon, változatlan formában hatnak a különböző helyzetekben, vagy ha erre nincs lehetőség, akkor megszűnnek az anyag bizonyos tartományaiban érvényesülni. Bergson nem tapasztalja olyan formában, mint a "fizikai" tehát szervezetlen anyag világában az oksági összefüggést, így ez az egyetemes törvény az élőlényekre nem érvényes, ott ilyen törvény nincs - mondja. De ezt csak azon az alapon teheti, hogy nem vizsgálja meg az élőlények és a környezet valóságos viszonyát, hogy nem ismeri el e viszony meghatározó erejét, hogy végső fokon tagadja a tudat visszatükröző tevékenységét. Ő maga lezárva a szabadság fogalmáról szóló vizsgálódásait, befejezésül megadja a végső definíciót is:

"Most már megformulázhatjuk szabadság-fogalmunkat.

Szabadságnak hívják a konkrét én viszonyát a tethez, melyet elkövet. Ez a viszony meghatározhatatlan, éppen most szabadok vagyunk." /Idő és szabadság 183. oldal/

Az én és a tett viszonyát emeli ki, ezzel is hangsúlyozva az én függetlenségét környezetétől, és ugyanakkor reménytelenül bezárva a kört, hiszen értelmezésében, mint már említettük az az igazán szabad cselekedet, amely a leg-szorosabban kötődik az énhez, de szinte semmi mástól nem függ és így oka is csak az énben van. A viszonyt, ami az én és a tett között van, nem emelhetjük az én és a környezet viszonya elé, pontosan azért nem, mert annak alapján jön létre a cselekedet, annak alapján jön létre a tett. Ezt még Bergson is elismeri, csak úgy bujik ki alóla, hogy "az igazán szabad" cselekedetek azok nem így keletkeznek, mert mint mondja, ott egyedül élünk a tett előidézője. Nem térhetünk itt ki erre a problémára, de nyilván kulcskérdés az "én" értelmezése. Mint említettük, Bergson nem ismeri el a visszatükröző tevékenységét a tudatnak, legalább is nem ismeri el a visszatükrözés által nyert kép adekvát voltát, mert különben nem tekintené az ént egy olyan jelenségnek, ami semmiféle törvénynek nem engedelmeskedő lelki jelenségek összessége. Így értelmezve az ént, már eleve nem kaphat olyan én-tett viszonyt, amely megfelelné a valóságosnak.

Ráadásul még kikiáltja ezt a viszonyt meghatározhatatlannak - hiszen szabad. Csakhogy ez a fajta meghatározhatatlanság nem szabadság. Ugy véljük nem lehet elégszer ismételni az önkényességet, a megokolatlanságot. Bergson szabadságot szeretne adni, de csak összevisszaságot, zavarosságot nyújt. Hogy mégis elhitték ezt neki, annak nyilván olyan társadalmi okai voltak, amelyek ezt indokolttá teszik. Szélsőséges indeterminizmust hirdet úgy, hogy közben bizonyos jelenségek körében megőrzi a merev metafizikus determinizmust. Azt a különbséget, amely jellemzi a dolgok minőségi

meghatározottságát és amely a különböző dolgoknak a környezethez való különböző viszonyából származik, nem lehet kiélezve, az antagonisztikus ellentétek fokára emelve vizsgálni. A különböző dolgok egysége alkotja a világot. Milyen alapon várnánk hát el, hogy a törvények mindvégig azonosak, azonos megjelenési formájuk legyenek, a végtelen skálájú, egyszerűtől a bonyolult felé haladó anyag fejlődése során? Semmiféle önkényesség, vagy leegyszerűsítő rendezés nem tudja ezt megindokolni. Bergson szabadság-fogalma annak a koncepciónak terméke, melynek alapján filozófusunk tevékenykedik. Csakhogy nem lehet büntetlenül gyártani és látszólagos érvekkel megindokolni az olyan nézeteket, amelyek távol esnek a valóságtól, sőt ellentétesek azzal. Vizsgálódásunk során gyakran előbukkant az idő fogalma sajátos értelmezése. Vizsgáljuk meg Bergsonnak ezt a kétségekívül központi kategóriáját, amely át- meg átszövi Bergson egész gondolatrendszerét, és sokszor szinte egyedüli kivezető utat ad a megoldhatatlannak látszó ellentmondásokból. Bergson időfogalma megint csak az oly gyakran tapasztalható kettősségen alapszik. Egyrésztől megkülönbözteti a fizikai világ, másrésztől az élet tartományának idő fogalmát. Ugyanakkor megkülönbözteti az én és a külvilág időfogalmát. A végső hangsúlyt természetesen a bennem létező szubjektív idő kapja, amely segítségével teremődik meg a köztem és a külvilág közötti kapcsolat biztosítását szolgáló és Bergson által ismét csak sajátos értelművé átalakított egyidejűség. A belső időt tekintti tartamnak ez az időfogalom az, amely vizsgálódásaiban döntő szerepet kap.

Bizonyos értelemben a helyzetünk is megnehezült, hogy az idő fogalmát kívánjuk vizsgálni, mert oly szerteágazóan foglalkozott Bergson az idővel, mérhetőségével, lényegével, hogy nagyon nehéz kiválogatni azt a néhány kitételek, ahol legvilágosabban és mégis sajátosságaihoz hűven fejezi ki a gondolatait. Ezért is, és azért, mert szeretnénk minél ala-

posabban bemutatni a gondolatokat, néhol kissé hosszabban idézünk műveiből. Segítségül felhasználtunk egy újabb munkáját filozófusunknak, a "Tartam és egyidejűség" című művét, melynek ezt az alcimet adta: Hozzászólás Einstein elméletéhez. A relativitás elmélettel foglalkozik, pontosabban az elméletből, mint mondja az előszóban "kimetszettük azt, ami az időre vonatkozik; a többi problémát érintetlenül hagytuk". Bizonyos értelemben Bergson kipróbálta, "szembesítette" saját nézeteit, és ez a vizsgálódás "elégge váratlan eredményre juttatott bennünket". Tudniillik Bergson úgy véli, hogy Einstein teóriája megerősítést adta "az ember egyetlen és egyetemes Időbe vetett természetes hitének." Indokoltnak látszik így a vizsgálódásunk, mert Bergson valóban alkalmat ad saját nézeteinek bőséges kifejtésére. Nézzük ezek után "az idő természetéről" című fejezetét, ahol Bergson az általában vett idő fogalom lényegét igyekszik megértetni.

Bergson ebben a fejezetben, de egyáltalán a relativitás elmélet értelmezése során általában azt a gyakorlatot követi, hogy saját nézeteinek igazolásául elégge bonyolult matematikai apparátust vesz igénybe, és mintegy igazolva, megerősítve, vagy megengedve Einstein nézetét, fejti ki teóriáját.

"Kétségtelen, hogy kezdetben az idő teljesen összeolvad számunkra belső életünk folytonosságával. Mi ez a folytonosság? Lefolyás, vagy átvonulás folytonossága, de oly lefolyásé, oly átvonulásé, amely elég önmagának; a lefolyás nem tartalmaz dolgot, amely folya és az átvonulás nem követel meg állapotokat, amelyeken átvonulnánk, a dolog az állapot csak az átmenetről vett mesterséges pillanatfelvételek; s ez az átmenet az egyetlen természetszerűen tapasztalt dolog, a tartam maga. Emlékezet, de nem személyes emlékezet, amely kívülmaradna azon, amit megtart, különválnék a múlttól, melynek megmaradását biztosítja."

"A lehunytt szemmel hallgatott dallam, ha csakis reá

gondolunk, egészen közel áll ahhoz, hogy azonosuljon ezzel az idővel, mely maga belső életünk folyékony-sága, de még tulságos sok minősége, tulságos sok meghatározottsága van, s előbb el kellene törölni a hangok különbségeit, aztán megsemmisíteni a hangnak sajátos jellemvonásait, nem tartani meg belőle mást, mint a megelőzően a következőbe menő folytatódását, a szakadatlan átmenetet az oszthatóság nélkül való szokszorosságot, az elválasztódás nélkül való egymásutánt, hogy végül az alapvető időre találjunk. Ilyen a közvetlenül észrevett tartam, melynek híján az időről fogalmunk sem volna." /Tartam és egyidejűség 55. és 56. oldal/

Ebből a gondolatsorból több következtetés is adódik, amelyek kifejtése a meglehetősen bonyolult mondat-szerkesztés és gondolatvezetés következtében nem is olyan egyszerű. Az egyik talán az, hogy itt nyomonkövethető, miként válik az idő minden anyagi konkrétságtól, minden objektivitástól függetlenné, ám ha pontosan akarunk fogalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy ez a függetlenség sokkal inkább nevezhető a konkrétum hiányának, és valóban csak "elvesz" Bergson az idő fogalmából, mintsem gazdagítaná. Hiába tűnteti úgy fel az objektivitás hiányát, hogy azért létezik egy "egyetemes idő" a helyzet ettől nem lett kedvezőbb, mert az időt lényegétől megfosztott, üres folytonossággá "fokozza". Ahhoz, hogy ne legyen több az idő, mint puszta folytonosság, valóban nem kell semmiféle olyan tulajdonság, ami a valóságban létező időnek sajátja. Bergsonnál az idő az a szüntelenül tartó kapocs, ami a jelenségek között tart, mert ennek hiányában darabokra bomlana maga a világ. A világ anyagi egységével szemben Bergson a tulsó oldalra helyezkedik, amikor az összefüggés alkotó elemét az időbe helyezi és ugyanakkor az időt szubjektív tényezővé változtatja, mert az idő lényegévé az emlékezést teszi. Az emlékezés biztosítja a folytonosságot, a multból a jövőbe folyó utat, az emlékezés adja az irányt, hogy tudjuk, hogy mi a volt és mi a lesz. A "homogén idő", mint mondja nem létezik, vagy

ha igen, úgy azonos a tér képzetével. Az idő lényege a tartam, "mert a tartam önmagával lényegesen heterogén, elkülöníthetetlen és a számhoz semmiben sem hasonlít". Bergson minden erejével küzd, hogy semmiféle összefüggés ne legyen a tartam és a dolgok világa között, mert ha igen, úgy ez az összefüggés valami hasonlóságot jelentene a fizikai és az élő között, holott itt semmi ilyen nincs, mert hiszen élesen eltérőek a vonalak. A mozgás azonban számára sokat vizsgált és kiemelt probléma, vajon a mozgás nem közös-e a fizikai és az élő világban?

"Legtöbbször azt mondják, hogy a mozgás a térben történik, és mikor a mozgást homogénnek és oszthatónak jelentik ki, akkor a befutott térre gondolnak, mintha azt magával a mozgással össze lehetne zavarni. De ha az ember jobban meggondolja a dolgot, látni fogja, hogy a mozgónak egymás utáni helyzetei valóban tért foglalnak el, azonban maga a művelet, mellyel egyik helyzetből a másikba jut, mely tartamot tölt be, s melynek csak tudatos szemlélő számára van valósága, a térből kisiklik. Egyáltalán nem dologgal, hanem haladással állunk itt szembe, a mozgás mint átmenet egyik pontról a másikra szellemi szintézis, pszichikai folyamat, s következőleg terjedségtelen." /Idő és szabadság 118. oldal/

Jó példa az inéti vizsgálódás arra, hogy Bergson hogyan válassza szét, hogy fossa meg az anyagi folyamatoktól elválaszthatatlan jelenségeket valóságos alapjuktól, illetve hogyan okoz törést a jelenség objektív vizsgálatában és teszi szubjektív nézetek forrásává. Ez a mozgás koncepció a teljes szubjektivitás jegyében keletkezett. Bergson gondolativá tette a mozgás lényegét, úgy hogy előzőleg ketté választotta magát a mozgást, az aktust, és a befutott tért, majd a befutott tért kitaszította a fizikai világba, magát a mozgást pedig szellemivé tette. Maga a dolog, ami mozog - szóba sem került. Ezeket a nézeteket csak saját koncepciója tudja indokolni és csak ezáltal lehetett

számukra alapot teremteni. Egyébként a mozgás elszakítása az anyagtól már nagyon régi törekvése az idealista filozófiának, hiszen ha csak Aquinoi Tamás Isten érveire hivatkozunk, már is meg van az analogia.

Érdekes megfigyelni, hogy Bergson milyen "óvatosan" hajt végre egy ilyen műveletet, mint "a mozgás szellemivé tétele". Előzőleg már tulajdonképpen elfogadtatta olvasójával nézeteit és még így is csak egészen nyilvánvalónak tűnő kíváncsisággal fog hozzá az elemzéshez, hogy azután kérlelhetetlenül kimondja a következtetéseket. Igyekszik tehát elfogadhatóvá tenni, ahogy Dienes Valéria mondja egy helyen "mindenki számára élvezetes módon írni és gondolkodni". Ebből a törekvésből azonban inkább csak a "szellemi szintézis" utáni vágy realizálódik, a többi nem mutatkozik ilyen nyilvánosan elért "eredményként".

A mozgás tehát végül is szellemi folyamattá vált, a szellemi folyamat pedig anyagnélküli - tehát terjedtségtelen, nem a térben létezik. Azonban, ha a térben nem is, de az időben feltétlenül, és egyedül csak az időben létezik a mozgás. Bergson szerint eleve ketté kell választani a világot, úgy mint egy térben és "fizikai időben" és egy csak időben és tudatunk - ahogy Dienes Valéria nem ok nélkül kifejezi "eszméletünk" - által létezőre. A dolgot tisztázza Bergson, mert mint mondja "van egy valóságos tartam nélküli tér, melyben csak eszméleti állapotainkkal egyidejűleg tűnemények jelennek meg és tűnnek el". Ez tehát a fizikai világ, melyben a tartam nem létezik, itt csak a merev változások - az eltűnések és megjelenések - érvényesülnek, de nincs semmi az átmenet folytonosságából, a szüntelen összekapcsolódásból. A másik oldal viszont már élesen különbözik ettől "van egy valóságos tartam, melynek heterogén pillanatai átjárják egymást, de melynek minden pillanata közelíthető a külső világnak egy vele egykoru állapotához, s mely éppen a közelítés hatására a többi pillanattól

elszakadhat. E két valóság összehasonlításából születik a tartamnak a térből származó szimbolikus ábrázolása. A tartam így homogén közeg illuzorikus formáját ölti s e két tagnak a térnek és a tartamnak kötőjele az egyidejűség, melyet úgy lehetne meghatározni, hogy az idő metszete a térrel." /Idő és szabadság 118. oldal/

A belső idő és a külső világ szüntelen változása közötti párhuzam a világ tüneményeinek és a lélek egymásba alakuló formáinak egymás mellettisége eredményezi végső soron azt a "látszatot", hogy a két világ között valamiféle oksági kapcsolat lenne. Holott ez teljességgel lehetetlen - mondja Bergson - mert az egyik a tér szférájában, másik az idő szférájában létezik, és egymástól függetlenek. A közvetítő kapocs csupán az egyidejűség, amely azonban pusztán az egymásmellettiséget fejezi ki, a párhuzamosságot. A lelki élet szüntelen új meg új jelenségeket produkál, olyanokat, amelyeknek sem előzményeik, sem hatásaik nem vonhatók a determinizmus körébe, szemben a fizikai világgal, melynek törvényei kiszámíthatóak, az "ugyanazt, ugyanabból" elv alapján létrejövő változások lényegében ismétlődést okoznak. A két világ így lényegét tekintve ellentétes és legfeljebb az "együtt-futás" alapján rokoníthatók. A fizikai testek világában végbemenő változások között nincs meg a folytonosság, ami lényegében a tartam maga; csak az ismétlődés a sokszorosság létezik, "a külső világ minden egymásutáninak mondott eseménye egyedül van és sokszorosságuknak csak az eszmélet számára van valósága, mely képes őket előbb megtartani aztán egymás mellé rakni és így őket egymáson kívül helyezni." /124. oldal, Idő és szabadság/

Mint erre már utaltunk, ezt tekinti Bergson olyan térnek, amelyet homogén időnek is hívnak. Az egymásmellettiség és az egymásutániség, mint kiragadott tulajdonságok Bergson számára végsőfokon egybeesnek. Ezért, mivel így eltűnnék az idő, hozza létre, teremti meg az idő-fogalmat,

amelyet tartamnak nevez, belső időnek, amely a szüntelen folyás, a telés maga. Mesterségesen hoz létre válaszfalakat az idő fogalmon belül avval, hogy először bebizonyítja a deterministák, materialisták, de szándékossan nem használja ezt a megjelölést, mert így ő maga csak az ellentáborhoz tartoznék, akkor pedig idealistának tekintenők - által használt idő fogalom tarthatatlanságát, hiszen mint mondja, ez azonos a tér fogalmával, az pedig csak a halott anyag tartományában megengedhető, sőt szükséges, azután pedig kimutatja ennek a helyzetnek a tarthatatlanságát, az élet tartományaiban, - és mindezek után hívja életre a "teremtő idő" koncepcióját. Csakhogy Bergson ezzel még nem elégszik meg. Kiterjeszti nézeteit a fejlődés egészére, a megismerés módszereire, az emberi gondolkodásra. De vajon eléri-e mindezzel azt az eredményt, hogy sikerül számára az idő és a világ dolgainak az idő és anyagi alapjának különválasztása? Egyértelműen azt állíthatjuk, hogy sikertelen volt ez a kísérlet. Már több kategória vizsgálatánál igyekeztünk bebizonyítani, hogy Bergson hamis nyomon jár, és így van, így kell ennek lennie most is éppen az összefüggések, kapcsolatok hatására. Az idő fogalmát kívántuk megvizsgálni Bergsonnál, de eleve probléma keletkezett, mert két részre, két ellentétes részre bontja az időt, úgy, hogy köztük megszüntet minden közösséget, egyedül az egymásmellettiiséget, a párhuzamosságot hagyva meg. Az egyik rész a fizikai idő, mely szerinte nem is idő, mert hiányzik belőle a folytonosság, a megfordíthatatlanság, a szüntelen egymásbakapcsolódó fejlődés. Csak a másik rész valóságos idő, amely azonban mindenben eltér az előzőtől és mindenben ki is tér a racionális vizsgálódás módszerei elől. Megfordíthatatlan, szüntelenül haladó, egyes jelenségei amire a Bevezetés a metafizikába is többször utalt, azaz állapotai, tehát dolgai, melyeknek van kezdő és végpontjuk, - nincsenek. Nem más ez, mint "minőséges sokszorosság a számhoz való minden hasonlítás nélkül; szerves fejlődés, mely mégsem növe mennyiség, tiszta hete-

rogénség, melynek ölében nincsenek különálló minőségek. Egy- szóval a belső tartam pillanatai nincsenek egymáson kívül." /Idő és szabadság 188. oldal/ Elsősorban nem az a megold- hatatlan dilemma itt, hogy miként lehet "tisztá heterogén- ség, melynek ölében nincsen különálló minőségek" hiszen a mennyiség - minőség nehézséget Bergson már az elején "meg- oldotta", amennyiben kijelentette, hogy a lélektani jelen- ségek tiszta minőségek, és nincs bennük semmi a mennyiség- ből, ha ezt a ragyogó megoldást elfogadjuk, amely egyéb- ként kell a deterministák elleni harchoz is, mert ugyan hogy lehet ott determinizmus, ahol nincs "semmi"; hanem a kérdés lényege ott van, hogy ezek a tiszta minőségek ál- tal alkotott tiszta heterogénség, vajon mit csinál? Bergson annyit elárul, hogy "szemléli" a külső dolgokat és emléke- zik, de gyorsan közölte, hogy semmiféle törvényt nem lehet kimutatni, amely meghatározó lenne a viszonyra, melyben a lelki élet jelenségei a külvilág dolgaival vannak. Mivel ilyen törvények nincsenek, így az egész lelki élet "elnyo- matásban van" és csak igen ritkán tud az ember úgy csele- kedni, ahogy azt a legbelső én diktálja. Ám itt valami el- lentmondás van, hiszen törvények hiányáról beszéltünk, mint a szabadság hiányáról. Ugy véljük azonban, hogy valóban ez a nehézség, mert Bergson elszakította a lelki folyamatokat a valóságos világtól, elvágta a viszony valóságos megjele- nési formájának uralkodó elemét a törvényt, így légtüres tér keletkezett az ember és a világ között, olyan üres, amely még a bergsoni filozófia szerint is problémákat okozott és ezért hivatkozott arra, hogy cselekedeteink csak "igen ritkán" kö- vetkeznek éünkből, vagyis igen ritkán tudja az én áttörni a falat és fog szabadon cselekedni. Maga a koncepció tar- talmaz ellentmondást, amelyet nem képes megoldani és ez már eleve nehézséget teremt. Nem érintettük itt részletesebben az egyén és a környezet közti kapcsolat törvényerejének hiányát, amelyre már gyakran történt utalás. Érezhető azonban itt is,

hogy csak ez a koncepció képes az intuício jogosságát, egyedüli jogosságát megvédelmezni, mert csak itt van lehetőség a valóság alkalmankénti, önkényeskedő, rendszertelen megismerésére. A visszatükrözési tevékenység folyamatát darabokra törve, rendszer nélkül, a valóság törvényeihez való alkalmazkodás nélkül tekint a Bergson által teremtetten én a világba:

"Adott pillanatban önmagunkon kívül egyidejű helyzetek halmazát vesszük észre; a megelőző egyidejűségekből nem maradt semmi." /Idő és szabadság 189. oldal/

A vonatkozás egyébként nem az emberről indul a világ felé, hanem a világról az emberre, tehát az egyidejűség lényegi eleme a belső élet, a belső idő, amely az emberben van és amely meghatározza az észrevett dolog jellegét, hiszen a lényeg az, amit nekem nyújt, amit az ember kiragad a fizikai világ végtelen sok dolga közül. Nem a gondolatoknak a dolgok törvényeivel való összevetése útján igyekszik felismerni a helyes álláspontot, a helyes cselekedetet, hanem az "én" törvényektől, determinizmustól mentes szabadságát kívánja uralkodó motivummá tenni az emberi tevékenységben.

"Időnk legnagyobb részében önmagunkon kívül élünk, énünkben csak annak elszíntelenített fantomját látjuk, árnyékát, melyet a tiszta tartam a homogén térbe vet. Létünk tehát inkább a térben, mint az időben pereg le, inkább a külső világnak élünk, mint magunknak, inkább beszélünk mint gondolkodunk, inkább cselekednek rajtunk, mintsem magunk cselekednénk. Szabadon cselekedni annyi, mint visszavenni magunkat birtokunkba, visszahelyezkedni a tiszta tartamosságba." /191. oldal, Idő és szabadság/

A tiszta tartamosság pedig az az állapot, amely a lelki élet birodalmába ragadja a gyanutlan gondolkodót, olyan terület, ahol Bergson szerint az élet igazi jellemvonása érvényesül, a korlátlan lehetőség a szabad cselekedetre, a teljesen beláthatatlan jövőjű tevékenységek szférája ez, ahol

minden szellemi és semmi a durva anyagé. Itt honol az idő. Nyilvánvaló, hogy ez az idő már nem mérhető, nem megközelíthető, semmiféle racionális, "merek", módszerrel, mert azok a módszerek törvényekre épülnek, törvényeket követelnek, melyek itt hiányoznak. "De ha az idő, amint a közvetlen eszmélet tudomásul veszi, homogén közeg volna, mint a tér, a tudomány éppugy hozzáférne, mint a térhez". /193. oldal, Idő és szabadság/ Az idő nem homogén, hanem heterogén tartamu, így pedig csak egy mód lehetséges a vizsgálatra - az intuición. Valami nagy mélységekre azonban az intuición sem ereszkedik, inkább csak megállapításokat tesz, következtetéseket, összefüggések vizsgálata nélkül. Nem is tehet ilyet, hiszen egy koncepció hatása alatt áll, és mivel nem elméletét hasonlítja a valósághoz, hanem az elmélet alapján vizsgálja a világot, így nem is tud kiszakadni saját nézetei büvköréből, hanem csak a körön belül hozza meg ítéleteit. Az idő egészére szubjektív kritériumot ad, amely már eddig is megfigyelhető volt, anélkül, hogy erre, a koncepción kívül más igazolást nyújtani tudna. Az idő és az élet egy. Bergson az idő megjelenését az élet megjelenésével párhuzamosnak véli, és valóban csak ezen a módon elképzelhető, éppen elmélete alapján magyarázható az emlékezésnek, általa választott szerepe, az idő kritériumául. Az emlékezés az idő lényege, nincs idő emlékezés nélkül.

"Mindenki egy véleményen lesz ugyanis velünk abban, hogy ez előtt és ez után nélkül nem fogjuk fel az időt: az idő egymás után. Már pedigott ahol nincs valami emlékezet, valami valóságos vagy virtuális, konstatált, vagy képzelt tényszerűen jelenlévő, vagy gondolatban bevezetett eszmélet, ott nem lehet ez előtt és ez után: lehet egyik, vagy másik, de nincsen mind a kettő. És mind a kettő kell hozzá, hogy időt készíthessünk." /81. oldal, Tartam és egyidejűség./

Az emlékezet itt tulajdonképpen annak a bizonyos bel-

ső időnek a köznapi halandó előtt is szemléletesen megjelenő képe. Az emlékezet, amely összeköti a múltat és a jövőt, de valami meg-nem-szűnő szállal, avval, hogy a múlt dolgok képe megmaradt eszméletünkben, szemben a tárgyak egymást kizáró megjelenésével. Ami a folytonosság, a szüntelenül változó világban az az emlékezet az eszméletünkben.

Bergson ismét azt a módszert választotta, amelyet már oly gyakran tapasztalhattunk. Elkészítve a koncepciót - bizonyítékot keres és így leli meg az emlékezést. Az emlékezésnek sajátosan az emberre jellemző formáját kiemeli, felnagyítja és megteszi az idő kritériumának. Csakhogy itt megint annak bizonyítása történt, amiről már többször szó esett, vagyis az embert állítja központba, egyedül az ember a meghatározó tényező. Tesz rá ugyan utalást, hogy nem feltétlenül az ember egyes tulajdonságai, hanem ezek kommunikussá duzzasztott képe, de ez semmit sem változtat a lényegen. Az idő nem azért létezik, mert létezik az emlékezés. Az emberi emlékezés egy olyan magaslat, csúcspont, ahová eljutott a tudattal bíró lény, de ez egy fejlődés állomása csupán, mert emlékezés nem keletkezett a semmiből. Az emlékezés olyan folyamat, amelynek eredményeként megőrizzük tudatunkban a múlt egy-egy ránk különös erővel ható, vagy nagy érzelmi reakciót kiváltó darabjának képét, a színeket, a hangokat, a tárgyakat, vagy magát az eseményt. De erre a törekvés, helyesebben ennek a folyamatnak primitív elődje a növényi, állati, sőt bizonyos értelemben az elmultnak hatásokban való megőrzése formájában a szervetlen világban is meg van. Nyilván nem lenne helyes az emlékezést azonos szinten lévőnek tekinteni, az anyag oly különböző szervezettségű megnyilvánulási formáinál. Azonban nem mondhatjuk csak az emberre jellemző sajátosságnak, sokkal inkább helyes azt állítani, hogy potenciálisan meglévő tulajdonsága az anyagnak, olyan tulajdonság, amely a visszatükrözési folyamat fejlődése során tendenciózusan megmutatko-

zik. Az idő egyik alapvető jellemzője az egymásutániség, amely az ember vagy egy "külső" szemlélő számára az ezelőtt és ezután formában jelentkezik. Ilyenkor a szemlélő kiragad egy pontot, az események folyamatából, és arra vonatkoztatja a kérdéses történéseket. Ami megelőző, illetve követi azt a megválasztott ponthoz való viszonyában ítéli meg. Ám az idő nem ezért létezik! Nem az ember az, vagy az egyetemes emlékezet, ami miatt létezik az idő. Bergson alapvetően téves megítélése értelmében a fizikai világban, a fizikai dolgok, tehát a nem élő dolgok tartományában a jelenség megjelenik és eltűnik, de nincs minek, mihez viszonyítani a változást, mert nincs élő, aminek a tevékenysége mércéül szolgálna, mivel cselekedetei megfordíthatatlan módon követik egymást és van egy belső ideje is, "öregszik". Ebből azonban nagyon világosan kitetszik a szubjektívá tett, minden objektivitásától megfosztott idő és a mértékéül szolgáló eszmélet. Említettük már, a bergsoni "változás" kategória merevségét és helytelen kettéosztottságát, mint a fizikai világban végbemenő megfordítható, visszarendezhető, tehát lényegében merev, mechanikus változást, ami Bergson értelmezésében végsőfokon nem egyéb, mint ismétlődés, sokszorosság, és az ezzel szembenálló élet tartományában bekövetkező megfordíthatatlan, szüntelenül tartó haladást. Ez a kettős, és mechanikus értelmezés alkalmat ad arra, hogy az idő megjelenését az élet tartományához kösse, hogy az eszmélettől függő idő fogalmat bevezesse, amelynek alapvető feltétele az emlékezet. Ám a dolgok, történések, az események belső rendje, a törvények, a szükségszerű viszonyok, a véletlen jelenségek világában, tehát az anyagi világ valóságos területein, nem az emlékezet, még csak nem is valami kozmikus emlékezet eredményezi az idő létezését. Az idő telését a változás ténye, az anyagformák állapotai reprezentálják, függetlenül az észrevevéstől, mert az idő magának az anyagnak tulajdonsága, akár tudomásul vesszük ezt, akár hamis elméleteket gyártunk helyébe.

A történések "sorrendje" a dolgok törvényszerűségei alapján jön létre, de ez a sorrend éppen olyan lényeges, éppenugy döntően hozzátartozik a dologhoz, annak lényegéhez, mint bármely más tulajdonsága. Az idő érzékelése általunk úgy történik, hogy a kiválasztott eseményhez viszonyítjuk a vizsgáltat és így állapítjuk meg az időbeli távolságát. Csak-hogy az idő ettől függetlenül létezik. A természetben törvényerejű időkapcsolatok vannak, melyek rajtunk kívül, tőlünk függetlenül funkcionálnak. Bizonyos eseményekhez kialakult törvényerejű időtartam szükséges, mert egyébként nem következik be a potenciálisan meglévő eredmény. Ez az időtartam mint idő létezik és befolyást gyakorol a környezet tagjaira. Az a képesség, hogy ezt a törvényt felismerje, ahol csak lehet a maga javára fordítsa és alkalmazza, egyedül az ember sajátja, de ebből nem az következik, hogy az ember teremtette az időt, vagy hogy az ember nélkülözhetetlen az időhöz. Az ember kiemelkedését, a tudatosság fokára lépését nem is az "időteremtés" jellemzi, hanem sokkal inkább az, hogy alkalmazni tudta a felismert törvényeket. Ez pedig már messze-messze Bergson előtt megtörtént - és igazi sikert aratott.

Az időkategória elemzésekor Bergson, mint tapasztaltuk is, gyakran hivatkozik a térre, és vagy szembeállítja ezt az idő fogalommal, vagy azonosítja vele. A tartamot, tehát az élet idejét szembeállítja a térrel, kivonja a tér köréből, téren kívül létezővé teszi, azt mondja, hogy a tartamot a térbe helyezni annyi, mint "egy ellentmondást egy másik ölébe helyezni". De ezt egyébként is beláthatjuk, hisz nála a tartam valóban nem kapcsolódik a valósághoz, mert a végbemenő lelki jelenségek függetlenek minden törvénytől, és nem kötődnek a fizikai világ durva materiájához. Tehát itt a tér szembenáll az idővel. Van azonban egy másik formája az időnek, amely mint említettük is már, egybeesik a térrel és ez a homogén idő. Bergson térszemlélete Newton fizikájára épül és hiányzik belőle a mozgásban lévő anyag-

nak minden dialektikája. Bergson részletesen foglalkozik Einstein elméletével, hiszen a Tartam és egyidejűség című munka ezt vizsgálja, de még sem értette meg a nézetek forradalmi ujdonságát, nem értette meg, hogy "a relativitás elmélet tér-idő képzetei és a klasszikus fizika képzetei között a fő különbség a tér és az idő szerves kölcsönhatásának elismerésében rejlik." /W. Holitscher: A természet-tudományos világkép 145. oldal/

Bergson végsőfokon az ellenkezőjét állította, hiszen számára a tér valóban egy "üres tartály", amelyben vannak a dolgok. Ugyanolyan, mint a fizikai világ idő fogalma, amely egységes és homogén, s ebben vannak a dolgok. Vég-ső problémaként az vetődik fel, hogy sem az idő sem a tér nem az anyag függvényeként létezik, nem a mozgó anyag létezésének formái, nem az anyag funkciói. Mindkét dolog független az anyagtól és így valóban nem sok szükséggel léteznek. Bergson ezért épít nézeteket és igyekszik nem megfosztani az időt általa választott lényegétől. A teret azonban sorsára hagyja, elég lenne számára, ha az időt sikerülne biztosítani a "modern filozófusok" pusztítása előtt. Sajnos azonban az általa vallott nézetek nem segítenek semmit. De el is késett Bergson még a tudomány szempontjából is, mert elmélete megalkotásakor már meg voltak azok az eredmények, melyek alapjaiban változtatták meg a fizikusok világképét. Nem indokolta hát más e nézeteket, mint a cél, amely áthatotta Bergson egész filozófiáját, - új utakat találni, ahol nem érvényesül a materialisták átkos hatalma. Ez az út azonban az irracionalistákhoz vezetett, ám Bergson nem riadt vissza, hiszen vallotta, hogy "filozófus az, akinek a gondolatok történetében missziója van, aki hoz ide valamit és hordoz itt valamit: egyszerű, szavak-ká tördelhetetlen valóságot, mely nem azonos semmivel, nem utánozható semmivel. Misszió - az életteremtő Esmélés üzene, pillanatnyi megvilágosodása az egyénben." /Teremtő fejlődés bevezetője/

Bergson választott kategóriái vizsgálatának végére értünk. Az érintett kategóriák elemzése eléggé áttekinthető képet ad Bergson gondolatairól. Ez jórészt a kategóriák központiságát bizonyítja és a gondolatrendszer egészéhez alkalmazkodó megközelítés. A gondolatok összegzése Bergson nézeteinek fő vonalait tárja elénk, elsősorban természetesen a legáltalánosabbakat. Nagyon sok oldalú körültekintést kíván ez a feladat, mert az elmondottak alapján is nyilvánvalónak látszik, hogy Bergson filozófiája milyen szerteágazó. Foglalkozik lélektanral, etikával, esztétikával, vallási teoriákkal - és ismeretelmélettel. Ismeretelméletének vizsgálata azonban jól megmutatta, hogy filozófiájának gyökerei az alapok, a tudomány és az ész fegyveréhez való kettős, ellentmondásos viszonyára támaszkodnak. Teljességgel tagadni azt a racionalizmust, amely végsőfokon megteremtette a kulturának és a technikai bázisnak olyan fokát, mint a századforduló kapitalizmusa - nem lehet, mert ez a tagadás egy nagyon veszélyes lépés lenne az egyértelmű irracionális irányába. A polgárság filozófusa, aki igényt tart az objektivitásra, nem engedheti meg azt a fényűzést, hogy nyíltan legyen ész-ellenes, hogy teljességgel szembeforduljon az emberi tevékenységnek, a valóságot adekvátan tükröző formáival és módszereivel. Nem teheti pontosan a társadalom termelési módjának egyre magasabb fokú racionalizmusa miatt, mert az evvel a nézetrel élesen szembenáll, sőt kizárja azt. Azonban Bergson nem is teszi ezt, hanem a látszat szerint, megad az intellektusnak mindent, ami csak az ész megilleti - a saját tartományában. A fizikai világban, ahová a tudomány tartozik, korlátlan ur az ész. Az élők világában azonban az ész hatalma nagyon véges keretek közé szorul. Csak az ismétlődő jelenségeket képes eredményesen megismerni, ilyenek azonban szinte nem, vagy alig fordulnak elő, mert az élet tartományában a lényeg, tehát maga az életáram, nem képes ismétlődni, hanem a szüntelen változás állapotában van.

Bergson főcélja annak a bebizonyítása, hogy az az ismeret, amelyet csak az intellektus sajátít el, a maga racionális módszereivel, a determinizmus szigorú elismerésével, az ok nélküli változások kiszűrésével, nos tehát ez a tudás, amelyre oly büszke az emberi elme, nem lehet igazi, adekvált megismerése az életnek, a fejlődésnek, a mozgásnak. A gyakorlat, amely az emberi tevékenység lényegét alkotja, cselekvő megismerés! Bergson ezzel szemben áll, úgy véli, hogy ez a cselekvés pontosan azért nem az igazi megismerés módszere, mert nem öncélú, nem elvont, nem szemlélődő, nem passzív, egy szóval nem intuitív, hanem ellenkezőleg a valóságban tapasztalt mozgásformák törvényeit veszi alapul és az így kialakuló materialista racionalizmust - amely csúcspontját a dialektikus materializmusban éri el - tekinti iránymutatónak. A megismerésnek Bergson-i formája nem áll semmiféle meghatározó kapcsolatban a gyakorlattal, a kívánság csupán az, hogy alakítsa ki a vizsgálódó a harmóniát, közte és a dolog között. Csak ez, a gyakorlattól független tiszta elmélet fedheti fel az igazi realitást. A gyakorlat a maga aktivitásával, csak megzavarhatja, csak elhomályosítja a megismerés által felvetett tiszta igazságokat, mert a cselekvés igazságai kerülnek fölül, szembe a szemlélődéssel, amely nincs és nem is lehet semmiféle kapcsolatban a valóság anyagi oldalával. Bergson kettőssége azonban lehetőséget nyújt arra, hogy az iménti gyakorlat-elmélet viszonyt távolról se vesse fel ilyen egyértelműen - minden helyzetben. Alkalmazkodik a körülményekhez és nem élezi ki a problémát, hiszen már eleve ezt célozza az élettelen és az élő tartománya. Az élettelen és az élő szinte a végletekig szembeállítja egymással, de ugyanekkor meghagy bizonyos közös vonatkozásokat, amelyek tompítják az ellentéteket. Így például az emberi cselekedet szabadsága nem mindig valóság, mert a sablonok, a formák, a már megszilárdult szokások mind gátolni, megkötni igyekeznek az embert, korlátlan sza-

badságában. Ennek a cselekedetnek társadalmi vetülete, tehát a társadalom mozgása, a társadalom haladása - így részben a teljes megismerhetetlenség, részben a felszínes, sablonos sémák jegyében történik. Azt, hogy a mélyben mi megy végbe, soha nem deríthetjük ki.

Bergson szavakban elveti Kant, később Spencer azon nézeteit, hogy "a dolgok lényege elsiklik és mindig el fog siklani felőlünk, mi viszonyokban mozgunk, számunkra az abszolút sem elérhető, meg kell állnunk az érthetetlen előtt". Bergson ezt elutasítja, ám burkolt formában mégis meghagyja, mert amint tapasztaltuk, az intellektus, amely a tudományt alkotja, behatol a dolgokba, ám csak a dolgokat vizsgálja - szimbolikus formában. A szimbolizmust Bergson szerint a konkrét formák, dolgok, jelekkel történő ábrázolása, majd helyettesítése okozza. Tehát a tudomány csak a dolgokat kutatja, és éppen intuíció útján sikerül megértenünk a lényegét, a viszonyokat, melyekben léteznek a dolgok, az időt, a mozgást, a teret, a fejlődést. A tudomány relatív igazságokat tartalmaz, az abszolút számára elérhetetlen. Bergsonnál a tudomány csak törekedhet a megismerés igazi célja felé, de ez éppen a gyakorlat zavarása miatt, egyre messzebb kerül. A cselekvés érdekköre következtében korlátozott megismerés szüntelen befolyásolása a gyakorlattól, eleve lehetetlenné tesz minden közeledést az abszoluthoz. Meg kell tehát tisztítani a megismerés módszereit és a szerzett ismeret megjelenési formáit, azoktól a negatív körülményektől, amelyek az anyagi gyakorlattal, így végső fokon a materializmussal - netán dialektikussal - való átkos viszonyból rájuk tapadtak. Ezt a hallatlan nagy munkát végzi Bergson - mint tapasztaltuk, erősen "váltakozó" sikerrel.

Bergson tanai a burzsoáziának egy olyan társadalmi helyzetében arattak diadalt, amikor ideológiai síkon létkérdéssé vált egy világnézet megteremtése, amely a látszat szerint szakít a nyíltan reakciós elméletekkel, elfogadja, sőt be-

építi koncepciójába a tudomány produktumait, - és mégis hűséges marad hivatásához, a polgári társadalom érdekeinek megvédelmezésében. Ez volt az a követelmény, amelynek Bergson maradéktalanul megfelelt. Mivel azonban a feladat, melyre vállalkozott, önmagában véve is ellentmondásos volt, így filozófiájának is annak kellett lennie. Mégis elfogadták, sőt ünnepelték és elismerték a burzsoá gondolkodók Bergson nézeteit, amiből világosan kitetszik, hogy a burzsoá társadalomban csak az osztályérdek megfellebbezhetetlen igazsága érvényesül az ideológiai munkában.

Bergson társadalmi nézetei roppant veszélyesek és alapvetően reakciós álláspontuak. Nézeteit burkolt formában fejti ki, ez azonban nem gátolja abban, hogy tanait az osztályérdek érvényesítésével készítse el. Ennek jegyében született a szabadság koncepciója is. A szabadság, amely minden élőlénynek sajátja és amelynek igazi kritériuma az ok nélkül cselekedet, nem hagy illuziókat elméletének politikailag reakciós jellegéről. A társadalom fejlődését, egyáltalán a változását, nem az anyagi világ objektív összefüggései okozák, hanem az "életáram" éteri tisztasága idéz elő mindent, ami a jövőbe tart. Az "életáram" kiszámíthatatlansága azután nyitott kérdéssé teszi a holnap egész birodalmát, az élet egész perspektíváját. Bergson által a társadalomról mutatott kép nem más, mint politikailag reakciós nézetek összesége, melyek az egyén passzivitását, a jövő előrelehatatlanságát, megismerhetetlenségét, az emberi cselekedet megokolhatatlanságát hirdetik. A polgári társadalomban ezt a nézetet egyetlen osztály hirdeti, nagyon sokféle és változatos formában a burzsoázia. De ez a nézet a proletáriátus érdekeivel homlokegyenesen, nyilvánvaló módon szembenáll, úgy hogy Bergson ilyen értelemben leplezetlenül, kompromisszumok nélkül az ellenség oldalán van. A társadalom jövőjét a teljes bizonytalanságba helyezi, hogy mi lesz, azt senki sem tudja, hiszen a cselekedetek a kiszámíthatatlan-

ság vakságába tartanak, milyen mértékben nő a meghirdetett szabadság. Bergson tehát azért nem foglalkozhatott - hogy úgy mondjuk nyilvánosan a társadalom és az egyén viszonyával, mert egyértelműen reakciós nézetei csak megnehezítették volna a burzsoázia ideológusának harcát az "objektivitás" platformján.

Sok szó esett már Bergson tartalmi módszeréről, az intuicióról. Nem említettük azonban kellő részletességgel Bergsonnak a filozófusnak azokat a "fogásait", amelyek megkönnyítették a gondolkodó harcát nézeteinek győzelemrejuttatásában. Bergson maga sem tesz ezekről említést, pedig egész munkájának lényegéhez tartoznak. Említettük már, amikor megmutattuk a mozgás lényegének szellemivé tételét. Bergson gondolkodásában gyakori volt ez a megoldás és igyekezett minél tökéletesebben kidolgozni "a lényeg szellemivé tevését", és ez nem annyira az intuícióhoz tartozó tevékenység, mint inkább magához az idealizmusához, amelyet Bergson minden objektivitása ellenére sem részesített hátrányba. A mozgás jó példa volt a vizsgálatra, de választhattunk volna filozófusunk által elemzett bármely kategóriát, mert az a jellemző, hogy ezeket először szellemivé, azaz végső fokon tudatívvá teszi, és csak ezután kezdi elemezni, de most már azzal a nyilvánvaló előnnyel, hogy az egész jelenség a saját rendszerén, az általa készített körön belül értelmezhető.

Több ízben említettük a gondolatok megjelenési formájának, Bergson stílusának kiválóságát, csillogását. Sajnos meg kell állapítanunk, hogy ez az erény sem érdeknélküli, hanem egy nagyon is veszedelmes fegyvert takar - a szóvirágokét. Bergson költői képekbe burkolja tanait, művészién szép hasonlatokkal, utalásokkal dolgozik. Ám ezek a sok szempontból dicsérendő értékek nélkülöznek egy roppant hétköznapi tulajdonságot - nevezetesen hiányzik belőlük a konkrétság, nem állítanak semmit egyértelműen a valóság-

ról. Bergsonnak ez a helyzet roppant előnyös, mert így lehetősége nyílik arra, hogy véleményét burkolt formában juttassa kifejezésre, és egy-egy kifejezés segítségével teljes szabadságot élvezhessen az adott kérdés eldöntését illetően. Kijelentései annyiképpen felhasználhatók, annyi értelemben magyarázhatók, amennyiben csak ezt filozófusunk érdekei megkívánják. A száraz, gondolati tisztaságot, pedig meghagyja a józan és hűvös racionalistáknak, akik nézete szerint nem képesek hiven kifejezni az élet mélységes csodáit.

A burzsoázia harca volt ez a filozófia a proletariátussal, fölhasználva a fegyvertár egész kellékét, a "fogások" egész skáláját. Bergson nem tesz semmit az általa oly fenn hirdetett öncélúság, érdeknélküliség jegyében. Nézetei a polgárság hatalmának erősítését szolgálták a meghirdetett céloktól függetlenül. Bergson gondolatai a kor méhében gyökereztek és ezzel a társadalomban feszülő ellentmondásokból eredeztek. Bizonyíték erre nézeteinek népszerűsége, másrészt pedig az a tény, hogy Bergson - aki maga is folytatója volt elődei nézeteinek, új életre keltett és megerősített egy egész sor olyan gondolatot, amely túlélte a filozófust és a mi korunk burzsoáziájának, a mai polgári filozófiának eszméivé váltak. Ugy véljük, éppen ez a körülmény teszi aktuálissá Bergson nézeteit és ez indokolja a gondolatok elemzését. Nem volt lehetőségünk, hogy megmutassuk, miként hatotta át ez a filozófia a környező tudományokat, hogyan vált például a polgári szociológia egyik elméleti alapvetésévé - de talán így is sikerült sejtetni az anyag méreteit és éreztetni azt a vállalkozást, amit Bergson pályája elején meghirdetett, s valójában csak az "utódok" teljesítettek, nyilván a saját érdekeik megszabta követelmények szerint alakítva, ezt az eredetileg is "érdek-nélküli" filozófiát.

A dolgozat során, elsősorban Bergson nézeteinek negatívumaira igyekeztünk rámutatni, az eltérésekre, amelyek alap-

vetően meghatározzák a dialektikus materializmushoz való viszonyát. Nyilván nem tudtunk teljes képet adni, az eszmék egészét nem sikerült még csak pontosan körülhatárolnunk sem. Igyekezetünk főként arra irányult, hogy vázoljuk azokat a leginkább fontosnak vélt kategóriákat, amelyek véleményünk szerint meghatározó erejűek, a gondolatok egészére nézve. Ebből a szempontból tehát csak vázlatos, bár lényegét tekintve kétségtelenül helytálló képet alkothattunk Bergson nézeteiről.

++++

Felhasznált irodalom jegyzéke

- F. Engels: A természet dialektikája
Szikra, 1952.
- H. Taine: Franciaország klasszikus filozófusai
a XIX. században
Franklin, 1884.
- W. Hollitscher: A természettudományos világkép
Gondolat, 1961.
- Lukács Gy.: Az ész tronfosztása
Akadémia, 1954.
- Kalmár László: Sejts és bizonyítsál
Magyar Tudomány, 1963.
- H. Bergson: Teremtő Fejlődés
Magyar Tudományos Akadémia, 1930.
- H. Bergson: Bevezetés a metafizikába
Modern könyvtár, 1910.
- H. Bergson: Idő és szabadság
Franklin, 1923.
- H. Bergson: Tartam és egyidejűség
Pantheon, 1923.

